

ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2017

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія економічна** / головний редактор Р. І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. –
Вип. 2. – 288 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук
(постанова президії ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21091-10891ПП від 14.11.2014 р.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ (*протокол від 27 грудня
2017 р. № 5*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*);
Р. І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік НААНУ, заслужений діяч науки і техніки України (*заступник головного редактора*);
І. О. Ревак, доктор економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **Г. Я. Аніловська**, доктор економічних наук, професор;
С. В. Васильчак, доктор економічних наук, професор; **Я. А. Гончарук**,
доктор економічних наук, професор; **З. Б. Живко**, доктор економічних
наук, професор; **І. П. Мойсеєнко**, доктор економічних наук, професор;
В. І. Франчук, доктор економічних наук, професор; **Н. В. Медвідь**;
за згодою: **С. А. Охрименко**, доктор економічних наук, професор;
В. Ю. Прокопенко, доктор економічних наук, професор; **Єлена Радович-
Стоянович (Jelena Radovic-Stojanovic)**, доцент, доктор філософії (PhD);
М. І. Флейчук, доктор економічних наук, професор; **М. М. Тесля**, старший
оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС України у Львівській області.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ I

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 33:328.185

**Г. Я. Аніловська,
І. С. Козій**

МОРАЛЬ В ЕКОНОМІЦІ І КОРУПЦІЯ

Обґрунтовано, що сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні характеризується багатьма негативними явищами, зокрема руйнуванням накопичених століттями уявлень про моральні якості людини. Доведено, що проблема забезпечення ефективної протидії негативним явищам, особливо корупції, має вирішуватись не лише на законодавчому рівні, а й на рівні свідомості і моралі людини. Ідентифіковано владу як одне з основних понять у формуванні моральної економіки. Проаналізовано стан корупції в Україні, який засвідчує, що загальний рівень її є надвисоким.

Продемонстровано позитивну динаміку індексу сприйняття корупції в Україні завдяки зростанню суспільного осуду корупціонерів та створенню антикорупційних органів.

Ключові слова: мораль, корупція, економіка, індекс сприйняття корупції, індекс хабарництва.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні характеризується багатьма негативними явищами, які не завжди можуть бути врегульовані законодавством, але мають значний вплив на рівень життя в державі. До таких явищ відносять: руйнування накопичених століттями уявлень про моральні якості людини; формування поваги до людей залежно від грошей і займаної посади, але не від вчинків; розмитість змісту життя у багатьох людей і, як наслідок, нерозуміння єдиної національної ідеї.

Відсутність серйозних бар'єрів для поширення цих явищ призводить до високого ступеня криміналізації української економіки, відтворення відносин корупції, що продовжується, і проявляється в паразитуванні вузької групи осіб, які намагаються за допомогою цих відносин контролювати економіку України.

Проблема забезпечення ефективної протидії негативним явищам корупції не лише на законодавчому рівні, а й на рівні свідомості

і моралі людини, є надзвичайно актуальною і вимагає дослідження. Розподіл наукових напрямів і наук сприяв тому, що чимало проблем, із якими сьогодні стикнулася не лише Україна, але й усе людство, не отримали наразі комплексного вирішення. Стосовно економіки це проявилось у тому, що вона майже повністю вилучила зі системи своїх досліджень людину, передавши вивчення її природи іншим наукам. Тимчасом без участі людини неможливо вирішити жодної економічної проблеми.

Стан дослідження. З давніх часів мораль розглядали як першо-основу здорової, справедливої економіки, демократії. Багато стародавніх філософів, дослідників, та й сучасних науковців свої розвідки в царині економіки пов'язували і пов'язують безпосередньо з аналізом людської природи. Конфуцій, Платон, Аристотель, Сенека, Адам Сміт тощо свої роздуми про державу засновували на етиці, психології, теології та соціології.

Питання, які стосуються корупції і причин її існування, є предметом дослідження й вітчизняних науковців, з-поміж яких: В. Журавський [2], М. Камлик [4], Г. Кохан [6], Я. Кашуба [5], О. Маркєєва [7], М. Мельник [8], Є. Невмержицький [10], В. Циганков [15] та ін.

Мета статті – дослідження моральних основ економіки, єдиних для всіх моральних засад суспільного розвитку, недотримання яких є першопричиною невдач в економіці, зокрема такого явища, як корупція.

Виклад основних положень. Дослідження моральних засад економіки і причин корупції необхідно почати з аналізу того значення, яке надавали цим явищам дослідники минулого і сучасні.

Адам Сміт розвивав свої економічні ідеї на основі моральної філософії, теології і юриспруденції. Політекономія становила лише близько чверті його лекційного курсу. І сам він більше 12 років очолював саме кафедру моральної філософії, а не політекономії. В 1759 році Адам Сміт видав свою наукову розвідку під назвою «Теорія моральних почуттів». Він вважав її основним своїм надбанням. На відміну від його економічної праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 року), його теорія моральності актуальна і сьогодні.

Одним зі стрижневих понять у формуванні моральної економіки вважають поняття влади, оскільки від людей, котрі мають владні важелі, залежать економічні відносини, в яких ми перебуваємо, і їхня зміна (розподіл грошових коштів, наявність повноважень, керівництво іншими людьми).

Поняття влади неоднозначно трактується, але при цьому дуже мало вивчається: в корумпованому суспільстві такі дослідження не вітаються. А іноді і взагалі заборонені.

З нашої точки зору, влада – це сила, за допомогою якої здійснюються певні дії.

Проблема державної влади постійно була предметом дослідження теоретиків і практиків з моменту формування первісних державних об'єднань.

Ще в 6 ст. до н.е. Конфуцій писав, що якщо наставляти людей за допомогою законів, якщо обмежувати і стримувати їх за допомогою страти, то «хоча вони не будуть здійснювати злочинів, але в серцях своїх не будуть відчувати відрази до поганих вчинків». Якщо наставити людей за допомогою моральних вимог і встановити правило поведінки відповідно до конфуціанської етики, то «люди не тільки будуть соромитись поганих справ, але й щиро повернуться на праведний шлях» [15].

Тобто, ще в ті часи видатні мислителі стверджували те, що зрозумілим є і сьогодні, – у кожної людини, у влади і в суспільства загалом є лише два шляхи: моральний і аморальний. Перехідних станів немає.

Це положення Конфуція обумовлює потребу направленості діяльності суб'єктів владних структур, яка базувалась би не стільки на примусі, скільки на моральних принципах, що особливо актуально в сучасних соціально-економічних умовах.

Концепція формування держави, її ролі в організації діяльності людини і соціальних груп набула свого розвитку в роботах Платона (його книзі «Держава») [13]. Аналізуючи різні типи держав, автор створює модель ідеальної держави, zarazом розглядає її чотири головні характеристики: вона повинна бути мудрою, мужньою, справедливою і розсудливою. Водночас не невігластво, а знання допомагають визначити зміст цих якостей (сьогодні ми говоримо про необхідність переходу економіки України на економіку знань).

Держава може володіти цими якостями, якщо очолює її і керує суспільством нехай і невелика, але мудра, мужня, справедлива і розсудлива частина населення.

Основною сутнісною характеристикою влади є сила, яка притаманна одним людям стосовно інших. В ідеалі влада мусить належати людям, які цього найбільш достойні: більш працелюбні, чисті, благородні й одночасно – розумні і знаючі, здатні подбати не тільки про себе, але й про інших. Поєднання в природі людини доброго і злого начал призводить до того, що в доповнення або замість зміцнення

авторитету влади її намагаються утримувати за допомогою страху кари, фізичної сили і грошей.

Скільки у світі існує людина, стільки існує боротьба між добрими і злими силами. Кожен з нас здатний на добрі і злі вчинки. Добро має свій прояв – це допомога ближньому, зазвичай, безкорисна. А от зло змінює свої форми. Недаремно існує фраза «Добрими намірами вистелена дорога в пекло». От і зло приймає сьогодні ретельно приховані форми. Такою формою прояву сучасного зла є корупція. Що це означає в нашому житті: гарантовані Конституцією права (освіта, медичне обслуговування, захист свободи й ін.) люди отримують за незаконну винагороду. Це є істинною причиною того, що населення нашої країни з року в рік скорочується, а рівень захворюваності – зростає.

За умови такого підходу йдеться не про потребу боротьби з якимись конкретними особами, а з їхніми вчинками, а також з намаганнями багатьох людей змусити відповідних посадових осіб за оплату чи додаткові привілеї надавати послуги співгромадянам.

Нерозуміння, неясність, хаос – це благодатне середовище для розвитку корупції: казнокрадства, хабарництва, ухилення від виконання своїх службових обов'язків і просто байдужість до людей.

Тому перший крок на шляху протистояння цьому злу – точно зрозуміти, що таке корупція і кого належить відносити до корупціонерів. Звідси другий крок розкриття сутності цього явища – визначення сфер, де може проявлятися корупція. І тут можна відразу безпомилково назвати головний мотив її існування – користь у владних структурах. Там, де є можливість збагачення за рахунок використання свого службового становища, саме там і може виявлятися корупція (хоча подекуди працюють і чесні, благородні люди, проте з іншими моральними засадами).

А оскільки йдеться про матеріальні блага, то незаконне (а тому таємне, неявище) їх присвоєння заподіює шкоду тим, за рахунок кого збагачується корупціонер.

Розуміння того, що корупція – це зло, яке викрадає благополуччя у мільйонів людей, допомагає визначити конкретні механізми протидії корупції.

Щоб перемогти корупцію, потрібно чітко зрозуміти, що вона означає і які масштаби цього явища.

Наведемо лише декілька фактів, які характеризують виконувані дії в цьому напрямі.

1. Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (Страсбург, 27 січня 1999 року, набула чинності 1 липня 2002 року): корупція загрожує верховенству закону, демократії

і правам людини, підриває ефективне державне управління, порушує принципи рівності і соціальної справедливості, веде до викривлення умов конкуренції, утруднює економічний розвиток і загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним устоям суспільства.

2. Конвенція ООН проти корупції (Нью-Йорк, 31 жовтня 2003 року. Резолюція 58/4 на 51-ому пленарному засіданні 58 сесії Генеральної асамблеї ООН. Набрала чинності 14 грудня 2005 року): корупція – це конфлікт інтересів між суспільним обов'язком і особистою користю, який проявляється в крадіжці, присвоєнні державної власності посадовими особами; зловживання службовим положенням задля отримання неоправданих особистих вигод унаслідок неофіційного застосування офіційного статусу.

3. До середини 1990-их років ставлення до корупції було дещо іншим – вона не розглядалась як протилежність демократії і вважалась негативною характеристикою розвитку державної служби і судової системи. У другій половині 20 століття корупція щораз більше набувала масштабів міжнародної проблеми. У своєму випуску від 31 грудня 1995 року газета Financial Times оголосила 1995 рік роком боротьби з корупцією.

4. Для пропаганди знань про корупцію ООН визначила 9 грудня Міжнародним днем боротьби з корупцією.

З метою певної кількісної характеристики такої кримінальної діяльності, як корупція, використовують індикатори корупції Transparency International (TI): індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index) та індекс хабарництва (Bribery Index). Обидва індекси є композиційними.

Індекс сприйняття корупції (ІСК) формується на основі інформації, яку отримують з різних авторитетних джерел, зокрема, йдеться про Інститут розвитку менеджменту (Швейцарія), Колумбійський університет (США), Прайс Уотер Хаус, журнал «Економіст» і інших.

Індекс, побудований на суб'єктивній оцінці дійсності, дає приблизну оцінку масштабів корупції. Він враховує два аспекти цього явища: частоту корупційних дій і розмір втрат (хабарів, присвоєння державних ресурсів тощо).

Індекс хабарництва (ІХ) класифікує країни за ступенем готовності їхніх національних компаній, які здійснюють або готуються до діяльності за кордоном, платити хабарі високопоставленим чиновникам. «Корупційна чистота» компаній тієї чи іншої країни оцінювалась за 10-бальною системою, за якою чим вищий бал, тим нижча готовність компаній цієї країни вдаватися до хабарів задля забезпечення своїх інтересів у країнах, що розвиваються.

Згідно з результатами міжнародного опитування, найчастіше дають хабарі російські та китайські фірми, які працюють на міжнародному ринку. На це вказують дані міжнародної неурядової організації Transparency International, яка займається дослідженням корупції в світі. За даними рейтингу Індекс хабарників (Bribe Payers Index), що його оприлюднила організація, найбільше хабарництво поширене під час громадських робіт і на будівництві. Предметом дослідження стали 28 країн з найбільшими економіками. Останнє місце у рейтингу посіла Росія, тоді як Китай зайняв 27 місце. Найрідше дають хабарі під час укладання міжнародних угод фірми з Нідерландів, Швейцарії, Бельгії, Німеччини та Японії. Сполучені Штати опинилися на 10 місці в Індексі. Проте жодна з країн, також і Великої двадцятки, яких аналізували дослідники з Transparency International, не виявилася «цілком чистою». Востаннє Індекс хабарників оприлюднювали у 2008 році, але відтоді, як зазначають дослідники, корупція не відступила [16].

Загальний рівень корупції в Україні є надвисоким. Згідно з дослідженням, яке було проведено Київським міжнародним інститутом соціології протягом серпня–жовтня 2015 р., майже 2/3 опитаних респондентів вказали на те, що вони стикалися з проявами корупції упродовж минулих 12 місяців.

У 2014 р., за дослідженням міжнародної антикорупційної неурядової організації Transparency International, Україна займала 142-у позицію зі 175 країн світу з показником високого рівня корупції в державі. За один рік Україні вдалося заробити лише один додатковий бал за результатами світового Індексу сприйняття корупції, та в 2015 р. Україна посіла 130 місце за рівнем сприйняття корупції зі 168 країн. У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік Україна отримала 29 балів зі 100 можливих. Це на 2 бали більше, ніж попереднього року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. У всесвітньому рейтингу CPI Україна посідає 131 місце зі 176-ти країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з нами розділили Казахстан, Росія, Непал та Іран [17].

Показати позитивну динаміку індексу Україні вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів та створенню антикорупційних органів.

Згідно з даними Моніторингу сприйняття реформ у суспільстві, який компанія TNS проводить спільно з Національною радою реформ, найменш корумпованими структурами, на думку опитаних, є заклади середньої та дошкільної освіти та поліція, а от найбільш корумповані – суди, митна служба, міліція та прокуратура [18].

Запропонований нижче рисунок ілюструє динаміку показника рівня сприйняття корупції в Україні (дані наведено до зіставної методологічної шкали, яку Transparency International використовує з 2012 р.) з 2001 по 2015 рр. включно.

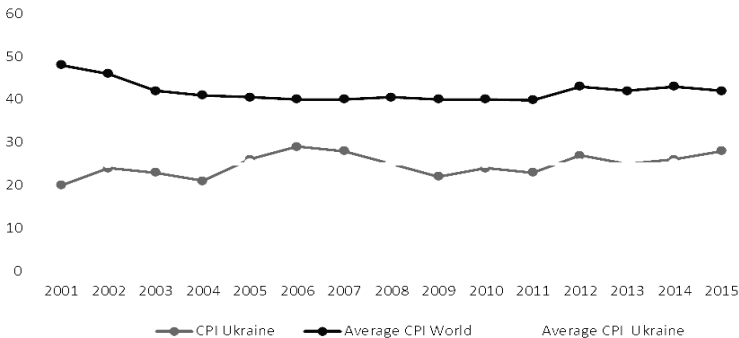

Рис. Рівень сприйняття корупції (CPI) в Україні та в світі

За джерелом 19.

Наголосимо, що значення $CPI = 0$ окреслює найвищий рівень корупції в країні, тоді як значення $CPI = 100$ – відсутність корупції. Дані наведеного рисунку демонструють, що упродовж останніх 15 років CPI України знаходиться в межах нижнього (25-відсоткового) квантилю (червоної лінії), що є свідченням дуже високої ймовірності прояву корупційних діянь в Україні. В середньому CPI України був на 17% гіршим за світовий [19].

Ось ключові показники діяльності НАБУ – однієї з основних антикорупційних інституцій: станом на кінець липня 2016 р. в роботі НАБУ перебували 194 активні кримінальні правопорушення, 100 з яких були зареєстровані за заявами фізичних і юридичних осіб до НАБУ, а також власні напрацювання детективів та аналітиків НАБУ. Ще 82 кримінальні правопорушення були прийняті від або зареєстровані за матеріалами інших правоохоронних органів. Решта – внесені за ухвалою суду та заявами народних депутатів України. Сукупний розмір предмету злочину у корупційних правопорушеннях, розслідуваних детективами НАБУ, перевищує 23 млрд грн.

Назагал станом на 29 липня 2016 р. детективи НАБУ завершили досудове розслідування та передали до суду матеріали 24 кримінальних правопорушень.

У процесі досудових розслідувань заарештовано грошові кошти в сумі 411,07 млн грн, 75,45 млн дол. та 7,1 млн євро. Окрім цього, за ініціативи НАБУ накладено арешт на 2 цілісні майнові комплекси підприємств, 94 земельні ділянки, 50 нежитлових приміщень, 37 квартир, 13 будинків, 35 транспортних засобів, зокрема на 2 літаки, а також 17 часток у підприємствах і цінні папери вартістю 75,5 млн дол. За результатами роботи НАБУ на користь постраждалих сторін було повернуто близько 45 млн грн [3].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати певні висновки: в Україні простежується: зниження суспільної моралі і загальної доброчесності, що має наслідком прояви корупції; масштабність корупційних фінансових потоків у контексті економічного розвитку країни; пригнічення приватної ініціативи в економіці; зниження якості суспільних послуг; негатив для політичної легітимності влади.

Незважаючи на зміцнення незалежних правоохоронних органів і судів, доцільно стверджувати, що навіть у кращому разі потрібен певний час для досягнення розуміння того, що корупційні дії є неприпустимими і матимуть серйозні наслідки для тих, хто їх вчиняє.

1. Демський Е. Про деякі питання процедурного забезпечення заходів запобігання й протидії корупції / Е. Демський // Віче. – 2012. – № 4. – С. 11–14.

2. Журавський В. Корупція в Україні – не політика / В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.

3. Звіт НАБУ (лютий–серпень 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit02-072016.pdf>

4. Камлик М. Корупція в Україні / М. Камлик, Є. Невмержицький. – К.: Знання, 1998. – 186 с.; Кармазіна М. С. «Первісний гріх» президентів (грані політичної корупції в Україні. 1991–2004 pp.) / М. С. Кармазіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2005_45/08_karamazina_ms.pdf

5. Кашуба Я. М. Корупція та відповідальність за корупційні діяння / Ярослав Миколайович Кашуба; Ін-т соціогум. пробл. людини Захід. наук. центру НАН України і МОН України. – Львів: ПАІС, 2007. – 110 с.

6. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія / Г. В. Кохан. – К.: НІСД, 2013. – 232 с.

7. Маркєєва О. Д. Проблеми координації антикорупційної політики в Україні / О. Д. Маркєєва // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 94–101.

8. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М. І. Мельник. – К.: Юрична думка, 2004. – 400 с.

9. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009. – Т. III. – № 7. – С. 67–72.

10. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Євген Васильович Невмержицький. – К., 1999. – 178 с.

11. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / науч. ред. С. В. Максимов. – С. 25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.transparency.org.ru/CENTER/DOC/SourceBook.doc>.

12. Переломов Л. С. Конфуций: жизнь, учение, судьба / Л. С. Переломов. – М.: Наука, 1993. – 440 с.

13. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.

14. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2011. – 47 с.

15. Циганов В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В. Циганов // Аналітична записка НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/882/>

16. Росія і Китай – лідери в «Індексі хабарництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/china-russia-bribery-2011-11-02.../245433.html>

17. Індекс корупції CPI-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indexs-korupsiyi-cpi-2016/>

18. Інформація ТОВ «ТНС Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/na-dumku-ukrayintsiv-sudi-ta-mitna-sluzhba-naubilsh-korumpovani-strukturi>

19. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму-2016, Україна, Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&lang=uk

Аниловская А. Я., Козий И. С. Мораль в экономике и коррупция

Обосновано, что современный этап развития экономических отношений в Украине характеризуется многими негативными явлениями, в частности разрушением накопленных веками представлений о моральных качествах человека.

Доказано, что проблема обеспечения эффективного противодействия негативным явлениям, особенно коррупции, должна решаться не только на законодательном уровне, но и на уровне сознания и морали человека.

Идентифицирована власть как одно из основных понятий в формировании нравственной экономики.

Проанализировано состояние коррупции в Украине, свидетельствующее, что общий уровень ее слишком высок. Продемонстрирована положительная динамика индекса восприятия коррупции в Украине благодаря увеличе-

нию общественного осуждения коррупционеров и созданию антикоррупционных органов.

Ключевые слова: мораль, коррупция, экономика, индекс восприятия коррупции, индекс взяточничества.

Anilovskaya A. Ya., Koziy I. S. Morality in the economy and corruption

It is substantiated that the current stage of development of economic relations in Ukraine is characterized by many negative phenomena, which can not always be regulated by the legislation, but have a significant impact on the standard of living in the country. These phenomena include: the destruction of centuries-old beliefs about the moral qualities of man; formation of respect for people depending on money and position, but not from actions; the blurriness of the meaning of life in many people and, as a consequence, a misunderstanding of a single national idea.

It is proved that the problem of providing effective counteraction to negative phenomena of corruption should be solved not only at the legislative level, but also at the level of human consciousness and morals. Non-compliance with the moral principles of the economy, common to all the moral principles of social development, is the root cause of economic failures, including the existence of such a phenomenon as corruption.

It is determined that one of the main concepts in the formation of the moral economy is the notion of power, since people who have power positions depend on the economic relations in which we are and their change. The main essential characteristic of power is the power that some people have in relation to others. The combination in the nature of good and evil man began to lead to the fact that in addition or instead of strengthening the authority of the authorities, they try to keep it with the help of fear of punishment, physical strength and money.

Understanding that corruption is an evil that takes away the welfare of millions of people has helped identify specific mechanisms for fighting corruption.

It has been determined that Transparency International (TI) Corruption Perception Index (Corruption Perception Index) and the Bribery Index (BIS) use corruption indicators for a certain quantitative profile of such criminal activity as corruption. Both indices are composite.

The analysis of the level of corruption in Ukraine shows that the overall level of corruption in Ukraine is quite high. The positive dynamics of the corruption perception index in Ukraine succeeded in increasing the public condemnation of corrupt officials and the creation of anti-corruption bodies.

It is determined that in Ukraine there is a decrease in public morality and general integrity, which results from the manifestation of corruption, the scale of corruption financial flows in terms of economic development of the country; suppression of private initiative in the economy; Reducing the quality of public services; a negative for the political legitimacy of the authorities.

Key words: morality, corruption, economy, index of corruption perception, index of bribery.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ «СТІЙКІСТЬ СИСТЕМИ»

Досліджено сутність понять «стійкість», «система», «стійкість системи». Наведено підходи до поняття «стійкість системи» у різних науках. Встановлено, що дослідження категорії «стійкість» уперше запроваджено у технічній сфері, при дослідженні геосистем, філософії. З'ясовано, що поняття «стійкість» нерозривно пов'язане з поняттям «система» і є однією з основних її властивостей. Констатовано: гуманітарні науки почали досліджувати стійкість соціальних систем у XX ст.; щодо соціальних систем, то стійкість можна тлумачити як властивість або стан системи. Обґрунтовано, що стійкість економічної системи – це властивість, яка проявляється в стані системи, яка залежить від її відносин зі зовнішнім середовищем.

Ключові слова: *система, стійкість, стійкість системи, властивість системи, стан системи.*

Постановка проблеми. Мінливість зовнішніх умов та внутрішніх зв'язків економічних систем, необхідність досягнення безперервного інтенсивного розвитку обумовлюють потребу в дослідженні способів забезпечення їхньої стійкості.

Стан дослідження. Стійкість та рівновагу систем розглядали у своїх розвідках чимало українських і зарубіжних учених, приміром, І. Х. Ансофф, В. О. Василенко, А. П. Градов, В. Л. Дикань, В. А. Забродський, О. М. Кизим, Ю. Г. Лисенко, О. М. Ляпунов, О. В. Михайлев, О. М. Таран-Лала та ін. Проте питання діалектики поняття «стійкість системи» заслуговує на більшу увагу через відсутність в економічній літературі єдиного підходу до його суті та змісту.

Метою статті є узагальнення сучасних підходів до визначення поняття «стійкість системи», аналіз понятійного апарату і видів стійкості систем.

Виклад основних положень. Питання стійкості економічних систем є не новим для економічної науки. Ще з прадавніх часів учені замислювались над способами побудови ефективної економічної системи та, найперше, забезпечення її стійкого розвитку. Тимчасом досі немає єдиної думки з приводу походження дефініції «стійкість». За однією версією, категорія «стійкість» походить від латинського слова «stabilis» і означає змogu об'єкта зберігати свій стан або підтримувати його з урахуванням змін зовнішніх і внутрішніх обставин [1]. За іншою, «стійкість» (з англ. *robustness*) – це властивість, що дає можли-

вість системі витримувати зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінні від розрахункових [3].

Задля з'ясування сутності цієї категорії проведемо семасіологічне дослідження терміна «стійкість». Отож Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує її як здатність об'єкта, системи, виведеної зі стійкого стану, самостійно повертатися в цей стан [2]. С. Караванський не виокремлює категорію «стійкість», а розглядає прикметник стійкий, який тлумачить як нехисткий, тривкий; (врожай) сталий; (рівновагу) непорушний; (режим) стабільний; (у скруті) витривалий; (вдачу) твердий, незламний, видержливий [8, с. 296]. Значення прикметника «стабільний» пояснюється як сталий, незмінний, стійкий; (підручник) однотипний, стандартний [8, с. 293]. Тобто автор фактично отожднює стійкість зі стабільністю.

Багатозначність категорії «стійкість» добре ілюструє той факт, що і в англійській мові немає єдиного терміна, який відповідав би українському. Наведемо окремі слова-аналоги англійською. Найпоширенішим перекладом слова «стійкість» є *stability*. Проте при перекладі цього терміна українською отримуємо слово «стабільність», яке значно відрізняється за змістом. З-поміж англійських аналогів слова «стійкість» можна виокремити: *fastness* – міцність; *resistance* – опірність, стійкість, зносостійкість; *steadiness* – міцність, надійність, впевненість; *stiffness* – негнучкість, непохитність, твердість, рівновага.

Поняття «стійкість» широко використовується в різних галузях знань. Категорія «стійкість» увійшла в наукову літературу гуманітарної сфери (економіки та розвитку суспільства) лише наприкінці ХХ століття. Тимчасом у технічній сфері вона стала широкоживаною в кінці ХІХ-го.

Дослідження стійкості механічних систем проводили чимало видатних механіків – Лагранж, лорд Кельвін, Раус, Жуковський, Пуанкаре. Скажімо, Лагранж довів теорему про стійкість ізольованої рівноваги механічної системи. Раус вивів критерії стійкості для деяких циклічних рухів. Загальну задачу про стійкість руху розв'язав О. М. Ляпунов у своїй праці «Загальна теорія про стійкість руху» [10]. Сукупність всіх методів теорії стійкості Ляпуновим була розділена на два класи. До першого він відніс методи, що потребують певної інформації про досліджувану систему, до других – сукупність прийомів, які розглядають стійкість механічної системи за допомогою диференціальних рівнянь. Б. М. Яворський під стійкістю розуміє «стан рівноваги, при якому тіло, виведене з нього, повертається у той самий стан. Об'єкт має здатність витримувати вплив зовнішніх факторів, діяти, незважаючи

на деякі трансформації, що відбулись, оскільки саме завдяки стійкості значного впливу на початковий стан не було спричинено» [21, с. 44]. Отже, можна трактувати стійкість як здатність об'єкта нормально функціонувати і протистояти різноманітним неминучим збуренням. У техніці стійкість визначають як «здатність діючого механізму чи комплексної системи автоматично поновлювати свій усталений стан і функціональні особливості після раптового порушення останнього будь-яким зовнішнім чи внутрішнім фактором» [19, с. 406].

На початку XX ст. теорія стійкості системи поширилася і в біологічній науці. За даними вільної енциклопедії Вікіпедії, стійкість геосистем – це здатність геосистем активно зберігати свою структуру і характер функціонування у просторі та часі за впливу змінних умов зовнішнього середовища. Перша публікація – «Стан рівноваги в ландшафті» Е. Маркуса – присвячена проблемам стійкості екосистем, опублікована в 1937 р. [5]. Для позначення стійкості біосфери як саморегулюючої системи вперше використовують поняття гомеостазису. Гомеостазис (з грец. *homoios* однаковий і *stasis* – постійний, стійкий; англ. *homeostasis*; нім. *homeostase*) – це здатність системи зберігати рівновагу завдяки саморегульованому пристосуванню до навколишнього середовища. Як відкрита система біосфера тільки тоді стійка, коли має достатню внутрішню різноманітність, що проявляється в неоднорідності кліматичних зон, складному рельєфі Землі, розмаїтті біогеоценозів і видів організмів. Тобто стійкість біосфери обумовлюється одночасно постійністю і мінливістю живої речовини та її оточення.

Біосистемам постійного стійкого стану можна досягти за умови використання зворотного зв'язку, що підтримуватиме систему в області стійкості. Стійкість живих систем досягається не тільки завдяки міцності зв'язків, а за рахунок їх здатності до самовідновлення. Жива система не завжди повертається до попереднього стану, опираючись зовнішнім впливам. Жива система може не протидіяти впливам, якщо вони є сприятливими для її існування чи розвитку. Після завершення зовнішніх впливів біосистема повертається до стану рівноваги або змінює стан рівноваги. Для живих систем поняття «стійкості» пов'язане з поняттям «життєвого циклу». Чим довшим є життєвий цикл, тим стійкішим є об'єкт.

Активне дослідження стійкості ландшафтів розпочалося в 70-х роках XX століття. Можна виокремити три різні підходи до розуміння стійкості геосистем:

1. Ототожнення стійкості з інертністю: «стійкість – тотожна інертності» [6].

2. Тлумачення стійкості як здатності системи відновлюватися: «стійкість як здатність повертатись після збурення до початкового стану»; «стійкість – це здатність повертатися до початкового рівня функціонування після короточасних збурень» [15].

3. Розуміння стійкості як інертності та відновлюваності біосистеми: «стійкість – здатність утримувати простір і відновлювати структуру геосистем після порушення» [17].

Як бачимо, помітні деякі відмінності у розумінні суті цього поняття. Одними із найґрунтовніших розробок з такої проблематики на теренах України є праця М. Д. Гродзинського «Стойкість геосистем до антропогенних навантажень». Автор сформулював форми стійкості природних систем, а саме інертність (здатність геосистеми при дії на неї зовнішнього фактора зберігати свій стан в межах окресленої області протягом усього визначеного інтервалу часу), відновлюваність (здатність геосистеми повертатися до початкової області станів після виходу з неї) і пластичність (наявність у геосистемі декількох областей станів, перебуваючи в яких, вона має здатність до інертності та (або) відновлюваності, її здатність при дії зовнішнього фактора переходити з однієї такої області до іншої, зберігаючи за рахунок цього свої інваріантні ознаки впродовж визначеного інтервалу часу).

Питанням стійкості суспільства присвячено праці вчених-соціологів. Поняття стабільності, стійкості суспільства багато в чому тотожне поняттю гомеостазиса. Специфікою соціальних систем є і те, що «стійкість соціальних систем» проявляється у їх здатності адаптуватися до змін умов існування. Окрім того, суспільні системи постійно змінюються, змінюється їхнє оточення, технології, культура, але суспільство забезпечує такі зміни. Отже, стійкість є поняттям динамічним, тобто передбачає розвиток суспільної системи.

Як бачимо, поняття «стійкість» нерозривно пов'язане з поняттям «система» і є однією з основних її властивостей. Різноманітні системи (природні, технічні, біологічні, соціальні) володіють певними загальними властивостями і ознаками, які виявляються в будь-яких системах незалежно від їх внутрішньої природи, типу, величини, складності, рівня організованості.

Система (з грецького) – ціле, складене з частин. Категорія «система» означає цілісну сукупність взаємозв'язаних частин. В теорії систем існує чимало підходів до розуміння сутності системи. Наведемо деякі з них:

- система – цілісна взаємозалежна безліч об'єктів;
- система – цілісна безліч об'єктів (елементів), пов'язаних між собою взаємними відносинами;

- система – порядок (план, класифікація), згідно з яким розташовується група понять для утворення єдиного цілого;
- система – сукупність взаємозалежних, певним чином організованих і взаємодіючих елементів;
- система – організована безліч структурних елементів, що взаємопов'язані і виконують певні функції;
- система – комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини набувають характеру взаємоспрямування компонентів на одержання фіксованого корисного результату;
- система – сукупність взаємозалежних елементів, що відособлена від середовища і взаємодіє з ним як ціле [16];
- система – будь-яка сукупність елементів (підсистем), об'єднаних між собою в єдине ціле процесами взаємодії (матеріально-інформаційного обміну) для реалізації спільної функції (досягнення спільної мети) [11 с. 17].

Системи володіють певними загальними властивостями й ознаками, які виявляються в будь-яких системах незалежно від їх внутрішньої природи, типу, величини, складності, рівня організованості. У визначенні загальних властивостей систем учені ще не дійшли одностайності. Л. Г. Мельник серед властивостей системи виокремлює такі: цілісність, функціональність, когерентність, емергентність, композиційність, альтернативність, динамізм, реактивність (стійкість обмінних процесів системи, що підтримується здатністю елементів системи змінюватися залежно від змін навколишнього середовища) [11, с. 20]. І. М. Дудник перелічує такі властивості системи: цілісність, подільність, різноманітність, ідентифікаційність, ізольованість, зростання ентропії, *стійкість*, *стійкість зв'язків*. О. М. Таран-Лала поділяє характеристики системи на загальні та специфічні. До фундаментальних характеристик систем загального характеру автор відносить властивості, що мають глибокий сутнісний порядок і зумовлені системою природою своїх носіїв. До специфічних віднесено ті якості, що характеризують функціональну специфіку конкретної системи або клас систем. Фундаментальними характеристиками системи О. М. Таран-Лала [18] називає такі:

- організованість – ефективність системи для вирішення актуальних протиріч у заданих умовах середовища. Організованість системи, на думку автора, проявляється через ефективність, результативність і надійність системи;
- цілісність – здатність системи до збереження своєї якісної специфічності в мінливих умовах середовища. До базових якостей цілісності належать інтегрованість, активність і *стійкість* системи;

– складність – характеристика системи, що висвітлює суб'єктно-об'єктну взаємодію. Об'єктні межі складності системи – різноманітність, суперечність, лабільність, альтернативність, стохастичність;

– функціональна анізотропність системи характеризується неоднорідністю і нерівнозначністю функціональних можливостей для її перетворень і дій у різних напрямках;

– інерційність – інтегральна якість системи, що складається зі здатності зберігати своє становище і чинити опір силам, які спричиняють його зміну.

Аналіз наведених поглядів свідчить про тісний, нерозривний зв'язок властивостей та ознак системи, який загалом можна виразити так: властивість є внутрішньою змістовою сутністю системи, що зовнішньо проявляється у вигляді відповідної ознаки. Тобто ознака – це зовнішній вияв властивості системи. Цілком очевидна та обставина, що перелічені властивості систем взаємопов'язані, кожна властивість зумовлює іншу, одна властивість не може існувати без іншої.

Розглянуті бачення науковців вказують на потребу виокремлення стійкості як фундаментальної характеристики системи. Зазначимо, що в теорії систем «стійкість» розглядають не тільки як її властивість, але й як стан системи або як характеристику її поведінки (див. табл.).

Як бачимо, «стійкість» можна розглядати як стан, властивість і поведінку системи. Проте можна згуртувати всі вказані визначення в дві групи: як властивість системи стійкість розглядають у техніці, соціології, біології; як стан системи – в економіці, філософії.

Таблиця

Наукові підходи до визначення категорії «стійкість системи»

Автор	Сутність підходу	Джерело
1	2	3
<i>«Стойкість» як стан системи</i>		
Б. М. Яворський	Стойкість – стан рівноваги, при якому тіло, виведене з нього, повертається у той самий стан. Об'єкт має здатність витримувати вплив зовнішніх факторів, діяти, незважаючи на деякі трансформації, що відбулись, оскільки саме завдяки стійкості значного впливу на початковий стан не було спричинено	[21, с. 44]
О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин	Стойкість – стан, для якого малим змінам зовнішніх впливів відповідають малі зміни вихідних параметрів чи її властивостей	[4, с. 33]

Продовження таблиці		
1	2	3
<i>«Стійкість» як властивість системи</i>		
Новий тлумачний словник української мови	Стійкість системи – спроможність системи відновлювати попередній (або близький до нього) стан після деякого збурення, яке виявляється у відхиленні параметрів системи від номінального значення	[2]
Л. І. Лопатникова	Стійкість системи – здатність динамічної системи зберігати рух по окресленій траєкторії (підтримувати окреслений режим функціонування), незважаючи на вплив на неї збурень	[7, с. 10]
В. М. Глушков	Стійкість (у широкому розумінні) – це здатність системи рухатися з різних початкових станів до деякого рівноважного (стаціонарного) стану. Стійкість (у широкому розумінні) – це властивість системи повертатися у початковий або близький до нього встановлений режим з різноманітних початкових станів	[7, с. 10].
С. В. Лекарев	Стійкість – здатність системи зберігати свою структуру і функціональні особливості під впливом зовнішніх факторів	[4, с. 308]
С. А. Кузнецов	Стійкість – здатність виконання своїх функцій якоюсь системою під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів	[4, с. 210]
Л. Г. Мельник	Стійкість системи – здатність системи зберігати при різних параметрах зовнішнього середовища свою структуру і функціональні особливості, достатні для діяльності	[11, с. 131]
Дж. Касті	Стійкість – здатність системи реагувати на зміни в зовнішньому середовищі і зберігати приблизно ту ж поведінку протягом певного періоду часу	[7, с. 9].
<i>«Стійкість» як характеристика поведінки системи</i>		
Е. М. Левицький	Стійкість – основна якісна характеристика поведінки системи	[9, с. 9].
В. Н. Тимохін	Стійкість – здатність системи підтримувати траєкторію свого розвитку близько деякої оптимальної (планової) траєкторії в умовах постійних зовнішніх та внутрішніх збурювальних впливів	[13, с. 80]
Р. А. Фатхундинов	Стійкість – здатність системи приходити до рівноважного стану після впливу довколишнього середовища	[20, с. 42]
О. Т. Лебедев	Стійкість – здатність системи повертатися в стан рівноваги після того, як вона була виведена з нього під дією зовнішнього впливу	[20, с. 10]

Щодо економічних систем, то стосовно них можна вважати, що стійкості притаманний певний дуалізм: як стан економічної системи – може бути властивість або стан системи, а властивість, що проявляється в стані системи, який залежить від її відносин зі зовнішнім середовищем [14, с. 13].

Отже, стійкість – це не просто. Ще однією особливістю «стійкості системи» є те, що розглядати систему окремо від її зовнішнього середовища немає сенсу. Водночас причини нестійкості можуть зароджуватися і в самій системі.

Дж. Касті розрізняв дві категорії поняття «стійкість»:

- класичну, що використовується для позначення дослідження результатів зовнішніх впливів на систему;

- структурну, за допомогою якої виявляються якісні зміни в траєкторії руху при зміні структури самої системи [14, с. 9].

У теорії стійкості систем виокремлюють три форми стійкості [12]:

- інертність, тобто здатність системи за умови зовнішнього впливу зберігати незмінний стан протягом певного періоду;

- пружність – здатність системи після припинення зовнішнього впливу повертатися до попереднього стану;

- пластичність – здатність системи після негативного впливу зовнішніх чинників переходити з одного стану в інший (також нормальний або прийнятний), зберігаючи разом здатність функціонування та траєкторію розвитку.

У системному аналізі стійкість тлумачать як пружність системи, тобто наявність у системі механізмів, які дають їй можливість нівелювати вплив зовнішніх чинників і повертатися до початкового стану. Залежно від наявних механізмів, що дозволяють знешкоджувати зовнішні впливи на систему, виокремлюють такі види стійкості, як-от:

- видима стійкість – стан системи, при якому вона не має компенсаторних механізмів. Така система існує до того часу, доки не відбуваються зміни у зовнішньому середовищі. Будь-яка зміна зовнішніх умов стає причиною втрати стабільної траєкторії розвитку;

- абсолютна (групова) стійкість – стійкість, за якої система має повну групу компенсаторних механізмів для нейтралізації всіх можливих негативних впливів зовнішнього середовища. Тобто будь-який вплив зізовні не зможе похитнути стан системи чи змінити траєкторію її розвитку;

- адаптивна стійкість першого типу – передбачає наявність у системі певної (незначної) кількості механізмів, здатних компенсувати негативні зовнішні впливи шляхом побудови адаптивного

ланцюжка, що поглинає негативні впливи. Недоліком цього типу стійкості є те, що нейтралізувати можна тільки наперед передбачені загрози. Дія ж непередбачуваних збурень не може нейтралізуватися;

– адаптивна стійкість другого типу – тип стійкості, за якого ланцюжки мають не лінійний, а замкнутий вигляд. У цьому разі зовнішні збурення нейтралізуються не за один, а за декілька циклів, проте будь-які загрози (навіть не прогнозовані) буде нейтралізовано.

Окрім вчені розрізняють статичну та динамічну стійкість. За статичної стійкості система зберігає незмінними всі свої параметри. Такий тип стійкості не передбачає можливість розвитку системи, тому абсолютно не може бути якісною характеристикою економічної системи. Щодо економічних систем, то статична стійкість може досягатись на певний момент. Динамічна стійкість дає змогу системі стабільно розвиватись, тобто не передбачає консервування всіх показників та характеристик системи. Динамічна стійкість передбачає таку реакцію системи та її елементів на дію зовнішніх і внутрішніх чинників, яка призводить до відновлення системи.

Висновки. Отже, стійкість є специфічною категорією, дослідження якої розпочалося в XIX ст. в технічних науках. Стійкість як специфічний стан системи розглядала і біологічна наука. Щодо економічної системи, то стійкість має дуалістичну форму прояву. Стійкість економічної системи – це не просто властивість або стан системи, а властивість, що проявляється в стані системи, який залежить від її відносин зі зовнішнім середовищем. Розвиток економічної системи можливий за умови забезпечення динамічної стійкості. Динамічна стійкість економічної системи проявляється у реакції системи та її елементів на дію зовнішніх і внутрішніх чинників, що призводить до відновлення системи.

1. Аванесян М. Г. Российская практика инновационной деятельности корпораций / М. Г. Аванесян // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2013. – № 32. – С. 107–113.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 – 1728 с.

3. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Стійкість_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Стійкість_(значення))

4. Горбань О. М. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.

5. Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / М. Д. Гродзинський. – К.: Ліцей, 1995. – 233 с.

6. Дьяконов К. Н. Пространственно-временная изменчивость показателей геосистем и ее учет при прогнозировании / К. Н. Дьяконов // Методология и методы географического прогнозирования. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 83–91.
7. Забродский В. А. Оценка финансовой устойчивости производственно-экономических систем: монография / В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Харьков: Бизнес Информ, 2000. – 82 с.
8. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К.: Українська книга, 2000. – 480 с.
9. Левицкий Е. М. Адаптация в моделировании экономических систем / Е. М. Левицкий. – М.: Наука, 1977. – 253 с.
10. Ляпунов О. М. Загальна теорія про стійкість руху / О. М. Ляпунов. – Харків, 1892. – 471 с.
11. Мельник Л. Г. Теория развития систем: монография / Л. Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2016. – 416 с.
12. Мерзляков В. Ф. Влияние экономической устойчивости на процесс развития фирмы / В. Ф. Мерзляков, А. Е. Ягунов // Вестник Нижегородского ун-та. Сер. «Экономика и финансы». – 2002. – № 1 (4). – С. 26–34.
13. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике: монография / Ю. Г. Лысенко и др. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 350 с.
14. Михалев О. В. Экономическая устойчивость хозяйственных систем: методология и практика научных исследований и прикладного анализа. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. – 200 с.
15. Печуркин Н. С. Энергетические аспекты развития надорганизменных систем / Н. С. Печуркин. – Новосибирск: Наука, 1977. – 156 с.
16. Системологія на транспорті: підручник / М. Ф. Дмитриченко. – К.: Знання України, 2005. – Кн. 1: Основи теорії систем і управління. – 343 с.
17. Сочава В. Б. Введение в учение о геосистемах / В. Б. Сочава; Академия наук СССР, Сибирское отделение, Институт географии Сибири и Дальнего Востока. – Новосибирск: Наука, 1978. – 316 с.
18. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія/ О. М. Таран-Лала. – Полтава: ПУЕТ, 2016. – 332 с.
19. Устойчивость объекта // Большая Советская Энциклопедия. – 2-е изд. – М., 1956. – С. 44.
20. Фатхундинов Р. А. Система менеджмента / Р. А. Фатхундинов. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 352 с.
21. Яворский Б. М. Справочник по физике / Б. М. Яворский, А. А. Детлаф. – М.: Гном-пресс, 2001. – 272 с.

Высоцкая И. Б. Теоретические подходы к понятию «устойчивость системы»

Исследована сущность понятий «устойчивость», «система», «устойчивость системы». Приведены подходы к понятию «устойчивость системы»

в различных науках. Установлено, что исследования категории «устойчивость» впервые произведены в технической сфере, при исследовании геосистем, философии. Указано, что понятие «устойчивость» неразрывно связано с понятием «система» и является одной из ключевых ее свойств. Констатируется: гуманитарные науки начали исследовать устойчивость социальных систем в XX в.; устойчивость социальных систем можно толковать как свойство или состояние системы. Обосновано, что устойчивость экономической системы – это свойство системы, проявляющееся в ее состоянии, которое зависит от отношений системы с внешней средой.

Ключевые слова: система, устойчивость, устойчивость системы, свойство системы, состояние системы.

Vysotska I. B. Theoretical approaches to the concept «system satisfaction»

The article explores the essence of the concepts of «stability», «system», «stability of the system». The approaches to the concept of «system stability» in different sciences are presented. It was established that the research of the category of «stability» was first used in the technical field, in the study of biological and geosystems.

In technical sciences, «stability» is seen as the ability of the object to function normally and to withstand a variety of inevitable perturbations. Resilience of living systems is achieved not only because of the strength of bonds, but due to their ability to self-healing. The living system does not always return to the previous state, but may change the state of equilibrium.

The humanities began to study stability in the twentieth century. The specificity of social systems is that the «stability of social systems» manifests itself in its ability to adapt to changing conditions of existence. As for social systems, stability is the concept of dynamic, that is, it involves the development of a social system.

The concept of «stability» is inextricably linked with the notion «system» and is one of its key properties. Systems have certain common properties and features. It is established that the property is the internal content of the system, it is even externally manifested in the form of an appropriate feature. That is, the sign is an external appearance of the properties of the system.

Regarding the economic system, stability is a dualistic form of manifestation. The stability of the economic system is not just the property or state of the system, but the property that manifests itself in the state of the system, which depends on its relationship with the external environment. The development of the economic system is possible provided the dynamic stability is ensured. Dynamic stability of the economic system manifests itself in the reaction of the system and its elements to the action of external and internal factors, which leads to the restoration of the system.

Key words: system, stability, system stability, system property, state of the system.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто підходи до трактування понять «економічна безпека», «боргова безпека держави», «державний борг» та обґрунтовано їхню економічну природу й сутність. Проаналізовано різні наукові погляди відомих економістів на роль і значення державного боргу та його вплив на безпеку національної економіки. Наведено авторське бачення сутності боргової безпеки держави у розрізі таких підходів, як: елемент економічної безпеки; допустимий рівень (безпечний рівень) державної заборгованості; здатність до забезпечення безпеки системи управління боргом, зокрема ефективного використання залучених фінансових ресурсів та оптимального співвідношення між складовими державного боргу.

Ключові слова: економічна безпека, боргова безпека, державний борг, державні запозичення, показник боргової безпеки, рівень державної заборгованості.

Постановка проблеми. Однією з глобальних проблем розвитку України на сучасному етапі є надмірне нарощування державного боргу, що спричиняє низку негативних наслідків для фінансової системи та боргової безпеки держави. Державний борг є важливим фактором впливу на національну економіку, за яким визначається здатність держави до поступального соціально-економічного розвитку, забезпечення гідного життя нації та безпечного функціонування фінансової сфери країни.

Боргова проблема як економічна реальність і об'єкт наукового аналізу має подвійну сутність: по-перше, чисто економічні аспекти боргу – додаткове фінансування економічного розвитку, покриття дефіциту бюджету, розширення фондового ринку, взаємозв'язок останнього з грошово-кредитним ринком та інше; по-друге, істотний вплив боргу на національну економічну безпеку, тобто на здатність країни витримати і скоротити борговий тягар, зберегти фінансовий і загальноекономічний суверенітет, не допустити розростання кризових процесів, зниження національної конкурентоздатності, посилення диспропорцій у розвитку регіонів тощо.

Вже доволі довго тривають суперечності щодо доцільності використання державних запозичень з метою покриття дефіциту бюджету. Зазвичай існування державного боргу тлумачиться як негативне явище, як загроза економічній і фінансовій безпеці держави. Однак

світовий досвід демонструє численні приклади нагромадження державних боргів з одночасним динамічним розвитком країн-боржників. Тому актуальності набуває питання дослідження теорії формування державного боргу як основного індикатора боргової безпеки.

Стан дослідження. Теоретико-методологічні аспекти впливу державного боргу на економіку досліджували відомі зарубіжні науковці, зокрема, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнс, М. Фридман, І. Фішер, А. Мелцер, А. Лернер, Д. Б'юкенен, А. Вангер, Е. Домар, С. Брю, К. Макконел, К. Штейн та інші. Серед вітчизняних економістів, яких цікавили питання боргової безпеки, слід відзначити О. Власюка, Я. Жаліла, Т. Желюк, О. Барановського, Т. Богдана, Н. Кравчук, М. Кубай, І. Плеця, В. Козюка та інших. Однак досі не існує єдиного та однозначного бачення щодо впливу державних запозичень на національну економіку, тому необхідно ґрунтовно дослідити наукові підходи до тлумачення сутності державного боргу та боргової безпеки, оскільки ці питання є надзвичайно важливими при формуванні державної боргової політики та для оцінки боргової складової в контексті економічної безпеки держави.

Метою статті є теоретичне обґрунтування економічної природи й суті боргової безпеки та державного боргу; аналіз еволюції поглядів представників основних економічних шкіл на роль і вплив державного боргу на національну економіку.

Виклад основних положень. Одним із найважливіших завдань будь-якої держави є досягнення такого рівня безпеки, який забезпечував би внутрішню стабільність, активну діяльність країни на міжнародній арені та одночасно гарантував би її державну безпеку. Економічна безпека держави є невід'ємною частиною національної безпеки, під якою розуміють стан захищеності національної економіки від різноманітних загроз, при якому вона здатна забезпечувати поступальний розвиток суспільства, його економічну і соціально-політичну стабільність в умовах наявності несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів.

Стан економічної безпеки України нині є складним внаслідок дії низки чинників і характеризується: нестійкістю економічного зростання та його надмірною залежністю від зовнішніх факторів; збереженням структурних деформацій у національній економіці, неефективністю використання матеріальних та фінансових ресурсів, зокрема енергетичних, домінуванням галузей з невеликою часткою доданої вартості, що спричиняє низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції; неефективністю захисту права власності, відсутністю умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці, зокрема розвинутих інституцій фінансового та фондового ринків,

несприятливим макроекономічним і політико-правовим кліматом для залучення іноземних інвестицій; недосконалістю податкової системи, низькою ефективністю податкового адміністрування та контролю за використанням бюджетних асигнувань; низьким рівнем конкурентоспроможності та монополізацією окремих галузей промисловості, постачання товарів та надання послуг; недосконалістю механізму захисту внутрішнього ринку, неефективністю боротьби з контрабандою; надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання; монополізацією іноземним капіталом деяких стратегічно важливих галузей національної економіки, що загрожує стабільності окремих товарних ринків; неефективністю економічних механізмів стимулювання науково-технічного потенціалу, відсутністю концептуальних засад системного управління інноваційним розвитком національної економіки; поглибленням регіональної диференціації; високим рівнем тінізації економіки, зумовленим, зокрема, зростанням тіньової зайнятості, поширенням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин, наявністю в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання [1; 2, с. 154].

Важливим елементом економічної безпеки є фінансова безпека, оскільки вона відображає ступінь захищеності національних економічних інтересів і здатність держави ефективно та раціонально використовувати фінансові ресурси для забезпечення соціально-економічного розвитку. Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, фінансова безпека охоплює бюджетну, боргову, грошово-кредитну, валютну безпеку та безпеку страхового і фондового ринків [3].

Істотну роль у функціонуванні фінансової системи держави, а загалом і її стійкості, відіграє наявність у держави внутрішнього та зовнішнього боргу. Політика державних запозичень в Україні за роки її незалежності здійснювалась хаотично, безсистемно і без раціонального підходу до розподілу позик, оскільки вони йшли на потреби оперативного фінансування та на покриття нестачі фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які виконують органи державної влади. Борговий метод покриття дефіциту бюджету в Україні було задіяно з 1995 р., коли держава проводила активну політику зі залучення коштів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Велика боргова залежність і критичні обсяги державних запозичень є загрозою національній безпеці та призводять до зниження рівня боргової безпеки.

Боргова безпека держави є складним і суперечним явищем, тому існує чимало підходів до визначення її сутності. У вузькому розумінні боргову безпеку можна трактувати як такий рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості, що може у повному обсязі обслуговуватися та своєчасно погашатися [4, с. 85].

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи [5].

О. І. Барановський трактує боргову безпеку держави як рівень внутрішньої і зовнішньої державної та гарантованої державою заборгованості з урахуванням їхньої структури в часовому і валютному вимірі, вартості їх обслуговування, можливості реструктуризації та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб і поступального економічного і соціального розвитку країни, що забезпечує захист інтересів усіх учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів і загроз та не загрожує втратою суверенітету, руйнуванням вітчизняної фінансової системи, виникненням боргової кризи, оголошенням суверенного дефолту [6, с. 335].

Т. П. Богдан розглядає боргову безпеку як досягнення такого рівня державного і зовнішнього сукупного боргу, співвідношення між структурними складовими боргу, вартостями обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни [7, с. 9].

Н. Кравчук зазначає, що боргова безпека держави трактується як елемент національних інтересів, який доцільно розглядати з позицій комплексного підходу, як підсистему у складній, багаторівневій системі фінансово-економічної безпеки держави. Водночас, враховуючи альтернативні погляди на цю проблему, вона під борговою безпекою держави пропонує розуміти певний критичний рівень державної заборгованості, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити певний рівень відносної незалежності держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків [8, с. 74–75].

М. В. Кубай вважає, що боргова безпека як важливий чинник соціально-економічного розвитку держави виступає своєрідним індикатором і критерієм ефективності провадження виваженої боргової політики держави. З позицій об'єктивної реальності боргова безпека виражається у здатності дотримання такого рівня заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах і дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни, водночас не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів [9, с. 38].

Як впливає з трактувань категорії «боргова безпека», основним індикатором, що впливає на її рівень, є державний борг. За Бюджетним кодексом України, «державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення» [10].

Порядок формування державного боргу України здійснюється шляхом залучення зовнішніх і внутрішніх запозичень та обслуговування вже існуючого боргу. Відповідно до цього розрізняють державний внутрішній і зовнішній борг.

Державний внутрішній борг – це економічна категорія, що відображає підсистему економічних відносин між державою (зокрема, місцевими органами влади) і кредиторами із числа юридичних і фізичних осіб.

Державний зовнішній борг – це боргові зобов'язання держави перед нерезидентами щодо повернення позичених коштів (основної суми боргу) і відсотків за ними. Зовнішній державний борг виникає у зв'язку зі залученням державою зовнішніх позик [11].

На наш погляд, тлумачення сутності боргової безпеки держави можна формувати у розрізі таких складових як: елемент економічної безпеки; допустимий рівень (безпечний рівень) державної заборгованості; здатність до забезпечення безпеки системи управління боргом, зокрема ефективного використання залучених фінансових ресурсів та оптимального співвідношення між складовими державного боргу. Отже, боргова безпека – це елемент економічної безпеки держави, що визначає критично допустимий рівень державної заборгованості з урахуванням її ефективного використання та оптимального співвідношення між її складовими та іншими економічними показниками, який дозволяє зберегти стійкість фінансової системи, державний суверенітет, захистити національні інтереси, підтримуючи при цьому належний рівень платоспроможності та кредитний рейтинг держави у світовому просторі.

Із зазначеного можна встановити чіткий взаємозв'язок між державним боргом та економічною безпекою держави (див. рис.).

Рис. Зв'язок державного боргу та економічної безпеки країни

Економічна наука дає різнобічне уявлення про суть державного боргу та його вплив на економіку держави й боргову безпеку. Конста-туємо, що єдиного бачення учених немає. З одного боку, існує ринко-вий лібералізм, за якого державний борг як інструмент державного впливу на економіку розглядається як негативний фактор. Таких поглядів додержували вчені класичної школи політекономії. Зокрема, А. Сміт казав, що держава, на відміну від приватного позичальника, більш марнотратно, менш якісно управляє капіталом. Коли держава бере в борг, руйнується економічний ресурс, якому борг сприяє. Другий погляд на державний борг часто пов'язують з так званою екві-валентністю Рікардо. Він вважав, що борг не лягає податковим тягарем на майбутні покоління. Рікардо припускав, що майбутні податки, пов'язані з поточними позиками, капіталізуються раціональними громадянами в той момент, коли борг виникає. Представники монета-ризму (М. Фридман, І. Фішер, А. Мелцер) виступили проти викорис-тання державного боргу як інструменту стабілізації економіки. На їхню думку, не існує діючих короткострокових і довгострокових ефек-тів від застосування такого інструменту економічної політики, як державний борг.

З іншого боку, згідно з кейнсіанською парадигмою, державні запозичення доцільно здійснювати з метою розширення сукупного попиту в економіці, суспільна ціна безробіття є набагато вищою за вартість боргового тягаря, а мультиплікативне розширення виробни-цтва та зайнятості зменшуватиме його [6, с. 328]. Розглядаючи суть

і наслідки державного боргу, А. Лернер зазначає, що борг не можна сприймати як тягар на майбутнє покоління, оскільки кожен цент процентів чи погашення за основною сумою внутрішньої заборгованості повертаються громадянам як до власників облігацій, а при правильному розподілі зовнішніх запозичень (фінансування поточних чи капітальних видатків держави) приріст національного доходу дасть можливість не тільки сплатити проценти, а й збільшити доходи держави і населення [11].

Ще одна парадигма була сформована вченими неокласичної школи, що часто пов'язують із публікацією в 1958 р. монографії Б'юкенена «Public Principles of Public Debt», присвяченої важливим принципам державного боргу. Вона ґрунтується на італійській традиційній теорії державного боргу, в якій багато уваги приділялося ідеї Рікардо – еквівалентності, за якою збільшення податків і державного боргу однаково впливає на економіку. Б'юкенен вважав, що боргове фінансування бюджету створює «фіскальні ілюзії», а борговий тягар разом з економічною вартістю запозичень поширюється на майбутні покоління.

Представники німецької економічної школи Штейн, Дітцель, Небеніус вважали, що якщо держава рідко користується державним кредитом, значить, вона має збільшувати ставки податків і багато коштів забирати у своїх сучасників, отож вона недостатньо піклується про інтереси населення. На думку А. Вагнера, війни, які вели майже всі країни Західної Європи в XIX ст. за свої територіальні надбання, за ринки збуту і джерела сировини, фінансувалися державними позиками, що сприяло перетворенню матеріальних капіталів країн на нематеріальні. Штейн доводив, що погашення державного боргу дорівнює утворенню нового капіталу зі зайнятого. З погляду марксистської теорії, державний кредит є однією із форм руху позичкового капіталу, а процент за кредит – частка позичкового капіталу в додатковій вартості. Американські вчені К. Р. Макконел і С. Л. Брю вважають, що уряд практично завжди зможе виконати свої зобов'язання за внутрішнім боргом, адже для цього він може скористатися рефінансуванням боргу, емісією грошей чи збільшенням податкових надходжень.

Представником неокейнсіанських напрямків у економіці Е. Домаром в 1944 р. було сформульовано цікаві твердження:

- державний борг, що постійно зростає, не обов'язково погіршує майбутню податково-бюджетну ситуацію внаслідок підвищення податкових ставок і зростання державних витрат, пов'язаних із обслуговуванням боргу;

- за умови позитивних темпів росту ВВП обслуговування державного боргу здійснюється безболісно. Економічне зростання створює умови для збільшення державного боргу;

– якщо рівень процентних ставок вищий за темпи зростання ВВП або якщо ВВП знижується, то витрати на обслуговування боргу перевищують обсяги нових державних запозичень. Держава в такому разі буде змушена використовувати для обслуговування свого боргу додаткові кошти з бюджету [12].

Унаслідок проведення державою активної боргової політики чимало економістів убачають у рості державного боргу дві головні небезпеки. Одна з них – це вірогідність настання банкрутства держави, друга – небезпека перекладання боргового тягаря на майбутні покоління.

Висновки. З наведеного теоретичного аналізу підходів до трактування поняття «боргова безпека держави» та еволюції поглядів науковців на роль і значення державного боргу для національної економіки можна резюмувати:

– єдиного та однозначного бачення щодо доцільності та необхідності, а також впливу залучення фінансових ресурсів для покриття дефіциту бюджету на економічне зростання немає. Представники одних шкіл зазначають, що державні позики лягають податковим тягарем на майбутні покоління, а інші – що зовнішній борг (за оптимального співвідношення між зовнішнім і внутрішнім боргом та іншими показниками) має вплив на економічний розвиток;

– державний борг є основним показником боргової безпеки. Тому систему управління державним боргом належить формувати з обов'язковим урахуванням безпечного рівня боргової безпеки держави;

– тільки ефективна боргова політика може підвищити рівень боргової безпеки, зберегти стійкість фінансової системи країни та захистити національні інтереси;

– питання сутності боргової безпеки та її впливу на інші складові економічної безпеки є недостатньо вивченим, і це зумовлює потребу проведення ґрунтовних досліджень у цій сфері.

1. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; НБО України. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, 2008. – 48 с.

2. Желюк Т. Механізм забезпечення економічної безпеки в системі управління довгостроковим розвитком національної економіки / Т. Желюк // Наука молода: зб. наук. праць молодих вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – № 11. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – С. 154–160.

3. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>

4. Маренич А. І. Про вплив боргової безпеки на фінансову безпеку України / А. І. Маренич, Н. Г. Мехеда // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2014. – № 3 (12). – С. 84–86.

5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Барановський О. І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави / О. І. Барановський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2016. – Вип. 1 (47). – Т. 1. – С. 327–337.
7. Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 8–15.
8. Кравчук Н. Колізії боргової безпеки держави: Україна в системі світових індикаторів безпеки глобального економічного простору / Н. Кравчук // Наука молода. – 2005. – № 3. – С. 74–82.
9. Кубай М. В. Концептуальні засади дослідження боргової безпеки / М. В. Кубай // Вісник Львівської комерційної академії. – 2014. – Вип. 46. – С. 38–43.
10. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
11. Плєць І. І. Теоретичні аспекти дослідження формування державного боргу / І. І. Плєць // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник; за ред. І. Г. Ткачук. – 2011. – Вип. 7. – Т. 2. – С. 417–427.
12. Зуєв Д. С. Государственный долг в системе экономических отношений / Д. С. Зуев // Инициативы XXI века. – 2009. – № 4. – С. 65–68.

Галайко Н. В. Сущность и значение долговой безопасности в системе экономической безопасности государства

Рассмотрены подходы к трактовке понятий «экономическая безопасность», «долговая безопасность государства», «государственный долг» и обоснована их экономическая природа и сущность. Проанализированы различные научные взгляды известных экономистов на роль и значение государственного долга, его влияние на безопасность национальной экономики. Приведено авторское видение сущности долговой безопасности государства в разрезе таких подходов, как: элемент экономической безопасности; допустимый уровень (безопасный уровень) государственной задолженности; способность к обеспечению безопасности системы управления долгом, в частности эффективного использования привлеченных финансовых ресурсов и оптимального соотношения между составляющими государственного долга.

Ключевые слова: экономическая безопасность, долговая безопасность, государственный долг, государственные заимствования, показатель долговой безопасности, уровень государственной задолженности.

Halaiko N. V. Essence and significance of debt security in the system of economic security of the state

The article deals with approaches to the interpretation of the concept of «economic security», «debt security of the state», «state debt», and their economic nature and essence are substantiated. A number of endogenous factors are reviewed, which affect the state of economic security of Ukraine. A clear relationship between state debt, and debt, financial and economic security of the state is established. Different scientific views of well-known economists on the role and the importance

of state debt and its impact on the security of the national economy are analyzed. The main paradigms of representatives of different economic schools for this phenomenon are highlighted. It is noted that the scientists of the classical school of political economy were of the opinion that state borrowings were a negative factor of the impact on the economy, whereas the supporters of the Keynesian paradigm believed that government borrowings should be carried out in order to expand the aggregate demand in the economy, since the public price of unemployment was much higher than the cost of the debt burden, and the scientists of the neoclassical school believed that the increase of taxes and state debt had the same impact on the economy. It is noted that, on the one hand, state debt as a tool of state influence on the economy is considered as a negative factor, but on the other hand, the theory of the necessity of state regulation of the economy that allows the use of state borrowings prevails. It is indicated that state debt is the main indicator of debt security of the state. Therefore, the system of the state debt management should be built with the obligatory consideration of the safe level of state debt security, because only effective debt policy can increase the level of debt security, maintain the stability of the financial system of the country and protect its national interests.

The author has developed her own vision of the essence of debt security of the state in the context of such approaches as: an element of economic security; admissible level (security level) of state debt; the ability to ensure security of the debt management system, in particular, the effective use of the attracted financial resources and the optimal balance between the components of state debt.

Key words: economic security, debt security, state debt, state borrowings, debt security index, state debt level.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

УДК 336.71(477)

**О. В. Горалько,
І. Б. Висоцька**

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто специфіку функціонування банківської системи України. Проаналізовано основні показники діяльності банківських установ у сучасних умовах. Виокремлено зміни, які відбулись у банківській системі після проведення націоналізації наприкінці 2016 року одного зі системно важливих банків держави. З'ясовано актуальні проблеми розвитку банківської системи з питань капіталізації та виконання графіка підвищення розміру статутного капіталу і запропоновано заходи щодо їх вирішення.

Ключові слова: банк, банківська система, ліквідація, реорганізація, капіталізація, мінімальний обсяг статутного капіталу банків.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування банківської системи свідчить про стабільний рівень розвитку національної економіки країни. Але, на превеликий жаль, нині банківський сектор перебуває у складному становищі через: воєнні дії у Східному регіоні; значну девальвацію національної грошової одиниці; зниження довіри до банківського сектора; масовий відтік депозитів; зниження кредитоспроможності позичальників; низьку якість кредитів; велику кількість прострочених кредитів тощо. Тому питання поліпшення стану банківської системи є на сьогодні вкрай важливим і потребує нагальних дій щодо його вирішення.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та дослідження особливостей функціонування банківської системи України зробили вітчизняні науковці, з-поміж них О. Барановський, О. Вовчак, В. Гесць, О. Дзюблюк, В. Коваленко, О. Колодізев, Ю. Колобов, В. Кравець, І. Лютий, Ю. Холодна та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану та розвитку банківської системи України.

Виклад основних положень. Станом на 01 січня 2017 року 96 банківських установ мали ліцензію Національного банку України на здійснення банківської діяльності. За 2014–2016 рр. кількість платоспроможних банківських установ скоротилась на 51, а кількість банків, що перебувають у стадії ліквідації, збільшилась на 63 (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зміни кількості банків за 2014–2016 рр. [2]

Кількість банків	2014	2015	2016
Платоспроможні	147	117	96
– зміна	(-33)	(-30)	(-21)
Державні	7	7	6
– зміна	(0)	(0)	(-1)
Іноземні	25	25	25
– зміна	(0)	(0)	(0)
Приватні	115	85	65
– зміна	(-33)	(-30)	(-20)
Неплатоспроможні	16	3	4
– зміна	(16)	(-13)	(1)
У стадії ліквідації	21	64	84
– зміна	(19)	(43)	(20)

Зважаючи на затверджений НБУ графік збільшення мінімального обсягу статутного капіталу банків, надалі можна очікувати нових випадків самоліквідації комерційних банків в Україні. Нагадаємо, згідно з Постановою правління НБУ № 242 від 07.04.2016 р., станом на 11.07.2017 р. мінімальний обсяг статутного капіталу банку має бути не меншим за 200 млн грн. До 11.07.2018 р. його обсяг має бути збільшений вже до 300 млн грн. Збільшення мінімального обсягу статутного капіталу банківських установ триватиме щорічно до 500 млн грн. станом на 11.07.2024 р. [1].

Як видно з таблиці 2, існує велика ймовірність того, що майже дві третини банківських установ не зможуть виконати графіки підвищення розміру статутного капіталу.

Ця ситуація призведе до пришвидшеної ліквідації невеликих банківських установ або до їхньої реорганізації. На нашу думку, збільшення статутного капіталу є позитивним моментом, оскільки дасть можливість банкам підвищити їхню фінансову стійкість та зменшити ризики їхньої діяльності.

Таблиця 2

Розмір статутного капіталу банків за графіком докапіталізації [4]

Розмір статутного капіталу	2014	2015	2016
Кількість банків, які мали банківську ліцензію.	163	120	100
Із них:			
статутний капітал менше ніж 120 млн грн	30	28	1
статутний капітал від 120 до 200 млн грн	46	30	42
статутний капітал від 201 до 300 млн грн	25	18	16
статутний капітал від 301 до 500 млн грн	21	13	11
статутний капітал від 501млн грн і більше.	41	31	30

Зменшення кількості банківських установ спричинило суттєве скорочення кількості відділень (рис. 1). За 2013–2016 рр. кількість структурних підрозділів банків зменшилась майже вдвічі, з 19,3 тис. од. у 2013 р. до 10,3 тис. од. у 2016-ому.

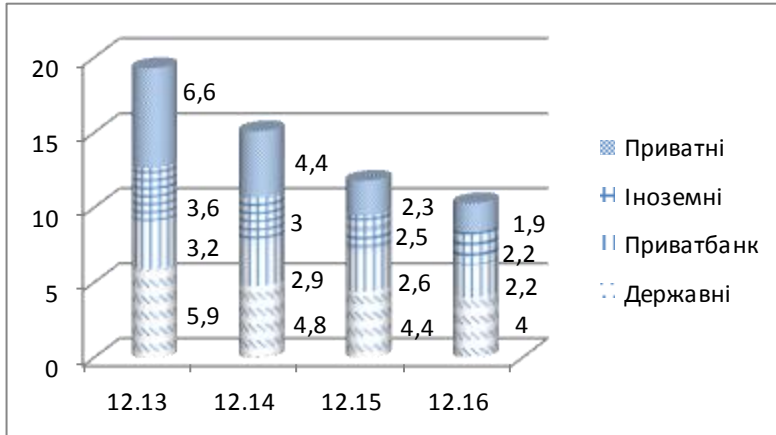

Рис. 1. Кількість структурних підрозділів банків, тис. од. [2]

Це, своєю чергою, зумовило падіння чисельності банківських працівників (рис. 2). За аналізований період вона скоротилась на 106,5 тис. осіб і на кінець 2016 року становила 140,1 тис. осіб.

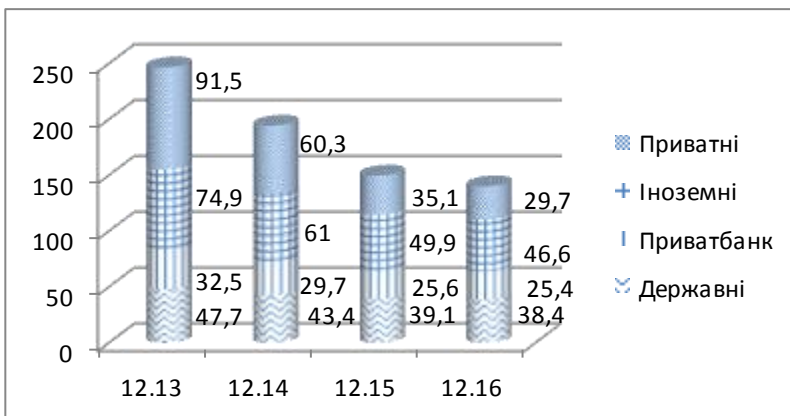

Рис. 2. Облікова кількість штатних працівників банків, тис. осіб [2]

Протягом 2016 року відбулись значні зміни у структурі власності банківської системи України через викуп 100% акцій ПАТ КБ «ПриватБанк» Міністерством фінансів України наприкінці грудня 2016 року (рис. 3).

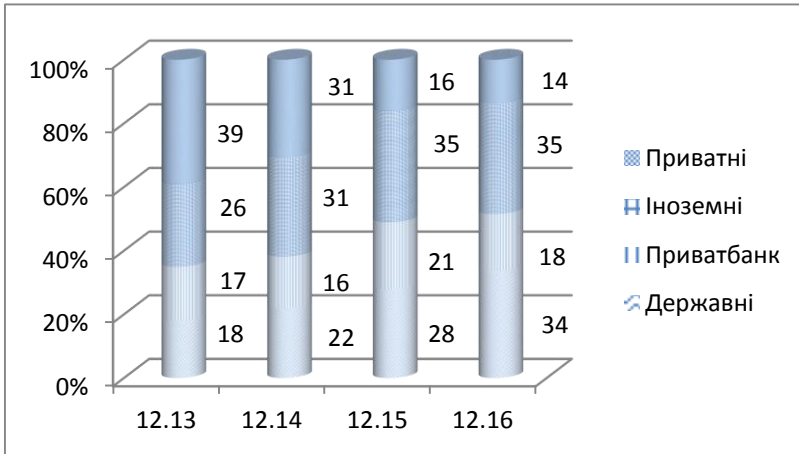

Рис. 3. Структура власності активів банківської системи України, % [3]

Станом на 01 січня 2017 року частка активів банків з державною участю становила 52% (станом на 01 січня 2014 року – 18%), банків з приватним українським капіталом – 14% (станом на 01 січня 2014 року – 56%), банків іноземних банківських груп – 35% (станом на 01 січня 2014 року – 26%). Така різка зміна пов'язана з тим, що до 2015 р. включно ПАТ КБ «ПриватБанк» належав до приватних банків, а з 2016 року – до державних.

Загальні активи банків збільшилися на 10,6%, чисті – практично не змінилися (+0,2%). Основна складова приросту загальних активів – збільшення портфеля ОВДП та похідних інструментів ПриватБанку внаслідок переходу банку до державної власності (рис. 4). Інші банки здебільшого кредитували юридичних осіб та вкладали ресурси в ОВДП. У 2016 році тривав негативний статистичний ефект від виведення банків із ринку [2].

За аналізований період у структурі чистих активів найбільше зросли вкладення в державні цінні папери (на 17,7 в.п.) та кошти у НБУ та інших банках (на 1,5 в.п.) (рис. 5).

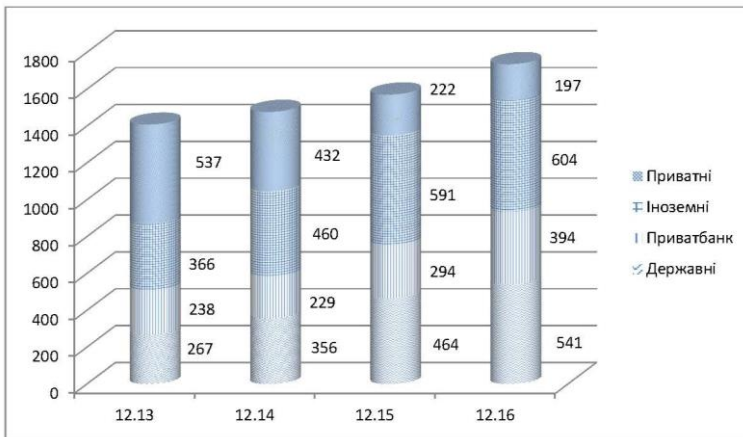

Рис. 4. Загальні активи за групами банків, млрд грн [2]

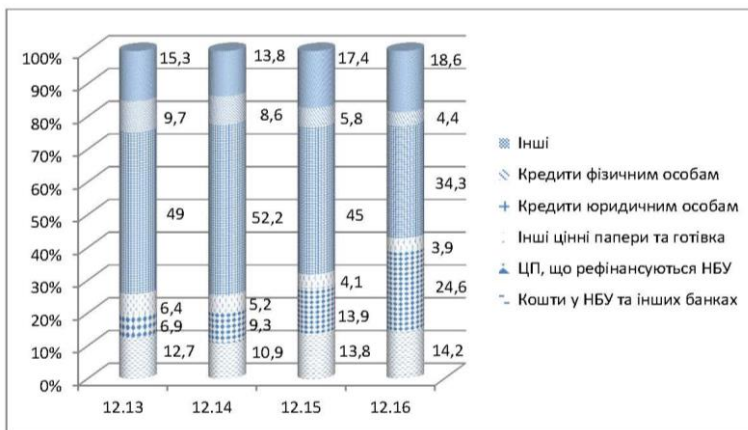

Рис. 5. Структура чистих активів сектора за складовими, % [2]

За 2013–2015 рр. середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті мала тенденцію до підвищення (з 17,20% у 2013 р. до 21,47% у 2015 р.), а у 2016 році знизилася до 17,70%.

Аналогічний показник для кредитів в іноземній валюті протягом 2013–2014 рр. підвищився з 8,20% до 8,30%, у 2015 році знизився до 6,88%, а у 2016 році знову підвищився до рівня 2013 року (рис. 6).

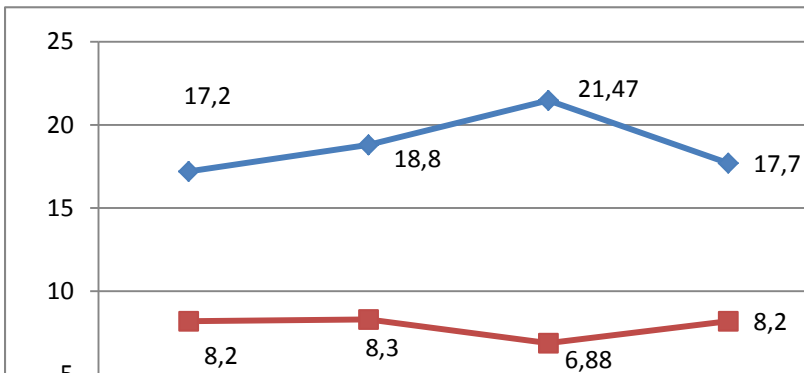

Рис. 6. Середні відсоткові ставки за кредитами в національній та іноземній валюті за 2013–2016 рр., % (складено за даними [1])

У 2016 році обсяг зобов'язань платоспроможних банків істотно не змінився (рис. 7). Нові депозити населення та бізнесу замінили кредити НБУ та частину субординованих боргів і міжбанківських кредитів, які було переведено у капітал [2].

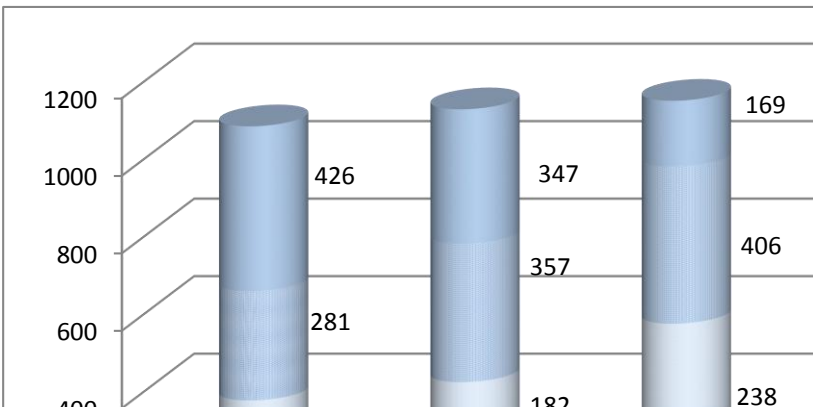

Рис. 7. Структура зобов'язань за групами банків, млрд грн [2]

Перехід ПАТ КБ «ПриватБанк» у власність держави призвів до того, що на кінець 2016 року частка державних банків у депозитах фізичних осіб становила 59% (рис. 8).

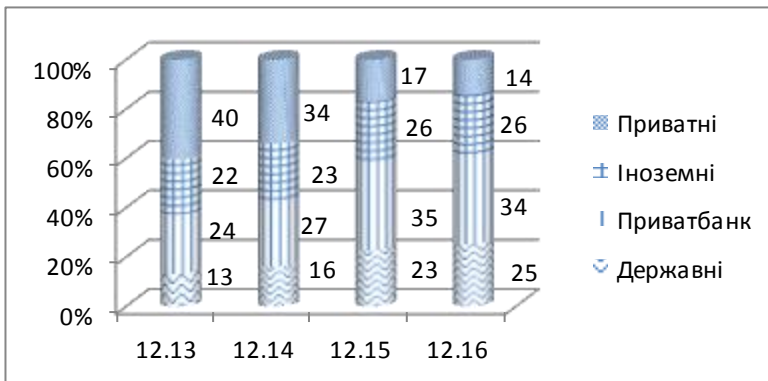

Рис. 8. Структура власності депозитів фізичних осіб банківської системи України, % [3]

У структурі зобов'язань найбільшу питому вагу займають кошти клієнтів, які на кінець 2016 року становили 73,4% (у 2013 році цей показник дорівнював 63,6%) (рис. 9).

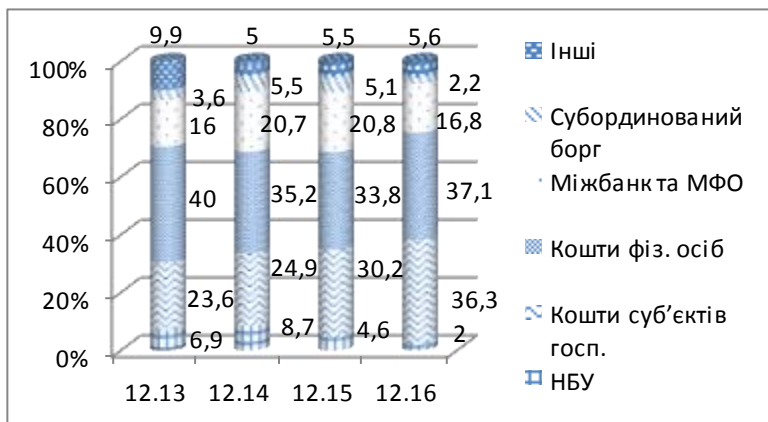

Рис. 9. Структура зобов'язань банків щодо вкладень, % [2]

Фінансовий результат банківської системи за 2016-ий, як і за попередні два роки, був від'ємним і склав -159,39 млрд грн (рис. 10).

Така ситуація пов'язана зі зменшенням чистого операційного доходу від основної діяльності та збільшенням обсягів відрахувань у резерви.

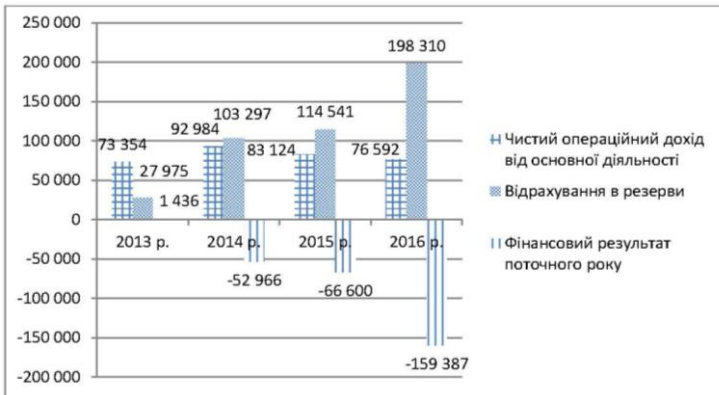

Рис. 10. Основні показники результатів діяльності банківської системи України, млн грн (складено за даними [1])

За підсумками 2016 р. 31 з 93 функціонуючих банків зазнав збитків на загальну суму 169,3 млрд грн. З цієї суми майже 80% (135,3 млрд грн) припадає на ПАТ КБ «ПриватБанк». Інші банківські установи, що завершили звітний період з додатнім результатом діяльності, отримали сукупно 10,82 млрд грн прибутку [1].

Висновки. Упродовж минулих років Національний банк України проводив очищення банківської системи, внаслідок чого на кінець 2016 року на ринку залишилось лише 96 платоспроможних банків. Перехід у грудні 2016 року ПАТ КБ «ПриватБанк» у власність держави призвів до збільшення частки державних банків у чистих активах до 52%, а у депозитах фізичних осіб – до 59%. Кредитування банками не було надто жвавим, зате банківські установи почали активно нарощувати портфель державних цінних паперів. У 2016 році було зафіксовано найвищий збиток банківського сектора в сумі 159,4 млрд грн, з яких майже 80% припало на ПАТ КБ «ПриватБанк».

Однією з найбільших проблем залишається низький рівень капіталізації банківських установ. Але уряду потрібно вирішувати цю проблему не лише підняттям мінімальної суми статутного капіталу та ліквідацією банків, а й створенням сприятливих умов для проведення реструктуризації шляхом злиття чи приєднання. Масова ліквідація банківських установ може призвести до монополізації на фінансовому

ринку. Отже, лише завдяки взаємодії уряду і банківських установ можливий подальший надійний та ефективний розвиток банківської системи України.

1. Аналітичний огляд банківської системи України за результатами 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://urik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf.

2. Огляд банківського сектора. – 2017. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43633516>.

3. Чурій Олег. Макроекономічна ситуація та прогнози. Розвиток фінансового сектора: погляд з НБУ / Олег Чурій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=CC9C67AB0765CC9FAC2975A9C6E44249?id=50519868>.

4. Річний звіт 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=49064031>.

Горалько О. В., Высоцкая И. Б. Особенности функционирования банковской системы Украины на современном этапе

Рассмотрена специфика функционирования банковской системы Украины. Произведен анализ основных показателей деятельности банковских учреждений в современных условиях. Выделены изменения, произошедшие в банковской системе после проведения национализации в конце 2016 года одного из системно важных банков государства. Выявлены актуальные проблемы развития банковской системы по вопросам капитализации и выполнения графика повышения размера уставного капитала и предложены мероприятия по их решению.

Ключевые слова: банк, банковская система, ликвидация, реорганизация, капитализация, минимальный объем уставного капитала банков.

Goralko O. V., Vysotska I. B. Features of functioning of the banking system of Ukraine at the present stage

The article deals with the specifics of the functioning of the banking system of Ukraine. As of January 1, 2017, 96 banking institutions were licensed by the National Bank of Ukraine for banking activities. According to the schedule of increasing the minimum amount of authorized capital of banks and the analysis conducted, it can be argued that almost two thirds of banking institutions will not be able to execute schedules for increasing the authorized capital.

Reducing the number of banking institutions led to a significant reduction in the number of branches with 19,3 thousandths. In 2013 up to 10,3 thsd. In 2016, this in turn led to a decline in the number of bank employees for four years by 106,5 thousand people, which by the end of 2016 amounted to 140,1 thousand people.

Due to the nationalization of PJSC CB «Privatbank» as of January 1, 2017, the share of assets of banks with state participation was 52%, and in deposits of individuals 59%.

Total assets of banks increased by 10,6%, net – practically unchanged (+0,2%).

The financial result of the banking system for 2016, as in the previous two years, was negative and amounted to -159,39 bln. This situation is associated with a decrease in net operating income from operating activities and an increase in the amount of deductions in reserves.

One of the biggest problems is the low level of capitalization of banking institutions. But the government needs to solve this problem not only by raising the minimum amount of authorized capital and eliminating banks, but also creating a supportive environment for conducting restructuring through mergers or mergers. Mass liquidation of banking institutions can lead to monopolization in the financial market. Therefore, only the interaction between the government and banking institutions can further strengthen the reliable and efficient development of the banking system of Ukraine.

Key words: bank, banking system, liquidation, reorganization, capitalization, minimum amount of authorized capital of banks.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

УДК 502:504

**В. С. Дудюк,
Г. З. Леськів, В. В. Гобела**

ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Обґрунтовано необхідність створення ефективного механізму економічного стимулювання екологічної безпеки в Україні. З'ясовано доцільність розгляду цього питання в контексті задоволення економічних, соціальних потреб населення та гарантування належного рівня екологічної безпеки держави. Окреслено негативні тенденції вітчизняної системи господарювання та природокористування. Трактовано поняття «економічний механізм стимулювання екологічної безпеки» та його головні критерії. Наведено основні елементи, що входять до складу критеріїв економічного механізму стимулювання екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, механізм забезпечення безпеки, економічний механізм, стимулювання, система критеріїв.

Постановка проблеми. Будь-яка екологічна система повинна розглядатися в єдності з економічною системою. Оскільки екологічна та економічна безпека є одними з найважливіших складових національної безпеки держави, то питання забезпечення екологічної та

економічної безпеки стає невід'ємною частиною стратегії національної безпеки, що гарантує досягнення стану еколого-економічної збалансованості. За таких умов розвиток економічної системи орієнтується на відповідний рівень забезпечення екологічної безпеки. Тимчасом така система господарювання не є пріоритетною для національних суб'єктів господарювання. Оскільки екологічні витрати зменшують економічний ефект (прибуток), то більшість підприємств розвиває виробництво, нехтуючи екологічними стандартами. Виникає гостра потреба на державному рівні розробити дієву систему господарювання, що передбачала б належний рівень розвитку і економічної, і соціальної та екологічної систем. Враховуючи територіальні та економічні відмінності різних областей України, найефективнішим способом створення такої системи визнано розробку програм еколого-економічного розвитку певних регіонів.

Забезпечення належного рівня екологічної безпеки можна досягти шляхом формування ефективного механізму економічного стимулювання екологічної безпеки. Це питання є актуальним, тому вимагає детального розгляду. Окрім цього, формування механізму економічного стимулювання екологічної безпеки потребує створення системи критеріїв.

Стан дослідження. Дослідженнями, які окреслюють систему критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки, займалися такі вчені, як: С. Кравченко, Т. Акімова, С. Белов, А. Биков, А. Гришин, В. Вернадський, А. Качинський, Н. Барбашова, С. Пирожков, В. Селіванов, Н. Реймерс, Б. Скіннер, А. Урсул, М. Хилько, В. Кравців, О. Половян та ін.

Мета статті – обґрунтувати необхідність формування критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки.

Виклад основних положень. Незадовільний стан довкілля та значна кількість екологічних катастроф є наслідком надмірного техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. Це обумовлює необхідність запровадження дієвого механізму стимулювання екологічної безпеки, зокрема, введення нових методів і способів стимулювання екологічної безпеки сприятиме збалансованому розвитку екологічної й економічної систем.

Слід зауважити, що такий механізм набуває широкого застосування в більшості розвинутих країн світу [1].

Отже, забезпечення належного рівня екологічної безпеки має здійснюватись економічними інструментами. Метою формування економічного механізму стимулювання екологічної безпеки є досягнення належного рівня економічного та соціального розвитку без зниження

рівня екологічної безпеки на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Економічний механізм стимулювання екологічної безпеки являє собою систему заходів та прийомів, спрямованих на регулювання відносин у сфері користування природними ресурсами з метою раціоналізації природокористування, формування системи охорони та відновлення навколишнього природного середовища, створення системи стимулювання екологізації виробництва шляхом залучення та перерозподілу коштів суб'єктів природокористування державного та місцевого бюджетів на основі принципів платності природокористування та відшкодування завданої шкоди. Складовими економічного механізму стимулювання екологічної безпеки визнано фінансово-економічні, організаційно-управлінські та регулятивно-правові заходи.

Можна вважати, що сучасний механізм стимулювання екологічної безпеки та раціоналізації природокористування в Україні перебуває на стадії розвитку й удосконалення. Як відомо, реформування вітчизняної економіки на шляху переходу до ринкової системи господарювання відбувалося нерівномірно. Внаслідок цього простежується значний розрив у рівні економічного та соціального розвитку деяких регіонів, а також ступені розвитку окремих складових економіки держави. Це активізувало процес із розроблення та впровадження економічного механізму стимулювання екологічної безпеки. Однак наявні важелі економічного стимулювання екологічної безпеки є недосконалими, вони зобов'язують виробників тільки обмежувати свій руйнівний вплив на довкілля відповідно до чинного законодавства в сфері природокористування. Такий підхід дозволяє лише мінімізувати шкоду, що завдається навколишньому природному середовищу.

Тому необхідно розробити ефективний механізм економічного стимулювання екологічної безпеки, який мусить сприяти сталому розвитку держави завдяки спонуканню та заохоченню суб'єктів господарювання до використання новітніх, екологоорієнтованих технологій. Цей механізм має забезпечити подолання суперечностей між економічними, соціальними та екологічними пріоритетами. З огляду на це, слід звернути увагу на проблему формування критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки. Критеріями економічного стимулювання екологічної безпеки можна вважати систему оцінок стану та дієвості економічного механізму раціонального природокористування та орієнтирів, за допомогою яких визначається рівень ефективності їхнього впливу на екологічну безпеку. Вони повинні стати орієнтирами, на які доцільно зважати, формуючи систему збалансованого розвитку. Це передбачає також вивчення інструментів і способів досягнення

таких орієнтирів, за допомогою яких можна досягнути належного рівня екологічної безпеки, забезпечивши водночас належний рівень соціально-економічного розвитку держави.

Низка дослідників виокремлює узагальнений критерій ефективності економічного механізму екологічного регулювання. Узагальнений критерій здатний попереджувати нагромадження й загострення еколого-економічних суперечностей способом гармонізації їхньої діяльності та усунення протиріч. Поряд з цим виділяють три допоміжні критерії для оцінки ефективності економічного механізму стимулювання екологічного регулювання:

- 1) ступінь інтегрованості, узгодженості сполучення еколого-економічних інтересів суб'єктів різних рівнів суспільного відтворення;
- 2) спроможність реалізовувати економічні інтереси членів суспільства щодо руху відносин природокористування;
- 3) екологічна доцільність і поліпшення якості довкілля внаслідок застосування притаманних йому інструментів у практиці господарювання [2].

Розглядаючи систему господарювання в Україні у розрізі еколого-економічних аспектів природокористування та умов функціонування економіки, помічаємо деякі негативні тенденції. Їх суть зводиться до розвитку економіки шляхом збільшення обсягу використання ресурсів на одиницю продукції, зростання витрат енергоресурсів та ресурсомісткості продукції у порівнянні з розвинутими країнами. Це означає екстенсивний розвиток економіки та неефективне використання ресурсів.

Скажімо, ресурсомісткість продукції в Україні за різними підрахунками удвоє–уп'ятеро перевищує світовий рівень, до того ж на одиницю ВВП витрачається майже тонна природних ресурсів. Натомість у США цей показник становить 3 кг. Загальне енергоспоживання на одиницю ВВП в Україні в 1,8 раза перевищує аналогічний показник в Росії, в 3,5 раза перевищує показники в Польщі та в 8,3 раза вищий, ніж у розвинутих державах Європи. Заразом спостерігається тенденція до стабільного зростання показника енергомісткості одиниці ВВП в Україні [3; 6].

Також до негативних наслідків належить зростання обсягів реалізації продукції сировинних галузей, енерго- і матеріаломістких та екологічно шкідливих виробництв, зокрема таких галузей, як: вугледобування, лісозаготівля, кольорова та чорна металургія, деревообробна та целюлозно-паперова галузі, хімічна та нафтохімічна промисловість, сфера будівельних матеріалів. Окрім того, як відомо, ці галузі є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища, позаяк на енергетичну, паливну та хімічну галузі, наприклад, припадає 98%

загального обсягу водоспоживання всієї вітчизняної промисловості, причому на енергетичну та паливну галузі – 74% [4; 7].

До загроз доречно віднести постійне зростання частки сировинних ресурсів у загальній структурі експорту, саме без їх відповідної переробки на території держави. Окремі галузі опинилися на межі знищення, до прикладу, лісова. Тут знадобилося навіть пряме втручання держави шляхом прийняття мораторію на вивіз деревини за кордон без обробки, оскільки тривалий експорт сировини поставив під загрозу знищення ресурсної бази та функціонування галузі деревообробки [5]. Отже, можна зробити висновок, що наша країна перебуває на рівні держав третього світу і є сировинним додатком промислово розвинутих країн. Це спричинено низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції на зовнішньому ринку через високу трудо- та енергомісткість виробництва, що призводить до зростання собівартості продукції. Як наслідок, підприємства втрачають доходи та ринки збуту. Цьому сприяє й відмова від удосконалення та модернізації виробництва та формування ресурсорієнтованої економіки, що знижує рівень надходжень до державного бюджету. Таке господарювання призводить до виснаження запасів природних ресурсів та їх економічно необґрунтованого і недбайливого використання.

Ефективна система господарювання з дотриманням належного рівня екологічної безпеки мусить зважати на потреби населення регіону не в плані їх обмеження чи «економії», а в плані їх поступового розвитку та розширення, оскільки ефективна економічна система повинна передбачати забезпечення постійно зростаючих потреб населення. Зменшення ступеня задоволення потреб населення здатне призвести до появи кризових явищ і в економічній системі, і в суспільстві загалом. Це може проявитись у зростанні соціальної напруги, духовного зубожіння, погіршенні криміногенної ситуації, зниженні культурно-освітнього рівня населення тощо. Наслідком цього може стати втрата інтересу до якості життя та стану довкілля, моральна деградація та зниження інтелектуального потенціалу нації. Тимчасом за наявної системи господарювання необхідно обмежувати та мінімізувати норми використання природних ресурсів для потреб промисловості.

Таким чином, до основних елементів забезпечення екологічної безпеки слід віднести ще й належний рівень екологічної освіти та екологічно зорієнтованого мислення під час формування державних та регіональних програм розвитку, здатність передбачати та мінімізувати екологічні проблеми в процесі управління економічною системою планування економічного та соціального розвитку з урахуванням вимог екологічної безпеки, що є неодмінною складовою успішності та

далекоглядності таких програм і зумовлюватиме гармонізацію екологічних, економічних та соціальних потреб населення.

Розробка та впровадження цих заходів уможливить не тільки поліпшення рівня якості життя населення, а й зміну стратегічного напрямку розвитку держави. Це дасть змогу забезпечити впровадження новітніх досягнень науки і техніки, модернізації наявних способів та методів господарювання. Відповідно, можна забезпечити належний рівень екологічної безпеки держави за рахунок формування механізму економічного стимулювання екологічної безпеки.

Розробка системи критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки повинна базуватися на використанні таких принципів і підходів, як-от:

- наукова обґрунтованість;
- комплексність, необхідність врахування економічних, соціальних та екологічних складових об'єкта вивчення;
- цілеспрямованість, орієнтація на забезпечення належного рівня соціально-економічного добробуту населення;
- системність, врахування специфічних взаємозв'язків та взаємозалежностей між різними складовими об'єкта;
- суб'єктність, розгляд досліджуваних питань з урахуванням специфічних особливостей досліджуваного об'єкта;
- альтернативність, виявлення та обґрунтування декількох шляхів і способів використання потенціалу об'єкта;
- реалістичність, можливість реального впровадження в дію запропонованих заходів та їх практичного застосування;
- можливість оцінити стан, проблеми й основні загрози досліджуваному об'єкту;
- прийняття певних ризиків на рівні, що не перевищує їх гранично допустимого значення;
- наявність високого ступеня інформованості.

Звідси вважаємо, що показники та критерії ефективності економічного механізму стимулювання екологічної безпеки повинні також охоплювати:

- ресурсний потенціал регіону, стан його виснаження, можливості його використання, збереження та відтворення;
- рівень ефективності використання ресурсів, як природних, людських, так і фінансових, обов'язкове порівняння цих показників з ідентичними показниками економічно розвинутих країн (особливо показники ресурсовитрат виробництва);
- показники соціального добробуту та соціальної стабільності в регіоні порівняно зі середньо-державними показниками та світовими стандартами;

- прогнозовані ризики та втрати від природних катаклізмів і ліквідації їхніх наслідків;
- запобігання та зменшення ймовірної шкоди від екологічних катастроф, спричинених антропогенним впливом людини.

Саме така система забезпечить комплексний та ефективний підхід у питанні критеріїв оцінювання ефективності економічного механізму природокористування. В результаті можемо зробити висновок про доцільність обрання наведених груп критеріїв.

Висновки. Формування критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки має сприяти належному рівню якості життя населення держави шляхом забезпечення достатнього рівня екологічної безпеки за допомогою економічного механізму стимулювання. Цього можна досягти завдяки веденню ефективного та раціонального природокористування, впровадженню передових технологій у сфері виробництва, природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Важливим заходом вважається забезпечення належного рівня екологічної освіти та екологічної свідомості природокористувачів і населення загалом. Це гарантуватиме стабільний економічний розвиток, поліпшить конкурентоспроможність національних товарів на світовому ринку та забезпечить високий рівень екологічної безпеки держави.

1. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.

2. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: УІНСіР, 2003. – 89 с.

3. Дробноход М. І. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / М. І. Дробноход // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку: матеріали двох конференцій та рекомендацій до проекту Національної стратегії сталого розвитку; Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – С. 20–32.

4. Гаєць В. М. Реструктуризація економіки в контексті переходу України на принципи сталого розвитку / В. М. Гаєць; НАН України. – 1998. – С. 66–75.

5. Закон України від 8 вересня 2005 року № 2860-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 34.

6. Сотник І. М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження: монографія / І. М. Сотник. – Суми: Мрія, 2008. – 230 с.

7. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / І. Базілевич, А. Борусевич, О. Веклич та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/national_ecology.pdf

Дудюк В. С., Леськів Г. З., Гобела В. В. Формирование критериев экономического стимулирования экологической безопасности

Обоснована необходимость создания эффективного механизма экономического стимулирования экологической безопасности в Украине. Уяснена целесообразность рассмотрения данного вопроса в контексте удовлетворения экономических, социальных потребностей населения и обеспечения надлежащего уровня экологической безопасности государства. Определены негативные тенденции отечественной системы хозяйствования и природопользования. Толкується поняття «економічний механізм стимулювання екологічної безпеки» і його головні критерії. Приведені основні елементи, входящие в состав критериев экономического механизма стимулирования экологической безопасности.

Ключевые слова: *экологическая безопасность, механизм обеспечения безопасности, экономический механизм, стимулирование, система критериев.*

Dudyuk V. S., Leskiv G. Z., Gobela V. V. Formation of criteria of economic stimulation environmental safety

The necessity of creation of effective mechanism of economic stimulation of ecological safety is substantiated. The need to consider this issue in terms of satisfaction of economic, social needs of the population and ensuring an adequate level of environmental safety is indicated. The negative tendencies of the domestic system of management and nature management are described. The analysis of recent publications on this topic of domestic and foreign authors has been carried out. The purpose of this research is formulated: to consider the necessity of forming criteria of economic stimulation of ecological safety.

Unpleasant environmental conditions and a significant number of environmental disasters are the result of excessive man-made environmental stress. The need to introduce an effective mechanism for stimulating environmental safety is due to the growing number of environmental disasters and an increase in the technogenic burden on the environment.

A number of researchers highlight a generalized criterion for the effectiveness of the economic mechanism of environmental regulation. A generalized criterion is its ability to prevent the accumulation and aggravation of environmental and economic contradictions, by harmonizing their activities and eliminating contradictions.

The negative consequence is an increase in sales volumes of raw materials, energy and material-intensive and environmentally harmful industries. In particular, such industries as: coal mining, logging, ferrous and nonferrous metallurgy, woodworking and pulp and paper industries, chemical and petrochemical industries, construction materials industry.

An efficient system of management, with due respect for the level of environmental safety, should consider the needs of the population of the region not in terms of their limitation or «economy», but in terms of their gradual development and expansion. Because an efficient economic system should provide for the constantly growing needs of the population, in accordance with the law of growth

needs. The development and implementation of these measures will not only improve the quality of life of the population, but also make a change in the strategic direction of the state's development. That will enable implementation of the latest achievements of science and technology, modernization of existing methods and methods of management. Thus, an appropriate level of environmental security of the state can be ensured through the creation of a mechanism for economic stimulation of environmental safety.

An important measure is to ensure the proper level of environmental education and increase the level of environmental awareness of environmental users and the general population. That will ensure the formation of stable economic development, will raise the level of competitiveness of national goods in the world market and provide a high level of environmental security of the state.

Key words: ecological safety, security mechanism, economic mechanism, incentive, system of criteria.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

УДК 658:351.863

**М. І. Копитко,
Г. Я. Левків**

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Досліджено позиції України за основними складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності у сфері вищої освіти та професійної підготовки, встановлено факт незадовільної ситуації. Проаналізовано причини погіршення становища у сфері вітчизняної освіти та визначено основні загрози її економічній безпеці.

Ключові слова: вищі навчальні заклади України, економічна безпека, загрози, здобувачі вищої освіти, фінансування освіти.

Постановка проблеми. Вітчизняна економіка впродовж останніх років перебуває на незадовільному рівні. Про це свідчить значення Індексу глобальної конкурентоспроможності (табл. 1).

Як видно з таблиці 1, ситуація в Україні щороку погіршується, а за період 2016–2017 рр. держава порівняно з 2012–2013 рр. втратила на 12 пунктів, натомість Грузія за аналогічний період покращила показники на 18 пунктів, Російська Федерація – на 24 пункти, Республіка Польща – на 5 пунктів, лише Туреччина погіршила свої позиції і втратила 12 пунктів у рейтингу. Така ситуація свідчить про те, що реформи, які здійснюються владою, не приносять бажаних результатів.

Таблиця 1

Порівняння значення Індексу глобальної конкурентоспроможності України, Грузії, Туреччини, Російської Федерації та Республіки Польщі*

Позиції держав за Індексом глобальної конкурентоспроможності	2012–2013 (зі 144 держав)	2013–2014 (зі 148 держав)	2014–2015 (зі 144 держав)	2015–2016 (зі 140 держав)	2016–2017 (зі 138 держав)
Україна	73	84	76	79	85
Грузія	77	72	69	66	59
Туреччина	43	44	45	51	55
Російська Федерація	67	64	53	45	43
Республіка Польща	41	42	43	41	36

* Побудовано автором на основі джерела 1.

Якщо в економіці існують проблеми, то й в освіті вони також присутні. Сфера освіти впродовж минулих трьох років значно втратила в обсягах фінансування. Це можна пояснити недоотриманням коштів з державного бюджету, оскільки державний борг України впродовж 2014–2017 рр. за Індексом глобальної конкурентоспроможності [1] зріс з 66% до 113%.

Позиції України за основними складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності у сфері вищої освіти та професійної підготовки наведено у табл. 2.

Аналіз динаміки позицій України у таблиці 2 засвідчує, що загальна тенденція є позитивною (поліпшення рівня зі 40-ої позиції у 2015 р. до 33-ої позиції у 2017 р.), однак стосовно факторів існує диспропорція у зміні. Наприклад, негативна тенденція спостерігається у сфері зарахування до закладів середньої освіти (41-ша позиція у 2015 р. і 53-тя – у 2017 р.), натомість зарахування до закладів вищої освіти підняло рівень на 2 позиції. Достатньо стрімкий ріст продемонстрував фактор якості освіти, окрім якості шкіл менеджменту, який втратив 5 позицій.

Про існування проблем на виробництві із навчанням та перепідготовкою персоналу свідчить падіння індексу на дві позиції порівняно з 2015 р. Доцільно відзначити поліпшення ситуації щодо співпраці університетів та підприємств промисловості (встановлення позиції із 74-ої до 57-ої – у 2017 р.).

Таблиця 2

**Позиції України за основними складовими Індексу
глобальної конкурентоспроможності у сфері вищої освіти
та професійної підготовки***

Позиції України за основними складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності	2014–2015 (зі 144 держав)	2015–2016 (зі 140 держав)	2016–2017 (зі 138 держав)
Вища освіта та професійна підготовка	40	34	33
Частка освіти	14	14	11
Зарахування до закладів середньої освіти	41	39	53
Зарахування до закладів вищої освіти	13	14	11
Якість освіти	65	46	46
Якість освітньої системи	72	54	56
Якість математичної та природничої освіти	30	38	27
Якість шкіл менеджменту	88	87	93
Доступ до Інтернету в школах	67	44	35
Навчання за місцем роботи	88	74	85
Доступність спеціалізованих науково- дослідних і навчальних закладів	84	78	77
Ступінь підготовки персоналу	92	74	94
Інновації	81	54	52
Співпраця університетів і промисловості у дослідженнях та розробці	74	74	57

* Побудовано автором на основі джерела 1.

Стан дослідження. Проблема забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів (ВНЗ) є непростотою і потребує ґрунтовного вивчення. Серед дослідників проблем функціонування ВНЗ в Україні можна відзначити О. І. Волкова, Л. М. Віткіна, Г. І. Хімичеву, А. С. Зенкін, К. В. Карпову, М. Н. Курко, В. І. Лугового, А. П. Горбачик [2–6]. Нерозглянутим залишається формування максимально повного переліку загроз діяльності ВНЗ.

Мета статті – дослідити причини погіршення ситуації у сфері вітчизняної освіти і визначити основні загрози її економічній безпеці.

Виклад основних положень. За даними офіційної статистики [3], на період 2015/2016 навчального року в Україні функціонувало 659 ВНЗ I–IV рівнів акредитації (зокрема 288 ВНЗ – III–IV рівнів

акредитації), з них державної форми власності – 208 ВНЗ. Така кількість ВНЗ створює ситуацію, за якої переважна більшість молодих людей отримує диплом про здобуття вищої освіти. Схожа ситуація у всіх державах із високим рівнем розвитку. Україна, своєю чергою, не належачи до такої категорії, характеризується масовістю вищої освіти. Причиною цього є наслідки радянської епохи, яка сприяла становленню наукового потенціалу України, розвитку науки та освіти, вихованню висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, побудові всесвітньо відомих наукових шкіл та розвитку наукових інститутів. Після розпаду СРСР переважна більшість науково-дослідних лабораторій та інститутів закрилися, а ВНЗ – залишилися. Особливість діяльності останніх проявлялася в тому, що в часи СРСР в Україні здобували вищу освіту представники всіх радянських республік, а з часів незалежності, за відсутності значного попиту на ринку освітніх послуг іноземних громадян, випала нагода чи не кожному українцю, який має бажання, навчатися у ВНЗ.

Віднедавна вітчизняні ВНЗ переймають досвід іноземних колег, адже починає виникати ситуація, коли пропозиція освітніх послуг практично рівняється попиту. Тобто між університетами починається боротьба за потенційних студентів. Кожен ВНЗ намагається максимально удосконалити навчальний процес, залучити висококваліфікованих викладачів, налагодити співпрацю із підприємствами, брати активну участь у наукових грантах, проектах із державним чи комерційним фінансуванням. Всі ці та багато інших заходів здійснюються з метою отримання вищих позицій у освітніх рейтингах, які визначаються незалежними експертами, а не державою, що є пріоритетом у всіх іноземних вишів. За кордоном рейтинг університету має вирішальний вплив на вибір абітурієнтами. Це зумовлено тим, що престижний ВНЗ забезпечить отримання престижного диплома, а це суттєво впливатиме на можливість одержати високооплачувану роботу за фахом. Роботодавці зважають під час відбору на роботу на рівень престижу університету, що підтверджує і якість диплома. В Україні ситуація є дещо іншою. З огляду на той факт, що у світі основна кількість студентів обмежується здобуттям диплома бакалавра і не вступає до магістратури (вступає лише кожен третій бакалавр), то ринок зорієнтований на забезпечення робочими місцями молодих фахівців із базовою вищою освітою. Магістерські програми вважаються елітними, тому й є дороговартісними, але водночас у подальшому дозволяють отримати значно кращу і більш прибуткову роботу. Вітчизняні ВНЗ, маючи значні ліцензійні обсяги навчання слухачів магістратури, знівелиовали значення диплома бакалавра і пропагують

у суспільстві думку, що вища освіта – це лише магістр (донедавна ще спеціаліст). Це виникає тому, що університети не хочуть втрачати доходів і максимально стараються, щоб усі бакалаври продовжили навчання в магістратурі. Водночас рівень підготовки магістрів є доволі низьким, адже магістерські програми повинні зорієнтуватися на обмежене коло слухачів, а не бути масовими. Специфіка навчання молоді на магістратурі зводиться до того, що залучаються до викладання науковці із найвищими науковими ступенями, які здійснюють активну науково-дослідну роботу, мають значні наукові напрацювання, але більшість своїх наукових досягнень не мають змоги впровадити у навчальний процес. Як зазначено у деяких розвідках [3; 8], до викладачів ставляться вимоги щодо організації навчання значних мас слухачів, при цьому відносини «викладач-слухач магістратури» стають більш формалізованими; починають ставити обов'язковою вимогою при викладанні навчальних дисциплін не інноваційність знань науково-педагогічного працівника, а його вміння працювати з великими потоками здобувачів освіти, особисті зусилля спрямовувати не на безпосереднє спілкування, а на удосконалення вміння презентації матеріалу і масового контролю. Все це призводить до того, що студенти навчаються за схожою до шкільної схемою і є відірваними від наукових досліджень та інноваційних знань.

Окремо доцільно зупинитися на тому аспекті, що першочерговою ціллю ВНЗ ставлять економічну ефективність, а не наукові та дослідні показники. З метою отримання вищого прибутку ВНЗ пропонують навчання на дистанційній основі, яка не передбачає безпосереднього контакту «студент – викладач». Це ускладнює процес сприйняття інформації та не дає змоги викладачеві проявити свою педагогічну майстерність повною мірою.

Проблема фінансування в наш час є центральною для вітчизняних ВНЗ (табл. 3).

Таблиця 3

Видатки Державного бюджету України на освіту, % до ВВП*

	Роки					
	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Видатки державного бюджету на освіту	4,2	6,1	7,4	7,3	6,4	5,5
зокрема						
на вищу	1,3	1,8	2,3	2,1	1,8	1,5

* Розроблено автором на основі джерела 3.

Держава на освіту і науку виділяє надто мізерні суми, щоб можна було очікувати якогось розвитку; оплати за навчання студентів-контрактників вистачає аби лиш виплатити заробітну плату викладачам і профінансувати супутні витрати; бізнес через труднощі в економіці також не поспішає інвестувати кошти в інновації. Виникає замкнуте коло, коли суть діяльності ВНЗ в Україні зводиться до задоволення масового попиту населення на одержання диплома про вищу освіту.

Висновки. Таким чином, можна констатувати факт, що сфері вищої освіти в Україні характерна низка проблем, які негативно позначаються на рівні її економічної безпеки. Ключовими загрозами для діяльності вітчизняних ВНЗ можна визначити такі:

- 1) недостатність державного фінансування;
- 2) незацікавленість корпоративного сектора у співпраці з ВНЗ;
- 3) загальна зубожілість населення, яке не в змозі платити за освітні послуги;
- 4) орієнтація ВНЗ на масовість у підготовці фахівців, а не на індивідуальний підхід;
- 5) недосконалість заочної та дистанційної форм навчання;
- 6) низький рівень кваліфікації науково-педагогічних працівників;
- 7) корумпованість у сфері здобуття вищої освіти;
- 8) низький рівень мотивації науково-педагогічних працівників;
- 9) відсутність зацікавленості ВНЗ у здійсненні інноваційної діяльності;
- 10) застаріла матеріальна база;
- 11) відсутність співпраці з іноземними ВНЗ;
- 12) різке щорічне зниження кількості абітурієнтів;
- 13) критично низький рівень зацікавленості серед іноземних абітурієнтів;
- 14) обмежена можливість учених брати участь у науково-практичних заходах через їхню дороговартісність, відсутність фінансування таких відряджень;
- 15) повільне впровадження практики видачі подвійних дипломів у співпраці з іноземними ВНЗ;
- 16) незначне залучення іноземних науково-педагогічних працівників до навчального процесу у вітчизняних ВНЗ;
- 17) невідповідність масштабів підготовки фахівців реальним потребам ринку трудових ресурсів;
- 18) невизнання у світі вітчизняних дипломів про здобуття вищої освіти.

1. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>.

2. Волков О. І. Системи якості вищих навчальних закладів: теорія і практика: монографія / О. І. Волков, Л. М. Віткін, Г. І. Хімичева, А. С. Зенкін. – К.: Наукова думка, 2006. – 302 с.

3. Карпова К. В. Вищий навчальний заклад приватної форми власності як об'єкт економічної безпеки та суб'єкт освітньої господарської діяльності / К. В. Карпова // Ефективна економіка. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1815>.

4. Курко М. Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні: монографія / М. Н. Курко. – Х.: Вид-во Харківського національного ун-ту внутр. справ, 2010. – 376 с.

5. Луговий В. І. Управління освітою: навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів, спеціалістів з державного управління / В. І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

6. Горбачик А. П. Особливості менеджменту вищої освіти в сучасних умовах / А. П. Горбачик // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Вип. 11. – К.: Фенікс, 2010. – С. 5–20.

7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/2016 навчального року: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 171 с.

8. Копитко М. І. Фактори впливу на економічну безпеку вищих навчальних закладів / М. І. Копитко // Економічне зростання в епоху соціальних трансформацій: матеріали II Міжнар. науково-практичної конференції (м. Краматорськ, 26 січня 2017 р.). – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 89–92.

Копытко М. И., Левкив Г. Я. Проблемы обеспечения безопасности образовательной сферы в Украине

Исследованы позиции Украины по основным составляющим Индекса глобальной конкурентоспособности в сфере высшего образования и профессиональной подготовки, установлен факт неудовлетворительной ситуации. Проанализированы причины ухудшения положения в сфере отечественного образования и определены основные угрозы ее экономической безопасности.

Ключевые слова: *высшие учебные заведения Украины, экономическая безопасность, угрозы, соискатели высшего образования, финансирование образования.*

Kopytko M. I., Levkiv G. J. Issues safety of education in Ukraine

This paper explores the position of Ukraine on the main components of the Index of global competitiveness in higher education and professional training, established the unsatisfactory situation. Author investigated the reasons for deterioration in national education and the main threat of economic security, such as: mass higher education; the primary purpose of universities is increasing of economic efficiency, rather than scientific and research indicators; lack of public funding; lack of interest of the corporate sector in cooperation with universities; total poverty of population unable to pay for educational services; universities focus on quantity

in training instead of quality, thus not an individual approach; imperfection extramural and distance learning; low qualification of teaching staff; corruption in higher education; low motivation of teaching staff; universities lack of interest in the implementation of innovation; outdated equipment stock; lack of cooperation with foreign universities; sharp annual decline in the number of students; low level of interest among foreign students; limited ability of scientists to participate in scientific activities due to their considerable cost and lack of funding for such travel; slow implementation of the issuance of double degrees in cooperation with foreign universities; poor involvement of foreign research and teaching staff into educational process in domestic universities; specialists training is irrelevant to the real needs of the labor market; non-recognition of national diplomas of higher education in the world.

Key words: *higher education institutions of Ukraine, economic security, threats, applicants of higher education, education funding.*

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК 65.012.8:33+658.0

Jerzy Kuck

MODERN IT SOLUTIONS IN DEFENSE AND SECURITY FOR CORRUPTION PREVENTION

In the paper the author drawing on his practical experience looks for new IT solutions for IT systems built and adapted in defense and security. These solutions are about building and implementing the integrated multilevel IT systems for logistics, finance and HR.

The base of Integrated Multilevel IT Systems for Logistics, Finance and HR is the reliable coding and identification system for all assets used and in stock. With the coding system it is possible to organize electronic shopping which help prevent corruption. The distance learning (e-learning) is another effective solution for logistics, finance and HR.

Presented solutions set general directions for informatization and involve implementation of the latest technologies (software, applications, hardware, and computer networks) and IT security. As the result the Integrated Multilevel IT Systems for Logistics, Finance and HR should be built.

Implementation of these solutions should foster rational assets management in organizations, institutions in defense and security. It will also prevent corruption, which will fundamentally improve the functioning of organizations and institutions responsible for defense and security.

Key words: *Informatization, Integrated Multilevel IT Systems, coding, electronic shopping, distance learning, defense, security.*

Formulation of the problem. Implementation of modern ICT solutions is the domain of information society. It is also tightly connected with technological advances including adapting new generation IT solutions in other areas of economy, public sector and social structures [1]. These technologies foster storing, processing, collecting and distributing information without any time or place limits. To face challenges of our times one should search for efficient methods and ways to provide accepted conditions in defense and security for the citizens to feel safe and develop. This feeling and guarantee of security should also enhance rational and effective use of capacity in defense and security and efficiently prevent corruption. The aim of the paper is to identify new methods (concepts), IT solutions in logistics, finance and Human Resources (HR) of defense and security services with the particular emphasis on those solutions which prevent corruption.

State of research. The completed analysis resulted in identification of needs and information exchange among experts of business sectors about possibilities to customize their solutions. This action contributes to development of logistics, finance and HR based on new IT solutions. It is the efficient and effective logistics, finance and HR in defense and security which influence directly the whole defense and security system of the state. Implementation of new IT solutions in time of peace, crisis or war helps rational management of capacity.

The completed analysis resulted also in synthetic findings about the development trends in new IT solutions. They are innovative, original, latest suggestions – landmarks of informatization of logistics, finance and HR. Their practical implementation commenced in Poland in 2005. These pioneering solutions were not always welcomed warmly. Only determination of a few enthusiasts led to creating theoretical foundations for implementation of new IT solutions. These solutions considerably influenced and still influence the whole defense and security system.

The research involved methods (analysis, synthesis, opinions and experts interviews) and resulted in publication of theoretical basis which set the directions of development in logistics, finance and HR with implementation of new IT solutions. Especially the identification of needs for the universal product coding system and integrated quantity-value-quality product registry in logistics and accountancy were considered crucial. These solutions are the basis for building the integrated multilevel IT systems. Over subsequent years the research was continued and included new, effective and safe technologies, connected with project-based budgeting, purchasing, e-shopping and e-learning (distance learning).

The aim of the study. This approach led to informatization of logistics, finance and HR and building the Integrated Multilevel IT System for logistics, finance and HR.

Statement of the main provisions. The author who over the years dealt with theoretical and practical aspects of implementation of new and safe IT solutions in logistics, finance and HR gained experience and made contacts with organizations and companies (in Poland and abroad), which made the analysis easier and help present synthetic findings which should be considered in modern logistics, finance and HR.

The assumption (working hypothesis) of the paper is that organizations, institutions responsible for defense and security with logistics, finance and HR departments do not function effectively. To improve their operating it is important to implement new IT solutions, especially identify already tested solutions, find new ways how to find and train highly educated personnel.

Defining main and partial targets of informatization of organizations, institutions and companies should lead to effective computer aided control and management processes and rational decision making about logistic support tightly connected with financial and HR support.

After the informatization strategy is elaborated, the Integrated Multi-level IT System of logistic, finance and HR can be built. The suggested solution should be based on the main pillars of informatization: people, processes, information and data. Moreover, the main directions of strategic development should be defined based on implementation of new IT solutions and key factors determining successful building, implementation and application of IT systems.

The implementation success (projects) is possible if we adapt new, rational and safe way, i.e. project-based budgeting. This solution support effective public money management, costs of implementation of new IT systems. Project-based budgeting with: functions, tasks, subtasks and activities is an alternative to the traditional (units- chapters – paragraphs) way of planning and realization of the budget.

Implementation of the Integrated Multilevel IT System for logistics, finance and HR should be accompanied by business process management (BPM) method including ARIS suite by IDS Scheer, which in the author's opinion is the best software to organize and optimize structures of organizations and institutions.

Building IT systems for logistics, finance and HR need product identification and coding, which is fundamental for this system [2]. It support efficient management at the stages of : packing, repacking, storing and sending in the process of monitoring and tracking of products within the complete delivery chain. Single identification/coding methods can be applied in different areas and even in a complementary way. The analysis how the process of identification operates show the need to implement fully the

reliable and complete product identification system, which should foster informatization of logistics, finance and HR.

Another crucial enterprise determining efficiency of logistic, finance and HR is implementation of solutions for electronic shopping. The platform of Polish Security Printing Works serves these purposes. This platform supports safe e-shopping and this way prevents corruption.

The platforms for distance learning [3] also provide opportunity to deliver knowledge at any distance, even in the most remote locations the knowledge for defense and security can be available fast and safely.

The main aim of informatization of institutions, organizations and companies should be the effective IT support for management, decision making, HR management processes and logistics and finance support [4].

The task to be completed to achieve the main goal of informatization of organizations, institutions and companies should embrace the following areas:

- **System** (IT system): examination, design, implementation and functioning of IT systems in institution, organization and company and ensuring their interoperability with the systems outside,

- **Technological** – identification, evaluation and implementation of standards for hardware, software, design tools, protocols, data exchange and ICT security,

- **ICT infrastructure** – maintenance, exploitation and extension of local and distant ICT networks which constitute a transport base (infrastructure) for electronic data exchange,

- **ICT security** – the set of rules and technologies ensuring required security level of information processed in systems and networks,

- **IT systems organization** – developing of structures of IT systems control and management in organizations, institutions and companies.

The main aim of informatization in institutions, organizations should consist of the following partial aims:

- Making basic planning, budgeting and controlling processes more efficient,

- Automatization of control and management processes support at the single organizational levels on which the system operates,

- Synchronization of one-year and long-term planning and task fulfillment monitoring processes,

- Enhancing effectiveness of management of assets and reducing stock,

- Implementation of identification/coding systems for: resources, products, services and personnel,

- Identification and automatization of logistic, finance and HR processes,
- Implementation of the electronic circulation of documents and electronic signature,
- Ensuring the access to reliable information (data) through the central repository to support planning and decision-making processes,
- Choosing the hardware and software platforms which ensure development and technical, technological and application maintenance of the implemented IT systems,
- Building and implementation of the Integrated Multilevel IT System for logistics, finance and HR,
- Ensuring security and protection of data and information at the stage of creating, processing and storing as well as formulating procedures for access to processed information in ICT systems and networks at single organizational levels and departments,
- Ensuring technical – economic effectiveness of informatization process through implementation of project-based budgeting mechanisms,
- Implementation of platforms for electronic shopping to prevent corruption effectively,
- Implementation of the distance learning system.

The final effect should be the possibility to deliver products, services to the reciver in the right quantity and quality, time and place and competitive prices. Working decisions and acceptance of suggested solutions prove that the future integrated multilevel IT system should embrace logistics, finance and HR. To build computer aided logistics being a part of the built and implemented Integrated Multilevel IT System the following actions should be taken:

- Implement product identification/coding system as a base for building data bases and IT systems for all assets of organizations, institutions and companies,
- Build central data base for collecting data about management of logistic chain support in systems (subsystems) of supply, production, distribution connected with finance and HR,
- Ensure free electronic shopping,
- Build single modules of the Integrated Multilevel IT System,
- Ensure automatic data and information exchange about tangible and intangible assets of organisations and institutions through building and extension of computer networks,
- Apply the latest tested technologies for systems, networks and hardware,

- Ensure security of data and information and protection of ICT systems and networks at the building stage as well as exploitation and define procedures for access to processed information at the single organizational levels,

- Organize system of distance learning (e-learning trainings) with platforms and portals,

- Ensure the compatibility of logistic (finance and HR) IT systems with similar functions in other organizations, institutions in the country and abroad.

Project management can be defined as the area of management which deals with application of knowledge, skills, method and tools to achieve formulated goals of the project, i.e. quality of the expected result, deadline and costs [7]. The Institute of Project Management defines project management as application of knowledge, skills, tools and techniques of the project to meet or even exceed needs and expectations of shareholders connected with a project [8].

The aim of project management is to predict threats and problems and planning, organization and control of activities in a way that in spite of any risks projects are successfully completed [9].

To ensure the most effective user support in time of IT system exploitation it is necessary to use or create a helpdesk – the part of organization (unit, section, team or assigned group of people) responsible for accepting claims from users and controlling solving problems. This solution ensures support of exploitation of software, hardware and other devices which is provided to users by the producer or expert company.

Processes supporting designing of services include: management of the service level, the catalog of services, access, information security, capacity, delivery, continuity of IT services.

Processes supporting exploitation of services in the production environment are: dealing with application, management of incident, access authorizations, events, problems.

Conclusions. In future organizations, institutions of defense and security will become intelligent, virtual, learning, based on common vision and system approach. They will acquire and apply new technologies easily. These will be surely challenges for logistics, finance and HR to face. This is a reason why competitiveness at the market enhances expectations and dreams of many decision makers to apply new IT technologies more extensively right now.

The analysis presented in the paper verified formulated in the introduction hypothesis that organizations, institutions of defense and security with logistics, finance and HR should still look for and apply appearing at

the market new IT solutions to operate more effectively and efficiently. This will result in need to employ highly qualified personnel and system of trainings.

Application of suggested solution should improve logistics, finance and HR operation in organizations, institutions and should lead to measurable financial and economic benefits. The biggest benefits will be generated if organizations, institutions and companies implement the integrated multi-level IT systems embracing together with logistics, finance and HR. Application of these solutions will support:

- Delivery of reliable information about the condition of the whole asserts of the organization, institution or company in a real time. The information will concern quantity, value and qualitative characteristics of allocated assets.
- Enhancing reliability, integrity and authenticity of source information for evaluation, planning and decision making processes,
- Monitoring the flow of assets between single elements in the right time, place, quantity and quality,
- Ensuring automatic information exchange and reporting in logistics, finance and HR,
- Providing tools for current control of budget expenses and unification of logistic planning processes,
- Effective register and monitoring of expenses on logistic and HR processes,
- Ensuring logistic support in any conditions including logistic contracts support abroad,
- Ensuring electronic shopping which prevent corruption,
- Provide distance learning without time and location limits
- Implement compatibility with solutions applied in the national economy and EU.

The conducted analysis embracing presented solutions supported with author's practical experience proves the necessity to take action to implement new solutions and complete basic enterprise of informatization of logistics, finance and HR in defense and security. As the final result implementing them at the same time in these areas in relatively short time can bring the biggest organizational and economic benefits. During research it appeared that building IT system is the enterprise going far beyond clearly technical domain and needs multifaceted approach. The IT system when being built becomes the integral part of organization, institution (it does not exist as an independent solution). The wild thematic scope of new technologies implementation the analysis are presented in the part which – in the

author's opinion – being innovative and universal should inspire decision makers first to further work and research in that area.

The acceptance and engagement of employees are really crucial for future implementation and achieving expected results. They are important factors if we expect the enterprise to be completed successfully. Providing information about new solutions to teachers, students and workers is also meaningful. This approach should contribute to better understanding of those who decide about implementation of new solutions in logistics.

To conclude the author invites to further analysis everyone who is concerned about application of new solutions and wishes the practical implementation in relatively short time contributed to better effectiveness and security of logistics, finance and HR on the single organizational levels and departments (services), organizations, institutions in defense and security.

1. A. Suchorzewska, Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożeń cyberterroryzmem, Gliwice 2004.

2. J. KUCK, Nowoczesność, efektywność i bezpieczeństwo współczesnej logistyki, AON, Warszawa 2014.

3. P. Tyrała, A. Olak, Prakseologia w edukacji dla bezpieczeństwa, Wyd. Amelia, Rzeszów 2012.

4–6. J. KUCK, Nowoczesne technologie w logistyce, AON, Warszawa 2013.

7. Michał Trocki, Nowoczesne zarządzanie projektami, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.

8. N. Mingus, Zarządzanie projektami. Wyd. Helion, Gliwice 2009.

9. D. Lock, Podstawy zarządzania projektami, PWE, Warszawa 2009.

10. Electronic resource. Access mode: <http://itsm.itlife.pl/content/view/10029/73/>

Кук Єжи. Сучасні інформаційні рішення у сфері оборони і безпеки, які сприяють запобіганню корупції

З власного авторського практичного досвіду здійснено пошук сучасних методів інформаційних вирішень для побудови та експлуатації інформаційних систем у сфері оборони та безпеки. Запропоновано методи, що обумовлюють будову та впровадження інтегрованих багаторівневих інформаційних систем для логістики, фінансів і кадрової сфери. Зокрема, рекомендовано використання таких методів, як бюджетне планування, система ідентифікації виробів, електронних закупівель і дистанційного навчання. Доведено, що використання зазначених методів уможливить раціональне використання існуючого потенціалу в організаціях та інституціях, котрі відповідальні за сферу оборони та безпеки.

Ключові слова: інформатизація, інтегровані інформаційні системи, індексація, електронні торги, дистанційне навчання, оборона та безпека.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ПРОЦЕСІВ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Обґрунтовано концептуальні передумови виникнення та розвитку процесів імпортозаміщення, що визначають стан внутрішнього ринку й економічної безпеки держави. Розподілено групи науковців стосовно тлумачення ними сутності імпортозаміщення. Надано характеристику взаємозв'язків процесів імпортозаміщення та забезпечення економічної безпеки держави. Встановлено пряму залежність економічної безпеки від імпортозаміщення, яку доведено через сукупність складових безпеки і результатів імпортозаміщення. Виділено концептуальний вплив внутрішнього ринку на формування та зміцнення відповідних взаємозв'язків.

Ключові слова: імпортозаміщення, економічна безпека держави, внутрішній ринок.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції підтверджують високу залежність економіки держави від розвитку внутрішнього ринку, в масштабах якого відбуваються чи виражаються результати більшості операцій, забезпечуються взаємозв'язки усіх суб'єктів економіки, вирішуються головні проблеми та нівелюються перешкоди її розвитку. Очевидно, що внутрішній ринок має бути контрольований до рівня, на якому його тенденції не загрожуватимуть економічній безпеці держави.

Безперечно, між сферами розвитку внутрішнього ринку та забезпечення економічної безпеки держави існують тісні зв'язки, на окремих етапах розвитку економіки вони посилюються чи, навпаки, відсутні. Останні тенденції підтверджують зростання їхньої взаємозалежності та взаємообумовленості, важливість взаємопідтримки у поліпшенні економічних результатів, необхідність взаємозв'язків та взаємодії у вирішенні критичних проблем та подоланні перешкод. Таким чином, у державі повинен існувати інструментарій, який дозволить результативно забезпечувати розвиток внутрішнього ринку та економічної безпеки і водночас його використання не мусить бути обов'язковим чи постійним, адже втручання держави у ринкове середовище слід розглядати необхідним за певних умов, а економічна без-

пека головно залежить від готовності державних інституцій та їхньої адаптації до сучасних тенденцій на ринку.

Вважаємо, що коли на внутрішньому ринку суб'єкти виробничої діяльності не здатні забезпечувати потреби населення та бізнес-організацій і це призводить до значної зовнішньої товарної залежності, то головним інструментом його розвитку є імпортозаміщення. Заразом такий інструмент прямо впливає і на рівень економічної безпеки та ефективність її забезпечення, внаслідок чого змінюються структура і функціонування ресурсної системи держави, поступ та доступність ринків, вектори розвитку товарного обміну та споживання. Значення імпортозаміщення щороку зростатиме і вплив на економічний розвиток держави та її безпеку буде посилюватися з огляду на тенденції забезпечення найменш витратного виробництва продукції, розширення інформаційних технологій, збільшення потреб і можливостей суспільства.

Стан дослідження. В сучасному періоді розвитку ринкової економіки у науковій літературі поняття «імпортозаміщення» тлумачиться по-різному. Багато науковців дотримуються управлінського підходу і надають головну роль виконувати державним протекціоністським заходам у реалізації політики імпортозаміщення. Скажімо, В. Геєць розглядає імпортозаміщення як окрему сферу економіки держави, яка має бути ключовою ідеєю у формуванні плану дій підтримки національного виробничого сектора на кілька найближчих років та сприяти подоланню від'ємного сальдо платіжного балансу і збільшенню експортних можливостей [1].

Окрема група науковців [2; 3; 4] імпортозаміщення трактує як політику держави, спрямовану на зменшення потреби економіки в імпорті певних видів продукції завдяки збільшенню частки реалізації на внутрішньому ринку такої продукції, виробленої на її території. При цьому не зрозуміло, якою повинна бути залежність економіки держави від імпортової продукції, щоб налагоджувати внутрішнє виробництво її окремих видів. Отож доцільно розподіляти таку продукцію на дві групи: яка через природні умови не може бути замінена, та інша, що може вироблятися на території держави.

Інша група науковців підходить до тлумачення сутності поняття імпортозаміщення як окремого процесу. Приміром, в економічних енциклопедіях і словниках [5; 6; 7; 8] імпортозаміщення трактується як процес зменшення або припинення імпорту товару внаслідок організації виробництва товарів-замінників усередині країни.

Окремі науковці [9; 10; 11] імпортозаміщення розглядають як процес заміни імпортованих товарів на їхні аналоги, які країна може виробляти для власних потреб. Утім це визначення не враховує

важливості таких чинників, як державна підтримка, масштаби продажу товарів, збалансованість економіки, споживчі потреби, культура їх формування та ін.

На нашу думку, імпортозаміщення не потрібно розглядати як тактичний інструмент держави у зменшенні зовнішньої залежності, а отже, і період його ефективного використання для економіки та її безпеки залежить від багатьох чинників. Наприклад, пріоритетне значення має конкурентне середовище, яке достовірно виявляє сильні та слабкі сторони державної політики протекціонізму імпортозаміщення.

Метою статті є обґрунтування концептуальних характеристик і взаємозв'язків процесів імпортозаміщення та забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основних положень. Визначення імпортозаміщення як певного процесу (скорочення, припинення, обмеження, витіснення (бажаного, небажаного) імпорту товарів; планування, організації, стимулювання збільшення обсягів внутрішнього виробництва аналогічних товарів) дає змогу з'ясувати його концептуальні характеристики під час розробки та реалізації відповідних державних програм. Це надто важливо, коли такі програми поєднують вирішення завдань щодо економічного зростання та забезпечення економічної безпеки держави.

І. Суханова та М. Лявіна вважають, що стрижневою ціллю імпортозаміщення є забезпечення економічної безпеки держави, тобто виробництва таких обсягів якісної продукції, які задовольнятимуть попит населення, а промисловість – у сировині. Ці науковці імпортозаміщення позиціонують як особливий тип економічної стратегії та промислової політики держави, спрямований на захист внутрішнього виробника і забезпечення населення всіма необхідними товарами споживчого попиту шляхом заміщення імпортних товарів товарами національного виробництва [12, с. 27]. Вважаємо, такі твердження концептуально враховують сучасні тенденції національної економіки та передумови забезпечення її безпеки. Однак не варто виділяти лише промисловий сектор економіки та його неодмінну підтримку з боку держави, адже імпортозаміщення повинно стосуватися не тільки товарів, які мають високий попит на внутрішньому ринку, а й передбачати насичення ринку послугами, що будуть відповідати їх купівельній спроможності.

Очевидно, що на стан економічної безпеки держави впливає чимало чинників, але головним є зовнішній вплив, який неможливо контролювати, бо часто непрогнозований, і який потребує значних внутрішніх ресурсів для відповідної адаптації. Все це сприяє прискоренню процесу імпортозаміщення, яке щораз частіше розглядається як найбільш пріоритетний напрям розвитку національної економіки на

довгострокову перспективу. На думку Я. Яловенко, за таких обставин імпортозаміщення виходить на державний рівень, стаючи важливим фактором підвищення захисту економічної безпеки країни, її стійкості до зовнішнього впливу та засобом, здатним вивести зі стагнації [13, с. 36].

Такої ж думки дотримується й А. Александров, стверджуючи, що «імпортозаміщення є напрямом істотного підвищення рівня економічної безпеки держави, який передбачає диверсифікацію засобів його підвищення через модернізацію і розвиток всіх галузей народного господарства, вдосконалення технологій і активне впровадження інновацій. Таким чином економічна безпека держави буде забезпечена наукомісткою і високотехнологічною продукцією та, головне, відповідатиме потребам внутрішнього ринку» [14].

Відзначимо, що забезпечення економічної безпеки держави здійснюється на основі управління низкою функціональних складових (виробничою, демографічною, енергетичною, зовнішньоекономічною, інвестиційно-інноваційною, макроекономічною, продовольчою, соціальною, фінансовою) і це потребує застосування комплексного підходу, який враховуватиме сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку економіки держави. До того ж, про результативність забезпечення економічної безпеки держави свідчать тенденції на внутрішньому ринку, які обумовлюються рівнем залежності ринку від імпортних товарів. Отже, імпортозаміщення через вектори розвитку внутрішнього ринку раціонально розглядати як пріоритетний інструмент забезпечення економічної безпеки держави.

Якщо врахувати, що економічна безпека характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання, а імпортозаміщення забезпечує дієвість внутрішнього ринку на користь економіки країни, то доречно стверджувати про пряму залежність економічної безпеки від імпортозаміщення. Про ефективність імпортозаміщення як інструменту забезпечення економічної безпеки держави можуть свідчити такі її результати, зокрема за окремими складовими економічної безпеки:

1) забезпечення максимально ефективного використання наявних виробничих потужностей у країні, їхня модернізація та розширене відтворення (виробничої безпеки);

2) формування передумов до самодостатнього відтворення та імміграції економічно активного населення (демографічної безпеки);

3) гарантування оптимального насичення внутрішнього ринку імпортними товарами та рівня відповідної залежності (зовнішньоторговельної безпеки);

4) формування фінансово-інвестиційних стимулів до розширення виробництва високотехнологічної продукції з високою часткою доданої вартості (інвестиційно-інноваційної безпеки);

5) досягнення системності та збалансованості макроекономічних відтворювальних пропорцій (макроекономічної безпеки);

6) збільшення обсягів внутрішнього виробництва продуктів харчування, яке здатне повною мірою забезпечити потреби суспільства в споживчих товарах належної якості, цінової пропозиції, іміджності (продовольчої безпеки);

7) підвищення рівня зайнятості висококваліфікованих працівників, їхньої продуктивності та ефективності праці, формування високої мотивації праці й рівня якості трудового життя (соціальної безпеки);

8) збереження цілісності та єдності фінансової системи країни, її стійкості до дисбалансів (фінансової безпеки).

Все це засвідчує потребу постійного поєднання процесів імпортозаміщення та забезпечення економічної безпеки, надто ж, коли посилюється відкритість внутрішнього ринку, господарський устрій держави лібералізований, недостатнім є рівень конкурентоспроможності виробництва, не сформовано інституціональне середовище.

Очевидно, що імпортозаміщення позитивно позначається на певних важливих параметрах економічної безпеки держави, а відмова від нього лише збільшує кількість ризиків та загроз формуванню прийнятного рівня безпеки. Вважаємо, що без зменшення рівня залежності від імпорту неможливо досягнути високого рівня самодостатності економіки, забезпечити економічну самостійність, стабільність і стійкість, розпочати економічне зростання держави на основі інноваційних стратегій. При цьому важливою є роль внутрішнього ринку, який забезпечує взаємозв'язки між елементами імпортозаміщення та економічної безпеки, визначає стан економічного розвитку держави, за якого споживання імпортованих товарів не становитиме загроз її безпеці, а характеризуватиме здатність ефективно та раціонально використовувати економічний потенціал.

Зауважимо, що сьогодні розвиток споживчого ринку в національній економіці доволі суперечливий, деякі внутрішні тенденції набули стійкого характеру і, по суті, дестабілізують його сучасний стан. Приміром, у дослідженнях Г. Филук та О. Шевчук [15, с. 27–35] доводиться, що низка тенденцій внутрішнього споживчого ринку лише посилюють імпорту залежність економіки, – це, зокрема, недостатня конкурентоспроможність вітчизняної продукції, недотримання міжнародних стандартів якості та безпечності харчових продуктів, а також перешкоди в торгівлі, що лежать у правовій та практичній площині.

При цьому вдалимим слід розглядати їх пропозиції щодо посилення ролі функціонування й розвитку споживчого ринку у забезпеченні економічної безпеки держави через налагодження політики імпортозаміщення: йдеться про побудову раціонального товароруку з-за кордону із комплексом протекціоністських заходів, що обмежуватимуть експансію імпорту; подолання диспропорцій у галузевій і національній структурі ринку; насичення ринку конкурентоздатною продукцією вітчизняного виробництва; формування завдяки створенню висококонкурентного середовища на ринку інтеграційних відносин між суб'єктами господарської діяльності та ін.

Окрім того, детермінантами державної політики імпортозаміщення можна вважати й інші структурні параметри соціально-економічного розвитку держави, зокрема:

1) ділову ринкову інфраструктуру, розвиток якої передбачає налагодження тісних зв'язків між суб'єктами промислового й торговельного підприємництва, створення багатofункціональних торговельних об'єктів [16, с. 348];

2) структуру споживчого ринку, яку розглядають оптимальною, коли збільшуються обсяги придбання промислових товарів, рівномірно розвивається ринок в просторово-територіальній площині, відсутній розрив між попитом і виробничими можливостями сфери послуг, зменшується частка нецивілізованої торгівлі на продуктових і речових ринках;

3) рівень доходів і заробітної плати населення, які можуть збільшувати імпортну залежність національної економіки, коли їх зростання випереджальне порівняно з розвитком внутрішнього виробництва;

4) тінізацію економічних відносин та споживчого ринку, що на сучасному етапі становить реальну загрозу економічній безпеці держави.

Висновки. Передумовою підвищення ефективності імпортозаміщення, внутрішнього ринку й економічної безпеки слід вважати чітку та виважену щодо них державну політику, в межах якої відбуватиметься підтримка вітчизняного виробника, забезпечення його конкурентоспроможності, формування здорового конкурентного середовища, посилення захищеності споживчого ринку та ін. Водночас пріоритетним вектором державної політики має стати зменшення імпоротної залежності економіки, що свідчитиме про ефективний пошук та використання ресурсів на внутрішньому ринку і досягнення прийнятого рівня економічної безпеки.

Утім, загальний висновок про результати державної політики економічного зростання доцільно робити стосовного надання характе-

ристик економічній безпеці як комплексній категорії, в якій враховуються усі особливості впливу імпортозаміщення та розвитку внутрішнього ринку на стан економіки держави. Отож важливо виявити відповідні системні взаємозв'язки економічної безпеки держави.

1. Експерти впевнені, що Арбузов допоможе вітчизняним товаровиробникам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/arbuzov-smozhet-pomoch-otechestvennym-tovaroproizvoditeljam—05012013100500>.

2. Белов Д. Изменения экономических функций государства: опыт латиноамериканских стран / Д. Белов // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 6. – С. 121–129.

3. Романова З. Меняющаяся Латинская Америка на исходе столетия / З. Романова // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 5. – С. 122–130.

4. Национализация и госсектор в развивающихся странах: реф. сб. – М.: ИНИОН, 1986. – 212 с.

5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. – Т. 1 / редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – 629 с.

6. Завадовський Й. С. Економічний словник / Й. С. Завадовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ftp://lib.sumdu.edu.ua/ebooks/ebooks/KnigiCD/78_cd.pdf.

7. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/content/view/1497/1/>.

8. Лук'янюк В. А. Словник економічних термінів / В. А. Лук'янюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-4749&action=showSIS>.

9. Jacobs J. Cities and the Wealth of Nations / J. Jacobs. – New York: Vintage Books, 1985. – 257 p.

10. Мельник О. Г. Імпортна діяльність підприємств як об'єкт етіологічної діагностики / О. Г. Мельник, М. Я. Нагірна // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку; Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2013. – № 778. – С. 173–179.

11. Грицина Л. А. Теоретичні основи розвитку політики імпортозаміщення / Л. А. Грицина // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 3 (03). – С. 42–47.

12. Суханова И. Ф. Импортозамещения как фактор роста региональной экономики / И. Ф. Суханова, М. Ю. Лявина // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия Экономика. – 2014. – № 5 (28). – С. 26–35.

13. Яловенко Я. В. Импортозамещение как фактор обеспечения устойчивого развития национальной экономики / Я. В. Яловенко // Экономика и эффективность организации производства. – 2015. – № 22. – С. 35–37.

14. Александров А. А. Политика импортозамещения как инструмент стимулирования экономического роста / А. А. Александров // Современная наука: науч. журнал. – 2015. – № 9–10. Серия «Экономика и Право» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/ru/---er15-09/1709-a>.

15. Филюк Г. Тенденції розвитку споживчого ринку України / Г. Филюк, О. Шевчук // Товари і ринки: наук.-практ. журнал. – 2011. – № 1. – С. 24–36.

16. Лихолат С. М. Інфраструктурна політика як завдання ринкової економіки / С. М. Лихолат // Фінансові активізації підприємництва в Україні: зб. наук. праць. – Вип. 2. (XXXIII) / редкол. М. І. Долішній (відп. ред.); НАН України; Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2002. – Ч. 2. – С. 347–354.

Лупак Р. Л., Лихолат С. М. Идентификация концептуальных характеристик и взаимосвязей процессов импортозамещения и обеспечение экономической безопасности государства

Обоснованы концептуальные предпосылки возникновения и развития процессов импортозамещения, определяющих состояние внутреннего рынка и экономической безопасности государства. Распределены группы ученых касательно их толкования сущности импортозамещения. Охарактеризованы взаимосвязи процессов импортозамещения и обеспечения экономической безопасности государства. Установлена прямая зависимость экономической безопасности от импортозамещения, доказанная по совокупности составляющих безопасности и результатов импортозамещения. Выделено концептуальное влияние внутреннего рынка на формирование и укрепление соответствующих взаимосвязей.

Ключевые слова: импортозамещение, экономическая безопасность государства, внутренний рынок.

Lupak R. L., Lykholat S. M. Identification of conceptual characteristics and interconnections of import substitution processes and ensuring economic security of the state

The substantiated of conceptual preconditions of emergence and development of import substitution processes, which determine the state of the internal market and economic security of the state. It is stressed that the importance of import substitution will increase with each passing year, and the impact on the economic development of the state and its security will be strengthened in line with the tendencies of ensuring the least costly production of products, expansion of information technologies, increase of needs and opportunities of society.

A group of scientists has been distributed in relation to their definition of the essence of import substitution. According to the authors, import substitution does not need to be considered as a tactic of the state in reducing external dependence, and therefore the period of its effective use for the economy and its security depends on many factors.

The given of characteristic of the interconnections of import substitution processes and providing of economic security of the state. The installed of dependence of economic security on import substitution has been established, which is

proved through a combination of safety components and the results of import substitution. The necessity of a permanent combination of import substitution processes and ensuring economic security has been determined, and especially when the openness of the internal market is intensified, the economic structure of the state is liberalized, the level of competitiveness of production is not created, the institutional environment is not formed.

The highlighted of conceptual influence of the internal market on the formation and strengthening of the corresponding interconnections. The domestic market provides the interface between the elements of import substitution and economic security, defines the state of the economic development of the state, where the consumption of imported goods does not pose a threat to its security and characterizes the ability to efficiently and rationally use economic potential.

Key words: import substitution, economic security of the state, internal market.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК 330.101.2:35.977.535.3

М. М. Медвідь

ДЕРЖАВНА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ

За результатами аналізу наукових праць та завдяки застосуванню абстрактного мислення обґрунтовано невірне нормативно-правове співвідношення понять державної безпеки як складової національної безпеки. Представлено розвиток концепції державної та національної безпеки, положення якої доповнено понятійно-категоріальним апаратом, що запобігає невідповідності понять і термінів. Запропоновано внесення змін до нормативно-правових актів згідно зі сформульованими автором визначеннями «державна безпека» та «національна безпека».

Ключові слова: державна безпека, національна безпека.

Постановка проблеми. Дослідженню безпеки у різних сферах учені приділяють значну увагу. Економічна, соціальна та воєнна безпека була, є й буде об'єктом наших розвідок [1–3]. Проте чимало наукових праць з дослідження безпеки не сприяють формуванню чіткого понятійно-категоріального апарату, запобіганню протиріч у нормативно-правових актах тощо. Хоча, на думку деяких учених, дослідження з безпеки претендують на теорію [4].

У 2015 році у переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів [5], представлена у галузі знань

25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» спеціальність 251 «Державна безпека». У 2017-ому до згаданого переліку внесено зміни [6], зокрема, до тієї ж галузі знань прописано спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)».

У практиці терміни «державна безпека» і «національна безпека» сприймаються як синоніми. Проте, оскільки у переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів, є спеціальності і «Державна безпека», і «Національна безпека», то відповідно повинна бути різна підготовка за ними, адже у процесі їх реалізації формуються різні компетентності у здобувачів тощо. Поняття цих термінів також мають бути різними.

Стан дослідження. З цього напрямку існують нормативно-правові акти та дослідження вчених, з положеннями та думками яких неможливо погодитися. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти й науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології та навколишнього природного середовища й у інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [7, ст. 1].

Проте національність, як і її безпека, не обмежується державою. Вважаю, що цьому поняттю більше відповідає термін «державна безпека». Однак, відповідно до згаданого Закону, державна безпека є лише складовою національної безпеки і на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці

України, стабільності в суспільстві у сфері державної безпеки є: «розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України» [7, ст. 7].

На мою думку, співвідношення понять державної безпеки як складової національної безпеки теж не є вірним, оскільки на території однієї держави може проживати декілька національностей. Саме тому, спираючись на зазначений підхід нормативно-правового акта [7], деякі вчені помиляються у своїх судженнях (скажімо, О. А. Чуваков [8]). Тимчасом є вчені, які мають також сумніви з приводу цього (Л. М. Шипілова [9], І. Ф. Корж [10], В. В. Чумак, Б. В. Бернадський [11] та інші), проте чітко не відображають різниці між поняттями «державна безпека» та «національна безпека».

Приміром, у своїй праці [9] Л. М. Шипілова звертає увагу на те, що «за часів СРСР існував Комітет державної безпеки, більшість функцій та повноважень якого були спрямовані на забезпечення безпеки держави. Це не випадково, оскільки поняття «держава» як основна і вища форма політичного життя суспільства включає три ознаки: націю, територію і суверенітет. Без наявності хоча б однієї ознаки неможливо говорити про безпеку держави. Саме тому таким важливим є також поняття суверенітету. Суть його полягає у верховенстві та незалежності державної влади, що знаходить свій прояв у відносно самостійному вирішенні всіх питань внутрішньо- та зовнішньополітичної діяльності. Виходячи зі змісту Закону «Про основи національної безпеки України» (ст. 8), визначаються заходи, які необхідно вжити для забезпечення національної безпеки у різних сферах, зокрема і у сфері державної безпеки. Суть цих заходів дає підставу зробити висновки, що значення поняття «державна безпека» звужується до відображення домінуючих внутрішньо- і зовнішньополітичних умов. Отож

поняття «державна безпека» застосовується як частина цілого, тобто є сферою національної безпеки, а це, з огляду на вищезазначене, недоречність» [12, с. 9].

Метою статті є формування понятійно-категоріального апарату державної та національної безпеки.

Виклад основних положень. З огляду на феноменологічну теорію емпіричних наук і маючи на меті упорядкування й узагальнення фактів, що стосуються державної та національної безпеки, опишемо властивості і величини їхніх предметів і процесів, не вникаючи в їх механізми.

Виходячи з нормативно-правового акта [7], припустимо, що

$$\text{Національна} + \text{безпека} > \text{Державна} + \text{безпека}, \quad (1)$$

тоді логічно

$$\text{Національна} > \text{Державна}. \quad (2)$$

Розглянемо поняття «національність» та «держава».

Національність – 1. Те саме, що нація 2. Належність до якої-небудь нації [12, с. 232]. *Нація* (лат. *nation* – плем'я, народ) – велика соціально-історична спільнота, яка характеризується спільністю умов життя (економічних, соціальних, політичних), території, мови, певних рис психології (свідомості, інтересів, національного менталітету тощо), своєрідним національним складом характеру, що виявляється в особливостях культури та побуту. Такі ознаки забезпечують та історично обумовлюють цілісність нації, її економічні, культурні інтереси, її комунікативність, внутрішні та зовнішні зв'язки. Важливу роль у формуванні нації відіграє держава, однак наявність державності не є обов'язковою його ознакою. У сучасній науці сформувалися два основні підходи до розуміння нації: як політичної спільноти (політичні нації) громадян певної держави та як етнічної спільноти, якій властива спільність етнокультурних ознак (мови, самосвідомості, культурно-історичних традицій) [13, с. 546].

Держава – організація економічної, політичної, правової та ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою якої забезпечується її цілісність і безпека, здійснюється виконання загальнолюдських та класових соціально-економічних функцій. Виникнення держави зумовлено появою та розвитком економічної нерівності у первісному суспільстві, зародженням класів у процесі його розпаду та зародженням рабовласницького ладу, потребою у виконанні загальних соціально-

економічних функцій, а також захисту членів суспільства від зовнішньої небезпеки [14, с. 313].

З наведених визначень можна стверджувати, що формула 2 і, відповідно, формула 1 є невірними. Авторське бачення зіставлення держави та національності, державної та національної безпеки за допомогою абстрактного мислення відображено на рис. 1.

Рис. 1. Зіставлення державної та національної безпеки

Межі української національності описані на сайті Міністерства закордонних справ України [15]: «й нині число осіб українського походження, які проживають за межами України, за приблизними підрахунками становить від 12 до 20 мільйонів. Найбільше закордонних українців проживає в Російській Федерації (за офіційною статистикою – 1,93 млн осіб, які ідентифікують себе як етнічні українці, за неофіційною статистикою – понад 10 млн. осіб); в Канаді (1 209 085 осіб українського походження); в США (згідно з даними офіційної статистики – 892 992 особи, неофіційної – реальне число представників українського етносу в США становить понад 1,5 млн осіб). Серед країн проживання найбільших українських громад зарубіжжя – Бразилія (500 тисяч), Казахстан (333 тисячі), Молдова (477 тисяч), Аргентина (250–300 тисяч), Республіка Білорусь (159 тисяч), Німеччина

(123,3 тисячі), Узбекистан (близько 87 тисяч). Численні українські громади проживають також у Румунії (згідно з результатами останнього перепису населення (2011 р.), на території Румунії проживають 51,7 тис. етнічних українців), далі йдуть Латвія (45,69 тис.), Польща (49 тисяч), Велика Британія (за неофіційною статистикою близько 30 тисяч), Азербайджан (за офіційними даними, 29 тисяч, за неофіційними – не більше 15 тисяч), Естонія (22 тисячі), Франція (близько 30 тисяч), Киргизстан (22,9 тис.), Туркменістан (за офіційними даними, близько 23 тисяч, за неофіційними – не більше 14 тисяч), Чехія (понад 22 тисячі), Литва (22 тисячі), Сербія і Чорногорія (понад 20 тисяч), Австралія (38,8 тис.), Австрія (близько 12 тисяч), Словаччина (7,43 тис.), Парагвай (10–12 тисяч), Грузія (7 тисяч), Угорщина (понад 8 тисяч), Боснія і Герцеговина (близько 5 тисяч), Хорватія (4 тисячі), Таджикистан (понад 3 тисячі), Болгарія (1,8 тис.), Вірменія (1,6 тис.), Чилі (близько 1 тисячі). Велика кількість українських громадян – представників української тимчасової трудової міграції зосереджена в Іспанії (86 тисяч), Португалії (близько 42 тисяч), Греції (понад 32 тисячі).

Відповідно, до загроз національній безпеці слід віднести ідентифікацію національності населення тієї чи іншої держави. То важливо для держави, у якій ця національність є основною й за умов зменшення її загальної чисельності населення. На рис. 1 відображено загальне поле державної й національної безпеки, до загроз якої доцільно віднести негативні динаміки зміни значень показників зовнішньої міграції та природного руху населення. Динаміка значень зазначених показників України відображена на рис. 2 і 3. З 2005 року спостерігається міграційний приріст населення України (рис. 2). Проте сумнівно, що він відбувається за рахунок представників основної національності держави.

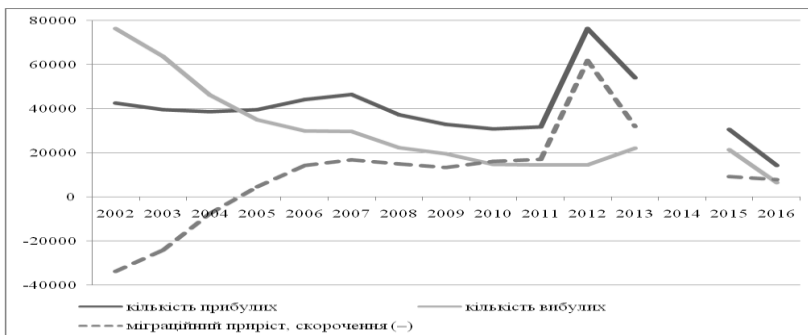

Рис. 2. Динаміка значень показників зовнішньої міграції

Складено автором за джерелом 16 (статистичні дані 2014 року відсутні).

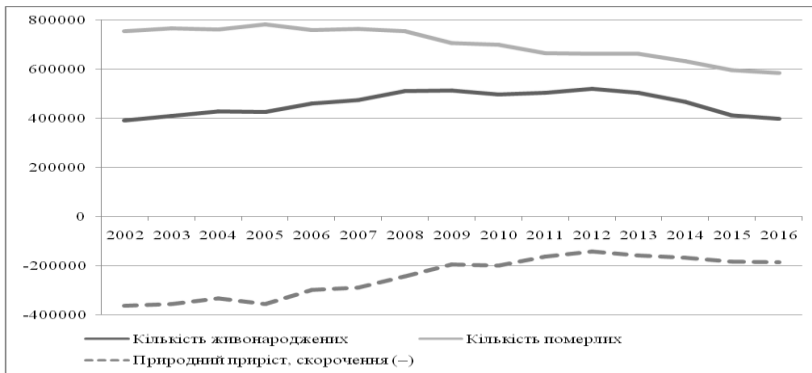

Рис. 3. Динаміка природного руху населення

Складено автором за джерелом 16.

Проблема національної безпеки найперше є економічною, її досліджує спеціальність демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика (за новим переліком спеціальностей – спеціальності 051 «Економіка» та 232 «Соціальне забезпечення» [17]).

Що стосується поняття державної безпеки, то вчені, котрі мають сумніви стосовно підходу, що державна безпека є складовою національної безпеки, пропонують такі її визначення:

– «...це збалансований стан функціонування держави як політичного інституту влади, який досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед, інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) і дозволяє державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави» [10, с. 74];

– «...це система гарантій, що передбачає збалансований стан функціонування держави, під яким маємо на увазі стан міцності та непорушності державного і суспільного ладу держави, її територіальної цілісності й незалежності у визначенні зовнішньої та внутрішньої політики. Це передбачає і стан захищеності, гарантований системою суспільних відносин та здатністю держави протистояти глобальним викликам і ворожим діям суб'єктів міжнародних відносин» [11].

Наведені дефініції є логічними і з ними слід погодитись.

Висновки. Матеріал статі, звісно, дискусійний. Попри це її науковою новизною є розвиток концепції державної та національної безпеки, положення якої доповнені понятійно-категоріальним апаратом, що запобігає невідповідності понять і термінів. Запропоновано внести зміни до нормативно-правових актів згідно зі сформульованими автором визначеннями «державна безпека» та «національна безпека»:

1. Змінити назву Закону України «Про основи національної безпеки України» на «Про основи державної та національної безпеки України» й у ст. 1 цього Закону поміняти визначення «національна безпека» на «державна безпека», замінивши у ньому «національні інтереси» на «державні інтереси» та вилучивши з них інтереси міграційної політики, і навести визначення державної безпеки у такій редакції: *«Державна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз державним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, охорони здоров'я, освіти й науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова й інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту і зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології та навколишнього природного середовища та в інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз державним інтересам».* У цій же статті Закону України дати визначення національної безпеки у такій редакції: *«Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і суспільства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах міграційної політики, охорони здоров'я, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та в інших сферах при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам».*

2. Внести відповідні зміни до зазначеного Закону та інших нормативно-правових актів, враховуючи запропоновані поняття державної та національної безпеки, зокрема, у переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів, доцільно об'єднати спеціальності 251 «Державна безпека» та 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» і назвати 251 «Державна та національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)».

1. Медвідь М. М. Фінансова безпека регіонів України (на прикладі Харківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.05 / М. М. Медвідь; Полтав. нац.-техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2008. – 20 с.

2. Медвідь М. М. Методологія формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності: автореф дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.07 / М. М. Медвідь; Харків. нац.-екон. ун-т ім. С. Кузнеця. – Харків, 2015. – 40 с.

3. Медвідь М. М. Виявлення залежності забезпечення воєнної безпеки держав від їх участі у системах колективної безпеки / М. М. Медвідь // Актуальні проблеми економічної безпеки держави, регіону, підприємства: тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2017 р.) / упоряд. Л. М. Томаневич. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – С. 137–140.

4. Абрамов В. Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки) / В. Абрамов, Р. Мошинський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 3. – С. 5–13.

5. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.ada.gov.ua/laws/show/266-2015-п>.

6. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 р. № 53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/53-2017-п/paran2#n2>.

7. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

8. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять / О. А. Чуваков // Правова держава. – 2012. – № 15. – С. 193–196.

9. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 21.01.01 / Л. М. Шипілова; Ін-тут проблем нац. безпеки при РНБО України. – К., 2007. – 20 с.

10. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття / І. Ф. Корж // Правова інформатика. – 2012. – № 4 (36). – С. 69–75.

11. Чумак В. В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека» / В. В. Чумак, Б. В. Бернадський // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2014. – Вип. 20. – С. 95–103.

12. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (гол.) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1974. – 840 с.

13. Економічна енциклопедія: наукове видання / відп. ред. С. В. Мочерний. – В 3 т. – Т. 2. – К.: Академія; Тернопіль: Академія народного господарства, 2001. – 847 с.

14. Економічна енциклопедія: в 3 т. / відпов. ред. С. В. Мочерний. – Т. 1. – К.: Академія; Тернопіль: Академія народного господарства, 2000. – 863 с.

15. Отримання статусу закордонного українця: офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr>.

16. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

17. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266: Наказ МОН України від 06.11.2015 р. № 1151 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15>.

Медвидь М. М. Государственная и национальная безопасность: понятийно-категориальный аппарат

По результатам анализа научных работ и благодаря применению абстрактного мышления обосновано неверное нормативно-правовое соотношение понятий государственной безопасности как составляющей национальной безопасности. Представлено развитие концепции государственной и национальной безопасности, положения которой дополнены понятийно-категориальным аппаратом, что предупреждает несоответствие понятий и терминов. Предложено внесение изменений в нормативно-правовые акты в соответствии со сформулированными автором определениями «государственная безопасность» и «национальная безопасность».

Ключевые слова: государственная безопасность, национальная безопасность.

Medvid M. M. State and national security: concept-categorical apparatus

Judging by the analysis results of scientific works and employment of abstract thinking, non-correct normative – legal correlation of concepts – «state security» as part of «national security» is revealed. Scientific novelty of the article lies in the concept development of state and national security, the main points completed by concept-categorical apparatus that prevents from lack of correspondence between notions and terms. Changes to normative – legal rules in compliance with the au-

thor's definition of «state security» and «national security» are suggested. «State security is the protection of key interests of a person and a citizen, of society and the state due to which the development of the society is provided; timely detection, prevention and neutralization of real and potential threats to the state interests in the area of law enforcement activity; in combating corruption; in border and defense activity; in health care; in education and science, scientific- technical and innovative policy; cultural development of the population; provision of freedom of speech and informational security; social policy and pension provision; municipal services; finance services market; security of property, funds market and turnover of securities; tax and customs policy; in trade and enterprise activities, bank services market, investment policy; in revisory activity, monetary and currency policy, in information security, licensing, industry and agriculture, transport and communications, information technologies, energy and energy conservation, in functioning of natural monopolies, employment of mineral wealth, land and water resources and minerals; in ecology and environment protection, and in other spheres of state administration in case of negative tendencies in creating potential or real threats to the state interests». «National security is protection of key interests of a person and society due to which development of society, detection, prevention, and neutralization of real and potential threats to national interests in the sphere of migration policy, health care, cultural development of the population, provision of freedom of speech and information security, social policy and in other spheres in case of negative tendencies in creating potential or real threats to national interests is provided».

Key words: state security, national security.

Стаття надійшла 13 грудня 2017 р.

УДК 338.24

**Н. Я. Михаліцька,
Х. І. Цвайг**

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗРАХУНКІВ ІНТЕГРАЛЬНОГО ІНДЕКСУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Висвітлено сучасну систему індикаторів за складовими економічної безпеки, що використовується для визначення інтегрального індексу. Наголошено, що система окремих індикаторів недосконала, орієнтована переважно на показники розвитку торгівлі і фінансової безпеки, а не на розвиток реального сектора економіки, від якого залежать поліпшення практично всіх торгових і фінансових показників. З цього приводу звернуто увагу на теорію про базис та надбудову, розроблену класиками політичної економії.

Ключові слова: економічна безпека, інтегральний індекс, реальний сектор економіки.

Постановка проблеми. В Україні вивчення проблем економічної безпеки, як і загалом національної безпеки, розпочалося зі здобуттям державної незалежності, надто після створення у 1992 р. Ради національної безпеки України та організації у 2001 році Національного інституту проблем міжнародної безпеки [1, с. 25].

У 1997 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію національної безпеки України, де національну безпеку визначено як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [2, с. 184].

У 2003 р. було прийнято новий Закон «Про основи національної безпеки України» (після чого Концепція національної безпеки України втратила чинність), де в ст. 1 національна безпека трактується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології й навколишнього природного середовища та в інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [3].

Проте віднедавна, з поширенням світової фінансової кризи, яка болісно деформувала фінансово-економічний стан підприємств України, та особливо внаслідок ворожих дій Росії, котра окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь та розв'язала воєнну агресію на Сході України, виникла гостра потреба створення нової системи забезпечення національної безпеки України. Це передбачає нова Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 (далі – Стратегія).

Стратегія спрямована на зміцнення Української держави шляхом забезпечення: поступального суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку України; якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах; комплексного реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектора безпеки і оборони України; нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки.

Серед актуальних загроз національній безпеці України Стратегією визначено й відносно нові загрози економічній безпеці – корупція та неефективна система державного управління; економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення; загрози енергетичній безпеці, зокрема криміналізація та корумпованість енергетичної сфери, недієва політика енергоефективності та енергозабезпечення; загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів та ін.

Стан дослідження. Проблеми економічної безпеки на мікро- та макrorівнях висвітлені у розвідках В. С. Балабанова, О. М. Борисенка, І. А. Белоусової, О. І. Барановського, І. О. Бланка, В. П. Горбуліна, Г. Дарнопих, М. М. Єрмошенка, Я. Д. Жаліло, І. В. Жиглей, І. В. Замули, Г. В. Козаченка, В. П. Мартинюка, С. З. Мошенського, В. І. Мунтіяна, Г. А. Пастернак-Таранушенка, І. М. Петренко, І. В. Петрова, Н. Н. Пойда-Носик, В. Рубанова, Р. Сімасіуса, Г. М. Тарасюк та ін. Нещодавно виконано актуальні дослідження економічної безпеки України в умовах гібридної агресії Росії [5; 6; 7; 8].

Метою статті є аналіз сучасної системи індикаторів за складовими економічної безпеки, що використовуються для визначення інтегрального індексу.

Виклад основних положень. Економічна безпека держави є інтегральною характеристикою стану економічної системи, її здатності забезпечувати захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, що передбачає критичний аналіз стану низки підсистем – взаємопов'язаних структурних складових (елементів). Це складна багатофакторна категорія, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення та сталого розвитку з метою: збалансованого задоволення потреб населення з урахуванням його платоспроможного попиту; протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників, внутрішніх і зовнішніх; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання й розвитку сектора безпеки та оборони на достатньому рівні.

За змістом економічна безпека держави складається з 1) виробничого, 2) демографічного, 3) енергетичного, 4) зовнішньоекономіч-

ного, 5) інвестиційно-інноваційного, 6) макроекономічного, 7) продовольчого, 8) соціального та 9) фінансового елементів.

За інструментальною (функціональною) ознакою в межах економічної безпеки виокремлюють три базові елементи: а) економічну незалежність (економічний суверенітет); б) стабільність і стійкість економіки; в) здатність економіки до саморозвитку й прогресу.

За обсягом економічна безпека країни може тлумачитись як поєднання економічної безпеки держави, тобто безпеки макrorівня, і економічної безпеки економічних суб'єктів, тобто безпеки мікрорівня [9].

Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених 9 субіндексів (складових економічної безпеки) здійснено на основі оцінки окремих індикаторів, які базувались що на статистичних даних, що на даних, отриманих шляхом опитування респондентів.

Інтегральний індекс економічної безпеки складається з середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки). Визначення інтегральної оцінки економічної безпеки здійснюється в такому порядку: формування множини (переліку) індикаторів; визначення характеристичних значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки загалом.

Перелік індикаторів і джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки наведено в додатку 1 до розділу IV Методичних рекомендацій [4].

Навіть побіжний погляд на вищенаведені індикатори за складовими економічної безпеки дає змогу стверджувати, що система державного управління економічною безпекою України донедавна будувалась здебільшого на засадах хрематистики, а не реальної економіки – базису способу виробництва, до якого дійшли в Україні за роки незалежності. Зокрема, зі 128 індикаторів на показники «Фінансової безпеки» припадає 32, або рівно 25%, а на показники «Виробнича безпека» вдвічі менше – 16, або 12,5%. При цьому до останніх включено такі «екзотичні» показники, як середній річний надій молока від однієї корови (кг), середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі – ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості деяких країн Європи (%), різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, а також індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів.

Як відомо, хрематистика – «наука» про господарювання, так би мовити гонитва за грошима, в основі якої лежить непродуктивна діяльність з метою отримання грошового прибутку. Термін «хрематистика» введено Аристотелем як суміжний до терміна «економіка». Аристотель ділив науку про багатство на економіку і хрематистику.

Економіка – наука про задоволення потреб людей (виробництво для задоволення щоденних потреб, дрібна торгівля), де гроші використовуються тільки в своєму основному, на думку Аристотеля, сенсі – як засіб обміну. Хрематистику він розумів як «мистецтво наживати статок». Цей протиприродний, за його висловом, процес був пов'язаний із нагромадженням грошового (лихварство) і торговельного (купецька торгівля) капіталів у рабовласницькому господарстві. Водночас у праці «Політика» Аристотель зазначає, що «у мистецтві наживати статок ніколи не буває межі», жадання накопичення змушує людей «або зберігати наявні кошти, або навіть прагнути примножити їх до безмежності».

Наприклад, у згаданій системі індикаторів не знайшлось місця для таких показників виробничої діяльності, як чисельність зайнятих, кількість населення, що працює за межами України. Чимало показників має відносний, порівняльний з іншими країнами характер, які можуть змінюватись унаслідок погіршення чи поліпшення відповідних індикаторів у країнах зарубіжжя.

Назагал усе це призвело до того, що в Україні є Міністерство економічного розвитку і торгівлі, є торгівля, яка супроводжується постійним зростанням цін, але немає достатнього розвитку реального сектора економіки, безпека якого потрапила у залежність переважно від зовнішньої торгівлі та кон'юнктури світового ринку з його кризами та фінансовими пірамідами. Ця ситуація вказує на те, що назріла потреба радикального реформування системи державного управління економічною безпекою України у напрямі аристотелівського, матеріалістичного бачення реальної економічної системи та національних інтересів, а також поточних і стратегічних загроз цим інтересам. З огляду на це доречно вдатися до теорії про базис та надбудову, розробленої класиками політичної економії.

Приміром, *базис* суспільства утворюють економічні відносини. Соціальні відносини охоплюють ідеологічні, політичні, правові, моральні, релігійні, культурні, національні та інші складові, що утворюють у сукупності *надбудову* суспільства. Надбудовна система суспільних відносин тісно пов'язана з економічними відносинами і обумовлюється ними. Водночас базис (спосіб виробництва) відчуває на собі зворотний вплив надбудови. Однак під базисом не слід розуміти «фундамент», а під надбудовою – «будівлю» суспільства. Насправді фундаментом будь-якого суспільства є система етичних цінностей, національних та історичних традицій відповідного народу, яка пронизує собою всі структури суспільних відносин, зокрема економічні.

Базис – це система економічних відносин, взята у єдності з продуктивними силами суспільства. *Надбудова* – це вся система соціально-духовних відносин.

З урахуванням всіх моментів процесу праці, виробництва, елементів продуктивних сил, економічних та інших соціальних відносин взаємозв'язки між ними показано на рисунку.

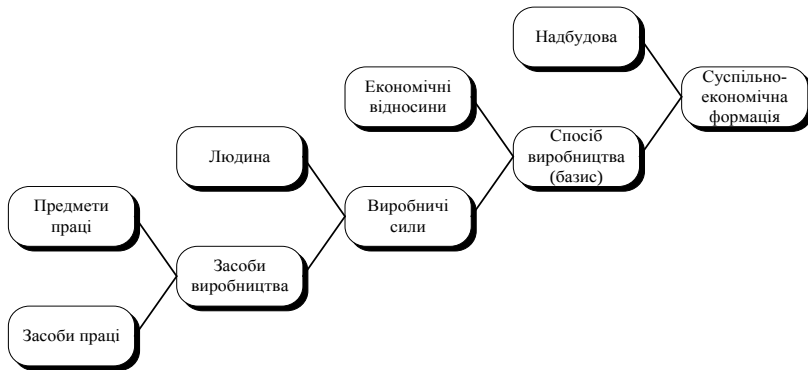

Рис. Елементи соціально-економічної системи і співвідношення між ними [10]

Задля отримання загального уявлення про економічну систему та напрями удосконалення системи індикаторів економічної безпеки системи доцільно охарактеризувати її склад, співвідношення частин та елементів, тобто структуру. Економічна система вміщує в себе матеріально-технічну, соціально-економічну, інституційну та організаційну структури [10].

Ці структури виділені на рівні аналізу, вони відображають як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки на рівні і окремих підприємств, галузей та регіонів, і народного господарства загалом. Зміни в одній зі структур обумовлюють певні трансформації в інших структурах. Найбільш рухливою є матеріально-технічна структура, яка безпосередньо сприймає будь-які зміни в продуктивних силах (факторах виробництва) і реагує на них.

Позбуваючись впливу хрестатики, доцільно сформувати систему головних індикаторів, необхідних для визначення стану реальної економіки та національних інтересів, а також поточних і стратегічних загроз цим інтересам. Вирішення цього завдання дало б можливість повніше розкрити сутність державного механізму економічної безпеки України та його складових, обґрунтувати рекомендації щодо спрощення розрахунків рівня економічної безпеки та підвищення їх оперативності на всіх рівнях.

Висновки. Аналіз засвідчив, що сучасна система індикаторів за складовими економічної безпеки, яка застосовується для визначення інтегрального індексу, орієнтована переважно на показники розвитку торгівлі та фінансової безпеки, а не на розвиток реального сектора економіки, від якого залежить поліпшення практично всіх торгових та фінансових показників.

Отож виникла потреба в радикальному реформуванні системи державного управління економічною безпекою України у напрямі матеріалістичного бачення реальної економічної системи та національних інтересів, а також поточних і стратегічних загроз цим інтересам. З огляду на це є сенс звернути увагу на теорію про базис і надбудову, що її розробили класики політичної економії.

1. Боримська К. П. Економічна безпека держави й підприємства: визначення змісту понять / К. П. Боримська // Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4 (62). – С. 25–30.

2. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Національна безпека України. 1994–1996 рр.: Наук. доп. НІСД / за ред. О. Ф. Белова та ін. – К.: НІСД, 1997.

3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Президента України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році: Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2017. – 928 с.

6. Базилук Я. Б. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: аналіт. доп. / Я. Б. Базилук, С. В. Давиденко, Д. Ю. Венцовський та ін. – К.: НІСД, 2017. – 84 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2540/>

7. Зозуляк В. В. Національна безпека України в умовах військової агресії Росії / В. В. Зозуляк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 112 с.

8. Садовський В. Як визначати пріоритети державної безпекової політики? / В. Садовський, А. Дацюк, Р. Марутян, Р. Нізович. – К.: Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2016. – 52 с.

9. Сорокіна В. В. Теоретико-правові засади економічної безпеки / В. В. Сорокіна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 31. – С. 205–217.

10. Иохин В. Я. Экономическая теория: учебник / В. Я. Иохин. – М.: Экономистъ, 2006. – 861 с.

Михалицкая Н. Я., Цвайг К. И. Современное состояние расчетов интегрального индекса экономической безопасности

Освещена современная система индикаторов по составляющим экономической безопасности, используемая для определения интегрального индекса. Отмечено, что система отдельных индикаторов несовершенна, ориентированная преимущественно на показатели развития торговли и финансовой безопасности, а не на развитие реального сектора экономики, от которого зависят улучшение практически всех торговых и финансовых показателей. В этом отношении обращено внимание на теорию о базисе и надстройке, разработанную классиками политической экономии.

Ключевые слова: экономическая безопасность, интегральный индекс, реальный сектор экономики.

Mykhalitska N. Ya., Tsvaig Kh. I. The current state of calculating the integral index of economic security

The article highlights the modern system of indicators for components of economic security, which are used to determine the integral index. The integral index of economic security consists of weighted average subindices (components of economic security). The integrated assessment of economic security is calculated in the following order: formation of the set (list) of indicators; estimate of characteristic values of indicators; valuation of indicators; determination of weighted coefficients; calculation of integral indices for certain spheres of the economy and the integral index of economic security as a whole.

The article points out that the system of individual indicators is imperfect, and is focused mainly on development indicators of trade and financial security rather than on the development of the real sector of the economy, which contributes to the improvement of practically all trade and financial indicators. For example, this system of indicators does not show such indicators of production activity as the number of employed people, and the number of people working outside Ukraine. Many indicators are relatively comparable to those of other countries, which may change due to deterioration or improvement of relevant indicators in other countries. All this has led to the fact that Ukraine has the Ministry of Economic Development and Trade, and has commercial activities that are accompanied by a constant rise in prices, but that the real sector of the economy, whose security has depended mainly on foreign trade and the situation on the world market with its crises and financial pyramids, is poorly developed. In this regard, it makes sense to draw attention to the theory of base and superstructure developed by the classical school of political economy. The base refers to a system of economic relations working with productive social forces. Superstructure refers to the whole system of social and spiritual relations. Changes in one of the structures lead to certain transformations in other structures. Having divested oneself of the influence of chrematistics, it is advisable to form a system of key indicators that are needed to determine the state of the real economy and national interests, as well as current and strategic threats to these interests.

Key words: economic security, integral index, real sector of the economy.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

ПРОБЛЕМА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Обґрунтовано рекомендації щодо підвищення ефективності методики розрахунків інтегрального рівня економічної безпеки у державному управлінні. Запропоновано новий інтегральний індекс економічної безпеки України, розрахований на основі мультифакторної статистичної моделі, орієнтованої на застосування залежності темпу росту ВВП від головних факторів, що переважно характеризують розвиток реального сектора економіки. Доведено, що статистична п'ятифакторна модель адекватно відображає зміни рівня економічної безпеки протягом 2001–2016 років і може застосовуватись у системі державного управління економічною безпекою.

Ключові слова: державне управління, економічна безпека, інтегральний індекс, реальний сектор економіки, методика побудови, мультифакторна статистична модель.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою у сфері підвищення ефективності державного впливу на стан економічної безпеки є необхідність удосконалення офіційних методик оцінювання рівня економічної безпеки та рівня соціально-економічного розвитку України. Вони були розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі (для макrorівня) [1] та Держстатом України (для регіонального рівня) [2]. Ці методики мали суттєві недоліки [3], а оновлені Методичні рекомендації [4] взагалі мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер і не є обов'язковими. Чи не тому на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі у рубриці «Стан економічної безпеки» відсутні індикатори економічної безпеки України?

Стан дослідження. Проблема удосконалення офіційних методик оцінювання рівня економічної безпеки є предметом дослідження таких науковців, як: М. В. Абрамова [5], Ю. М. Харазішвілі [6], А. І. Сухоруков [7], О. В. Чернова [8], А. М. Вергун [10], І. М. Макаручук [10], С. В. Онищенко та О. А. Маслій [11], Е. О. Юрій та А. В. Грицак [12], С. В. Дідур [13] та ін.

Тимчасом нині серед авторів простежується відсутність системності та єдності поглядів стосовно методичного забезпечення оцінки економічної безпеки на всіх рівнях економіки, що посилює значущість подальших досліджень проблеми.

Метою статті є обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності методики розрахунків інтегрального рівня економічної безпеки у державному управлінні.

Виклад основних положень. Передусім необхідно визначити основні індикатори, що характеризують розвиток факторів виробництва, – засоби виробництва та трудові ресурси. Головну небезпеку для держави у цьому аспекті становить, по-перше, зменшення обсягів і якісного стану основних виробничих фондів, висока залежність від поставок імпортного обладнання й матеріальних ресурсів, особливо енергоносіїв, а по-друге, зменшення кількості та якості трудових ресурсів через недостатній рівень оплати праці, відтік робочої сили за межі країни, недоліки в професійно-технічній підготовці робітників і службовців.

Фактично йдеться про пріоритетне виокремлення сектора «Виробничі сили» та притаманних йому головних і допоміжних індикаторів. Саме сектор «Виробничі сили» забезпечує зростання випуску продукції та послуг, зокрема їх експорт з метою розвитку зовнішньої торгівлі у раціональних обсягах.

Іншими, не менш важливими елементами системи є сектор «Спосіб виробництва» у його співвідношенні до підрозділу «Економічні відносини» та сектор «Надбудова». Від ефективності функціонування підрозділу «Економічні відносини» залежить достатність мотивації зростання продуктивності та інтенсивності праці, підвищення частки валового внутрішнього продукту, що використовується для створення нових робочих місць і зменшення безробіття тощо. Від результативності функціонування сектора «Надбудова» залежить раціональність податкової та банківської систем, якість сектора безпеки і оборони, співвідношення між сферами виробництва та послуг, достатність розвитку освіти, охорони здоров'я й культури.

На підставі наведеного розроблено принципово нову методику оцінювання інтегрального та окремих індикаторів за головними складовими економічної безпеки на засадах теорії та методів факторного аналізу економічного зростання [14].

За цією теорією, функціональний взаємозв'язок між індексом зростання загального факторного результату (J_w) та темпами росту факторів, що спричинили цей результат (J_i), можна записати у вигляді мультифакторної моделі:

$$J_w = AJ_1^\alpha \cdot J_2^\beta \cdot \dots \cdot J_n^\eta, \quad (1)$$

де $\alpha, \beta, \dots, \eta$ – показники степеня.

Для оцінки інтегрального індексу модель (1) можна використовувати тільки в тому разі, якщо показник степеня дорівнює відповідній питомій вазі n -го факторного результату в загальному факторному результаті попереднього періоду. При цьому має виконуватись рівність $\alpha + \beta + \dots + \eta = 1$ при $A = 1$.

Таким чином, показник степеня характеризує ваговий вклад n -го фактора у розвиток інтегрального індексу (J_w). Очевидно, що для статистичної оцінки показника степеня n -го фактора можна використати нормовану величину коефіцієнта детермінації (R^2), бо в загальному випадку коефіцієнт детермінації показує вплив змінної (J_i) на дисперсію результативної ознаки (J_w).

Нормована величина коефіцієнта детермінації визначається за формулою:

$$R_{\text{норм.}i}^2 = \frac{R_i^2}{\sum_{i=1}^n R_i^2}, \quad (2)$$

де R_i^2 – звичайний коефіцієнт детермінації при лінійній формі зв'язку $J_w = aJ_i + b$ між результативною ознакою (J_w) та змінною (J_i).

Для визначення основних факторів та оцінки їхнього впливу на зростання валового внутрішнього продукту – головного, базисного показника, – використано відкриті статистичні дані Світового банку за 2000–2016 роки [15] та Держстату України (табл. 1).

Для прикладу на рис. 1 наведено кореляційну залежність річного темпу приросту ВВП України від річного темпу приросту обсягів експорту товарів і послуг у формі лінійної регресії, отриманої при використанні відповідних динамічних рядів за 2000–2016 роки. Як бачимо, рівняння лінійної регресії демонструє, що збільшення або зменшення обсягу експорту на один процентний пункт призводить до збільшення або зменшення обсягу ВВП приблизно на 0,5 п.п. Величина коефіцієнта детермінації становить 0,6398, тобто вплив варіації приросту експорту на варіацію приросту ВВП складає близько 64%. Це означає, що спад експорту доволі болісно впливає на рівень економіч-

ної безпеки, бо спричиняє суттєве зниження головного показника макроекономічного розвитку нашої країни.

Таблиця 1

Статистичні показники, що використані для розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки України [15]

Роки	Темп приросту показника, %					
	валовий внутрішній продукт	валові капітало-вкладення ¹	основні засоби ²	експорт товарів та послуг	чисельність зайнятих ²	зовнішній державний борг ³
2000	5,90	12,1	–	21,5	-1,14	16,3
2001	9,20	23,5	2,40	2,9	0,31	57,6
2002	5,20	-1,5	1,10	9,1	-0,73	4,9
2003	9,40	11,9	3,30	7,4	0,36	10,3
2004	12,10	5,0	4,20	21,3	0,66	23,8
2005	2,70	-2,4	3,80	-11,2	1,89	5,3
2006	7,30	19,5	5,00	-5,6	0,24	52,4
2007	7,90	26,5	6,10	3,2	0,84	48,8
2008	2,30	1,8	5,10	5,7	0,32	28,3
2009	-14,80	-57,4	2,50	-22,0	-3,72	56,4
2010	4,20	14,4	2,30	4,5	0,37	20,1
2011	5,47	12,9	6,20	2,7	0,29	9,8
2012	0,24	-4,5	5,20	-5,6	0,15	-2,2
2013	-0,03	-12,4	0,00	-8,1	0,24	13,1
2014	-6,55	-34,5	5,70	-14,2	-11,42	32,4
2015	-9,77	12,0	1,90	-13,2	-9,02	70,8
2016	2,31	40,8	–	-1,6	-1,01	–

¹ Показник Світового банку – Grosscapitalformation (constant 2010 US\$).

² Дані Держстату України.

³ Розраховано автором за часткою зовнішнього державного боргу у валовому національному доході.

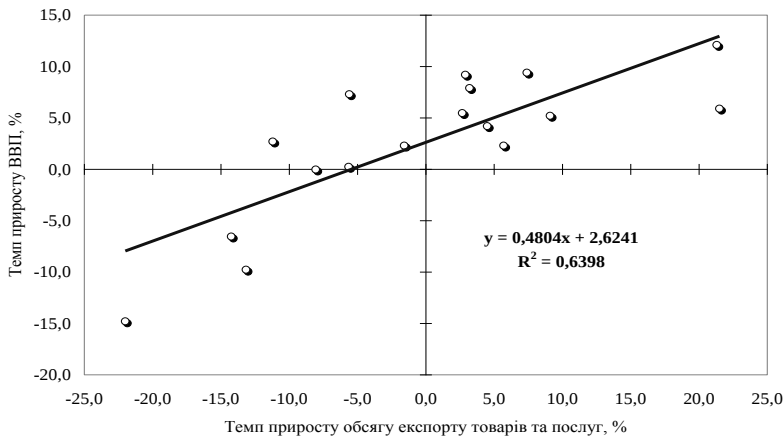

Рис. 1. Кореляційна залежність темпу приросту ВВП України від темпу приросту обсягу експорту товарів і послуг

Результати розрахунку рівня та напрямку детермінації темпу приросту ВВП України основними факторами, що визначають економічну безпеку, наведено у табл. 2, де видно, що до головних чинників, які підвищують економічну безпеку держави, окрім експорту, відносять валові капіталовкладення, чисельність зайнятих, обсяг основних засобів. Чинником, що знижує економічну безпеку, є зростання зовнішнього державного боргу. Проте коефіцієнт детермінації у цьому разі становить лише 0,1197 – це пояснюється тим, що зміни ВВП і боргу не збігаються у часі.

Таблиця 2

Результати розрахунку рівня детермінації темпу приросту ВВП України основними факторами, що визначають економічну безпеку

Головний фактор, що впливає на ВВП	R^2	$R^2_{\text{норм. і}}$	Напрямок впливу
– обсяг експорту товарів та послуг	0,6398	0,339	+
– обсяг валових капіталовкладень	0,5770	0,306	+
– чисельність зайнятих	0,5104	0,270	+
– обсяг зовнішнього державного боргу	0,1197	0,063	–
– обсяг основних засобів	0,0409	0,022	+
Сума:	1,8878	1,000	

Зважаючи на зворотний напрям впливу темпу приросту зовнішнього державного боргу на ВВП, у мультифакторній моделі (1) степінь його росту треба враховувати зі знаком «мінус».

Таким чином, мультифакторна модель для визначення інтегрального індексу економічної безпеки набуває такого практичного вигляду:

$$J_W = J_1^{0,339} \cdot J_2^{0,306} \cdot J_3^{0,270} \cdot J_4^{-0,063} \cdot J_5^{0,022}, \quad (3)$$

де J_1 – темп росту обсягу експорту товарів та послуг; J_2 – темп росту обсягу валових капіталовкладень; J_3 – темп росту чисельності зайнятих; J_4 – темп росту обсягу зовнішнього державного боргу; J_5 – темп росту обсягу основних засобів.

Динаміку темпів росту головних факторів, що впливають на рівень економічної безпеки, наведено на рис. 2.

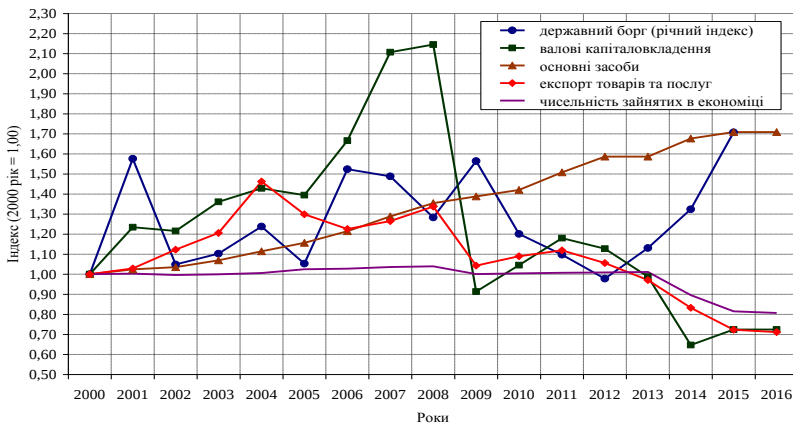

Рис. 2. Темпи росту головних факторів, що впливають на рівень економічної безпеки України, у 2001–2016 роках

Динаміку нового інтегрального індексу економічної безпеки України у 2001–2016 роках наведено на рис. 3.

Аналіз показує, що найсуттєвіше зниження інтегрального індексу економічної безпеки України відбулося внаслідок впливу економічної кризи 2009 року. Зокрема, у 2009 році обсяг українського експорту товарів і послуг знизився на 22%, а обсяг валових інвестицій впав з 58,256 до 24,817 млрд доларів США (у цінах 2010 р.), або на 57,4%.

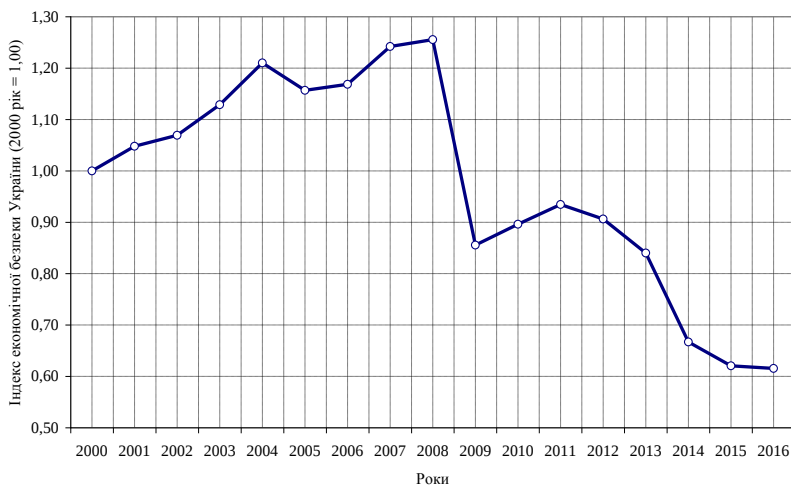

Рис. 3. Інтегральний індекс економічної безпеки України у 2001–2016 роках

Ситуацію з економічною безпекою вдалось дещо поліпшити у 2010–2011 рр., проте досягнуто це було завдяки зовнішнім запозиченням. Частка зовнішнього боргу у валовому національному доході (ВНД) зросла з 55,7% у 2008 р. до 91,5% у 2009–2010 рр. Цю частку вдалось дещо зменшити протягом 2011–2013 рр. (до 82,8% у 2013 р.). Проте за 2014–2015 роки частка зовнішнього боргу у ВНД зросла до 137,4% у 2015 р., що було значною мірою зумовлено падінням обсягів вітчизняного виробництва через військову агресію Росії.

ВНД України (у постійних цінах 2010 р.) зменшився зі 141,1 млрд у 2013 р. до 119,6 млрд доларів США у 2015 р., або на 15,2%.

Варто зауважити, що зниження інтегрального індексу економічної безпеки в Україні розпочалося ще у 2011–2013 рр., коли він впав на 9,5 процентного пункта.

Таким чином, нами продемонстровано, що інтегральний індекс економічної безпеки можна побудувати на підставі мультифакторної статистичної моделі, орієнтованої на застосування залежності темпу росту ВВП від головних факторів, що зазвичай характеризують розвиток реального сектора економіки. Дослідження показало, що статис-

тична п'ятифакторна модель адекватно віддзеркалює зміни рівня економічної безпеки у 2001–2016 роках.

Мультифакторної статистична модель інтегрального індексу економічної безпеки може отримати подальший розвиток унаслідок диференціації головних чинників, що впливають на інтегральний індекс. Наприклад, темп росту валових капіталовкладень можна представити як мультифакторну модель, що залежить від низки чинників: збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій, обмеження використання чистого прибутку корпорацій переважно на особисте споживання їх власників, удосконалення системи мотивації праці підприємств у напрямку стимулювання зниження нераціональних витрат виробництва і підвищення чистого прибутку, зменшення нераціонального податкового тиску на підприємства тощо.

Висновки. Існує можливість удосконалити методику розрахунків рівня економічної безпеки у системі державного управління у напрямі спрощення системи окремих індикаторів та підвищення ефективності розрахунків інтегрального індексу на підставі методології мультифакторного моделювання зростання ВВП як головного показника розвитку економічної системи.

Нами запропоновано п'ятифакторну статистичну модель інтегрального індексу економічної безпеки, орієнтовану на застосування залежності темпу росту ВВП від основних чинників, що головню характеризують розвиток реального сектора економіки. Дослідження засвідчують, що статистична модель інтегрального індексу адекватно відображає зміни рівня економічної безпеки протягом 2001–2016 років. Тому цю модель можна рекомендувати для систематичної оцінки рівня економічної безпеки України у системі державного управління і для подальшого її вдосконалення шляхом раціонального розширення кількості факторів оцінки безпеки.

1. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id/

2. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку: Наказ № 114 від 15.04.2003 р. // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/

3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Президента України № 1277 від 29.10.2013 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

4. Харазішвілі Ю. М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: аналіт. записка / Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, Т. П. Крупельницька // НІСД. – 2013. – Вересень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>

5. Абрамова М. В. Аналіз змін складових елементів економічної безпеки України та їх важливості відповідно до підходів визначення її рівня / М. В. Абрамова // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2015. – № 4. – С. 46–51.

6. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни / Ю. М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 44–58.

7. Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.

8. Чернова О. В. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України / О. В. Чернова, В. М. Попко // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. № 9. – С. 133–138.

9. Вергун А. М. Основи інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави / А. М. Вергун // Economics, Management, Law: challenges and prospects, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2342/1/20161006_502.pdf

10. Макаруч І. М. Оцінка сучасного стану та актуальні загрози економічній безпеці в Україні / І. М. Макаруч // Економічний аналіз: зб. наук. праць // Тернопільський національний економічний університет. – 2015. – № 1 (21). – С. 83–89.

11. Онищенко С. В. Організаційно-економічний механізм упередження загроз бюджетній безпеці економіки України / С. В. Онищенко, О. А. Маслій // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 1 (9). – Ч. 1. – С. 176–184.

12. Юрій Е. О. Практика оцінювання рівня боргової безпеки держави / Е. О. Юрій, А. В. Грицак // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1 (40). – С. 1014–1017.

13. Дідур С. В. Аналіз та оцінка боргової безпеки України / С. В. Дідур, В. І. Глухова, Л. І. Скрипник // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове видання. – 2016. – Вип. 13. – С. 506–510 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/102.pdf>

14. Калюжный В. В. Теория и методы факторного анализа экономического роста / В. В. Калюжный // Экономическая кибернетика: междунар. научн. журнал. – Донецк, 2003. – № 3–4 (21–22). – С. 26–35.

15. World Development Indicators: Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=UKR>

Михалицкая Н. Я. Проблема усовершенствования методики расчета уровня экономической безопасности в государственном управлении

Обоснованы рекомендации по повышению эффективности методики расчетов интегрального уровня экономической безопасности в государствен-

ном управлении. Предложен новый интегральный индекс экономической безопасности Украины, рассчитанный на основании мультифакторной статистической модели, ориентированной на применение зависимости темпа роста ВВП от главных факторов, преимущественно характеризующих развитие реального сектора экономики.

Доказано, что статистическая пятифакторная модель адекватно отражает изменения уровня экономической безопасности в течение 2001–2016 гг. и может использоваться в системе государственного управления экономической безопасностью.

Ключевые слова: государственное управление, экономическая безопасность, интегральный индекс, реальный сектор экономики, методика построения, мультифакторная статистическая модель.

Mykhalitska N. Ya. Problem of improving the methodology for calculating the level of economic security in public administration

The article substantiates recommendations for improving the efficiency of methodology for calculating the integral level of economic security in public administration. First of all, it is indispensable to determine the main indicators characterizing the development of production factors—means of production and labour resources. In fact, it is a question of prioritizing the «Productive Forces» sector and its major and auxiliary indicators.

It is namely the «Productive Forces» sector that ensures growth in production performance and services, including exports for the purpose of developing rational volumes of foreign trade.»Superstructure» and «Production Method» (in its relation to the «Economic Relations» section) are equally important elements of the system. The effectiveness of the «Economic Relations» section influences motivation to raise productivity and labour intensity, increase the share of gross domestic product that is used to create new jobs and reduce unemployment, etc. The effectiveness of the «Superstructure» sector impacts rational policies for tax and banking systems, the quality of the security and defense sector, relations between production and services, the development of education, health and culture, etc.

The new integral index of Ukraine's economic security is built on a multifactor statistical model that is directed towards using the dependence of GDP growth rates on the main factors, which mainly characterize the development of the real sector of the economy.

The article underlines that, with the exception of exports, the main factors enhancing the state's economic security are gross investments, the number of employees, and the volume of fixed assets. The factor reducing economic security is growth of external public debt.

Research studies have shown that the statistical five-factor model adequately reflects changes in the level of economic security in 2001–2016 and can be used in the state managementsystem of economic security.

Key words: state administration, economic security, integral index, real sector of the economy, method of construction, multifactor statistical model.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОВС УКРАЇНИ

З огляду на специфічні завдання ОВС та їх місце в системі державних органів обґрунтовано необхідність виокремлення особливого алгоритму впровадження принципів процесного управління у діяльності органів внутрішніх справ України.

Сформульовано вимоги до підвищення ефективності надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ на основі використання принципів процесного управління. Розглянуто запровадження системи процесного управління в діяльності органів внутрішніх справ як сукупність стадій, процесів і процедур, додержання яких дає змогу реалізувати принципи управління та досягти позитивного очікуваного результату у сфері надання послуг та підвищити ефективність інших напрямів діяльності ОВС України.

Запропоновано алгоритм впровадження процесного підходу в управлінні та комп'ютеризації структур ОВС України.

Ключові слова: *структури ОВС, ефективність управління, процесне управління, принципи управління, алгоритм впровадження процесного підходу.*

Постановка проблеми. Особливості сучасного реформування всіх суспільних процесів вимагають удосконалення управління в органах внутрішніх справ, що зазнають постійних змін. Поряд із виконанням основних функцій – боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку, з'являються нові послуги різноманітного характеру, а підвищення якості надання адміністративних послуг є одним із напрямів процесу удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України. Специфічні завдання ОВС та їх місце в системі державних органів обумовлюють необхідність виокремлення особливого алгоритму впровадження принципів процесного управління для досягнення мети – підвищення ефективності та результативності діяльності органів внутрішніх справ.

Входження України в європейські та євроатлантичні структури неможливе без комплексного вирішення проблем оптимізації функціональної та організаційної структури, складу й чисельності органів внутрішніх справ, удосконалення їхньої діяльності з метою підвищення рівня захисту прав і свобод громадян, посилення боротьби зі злочинністю та корупцією, поліпшення якості зв'язків із громадськістю, дове-

дення форм і методів оперативно-службової діяльності відповідно до суспільних вимог і окреслених стандартів [1; 12; 13].

З огляду на специфічні завдання ОВС та їх місце в системі державних органів виникає потреба вирізнити структуру особливих процесів задля підвищення ефективності та результативності діяльності ОВС. З метою підвищення ефективності надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України доцільно:

- розробити процедури та стандарти надання адміністративних послуг;
- розмежувати функції між територіальними органами внутрішніх справ, які безпосередньо надають адміністративні послуги громадянам, та Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС);
- розмежувати підрозділи, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю, і підрозділи, що надають адміністративні послуги населенню [5–11].

При цьому враховуються такі принципи процесного управління:

- орієнтація надання послуг органами внутрішніх справ на споживача;
- відповідальність керівників органів внутрішніх справ за якість наданих послуг;
- використання процесного підходу, що свідчить про бажаний результат організації роботи органу внутрішніх справ та сприяння досягненню поставленої цілі.

Запроваджуючи систему управління якістю в органах виконавчої влади, зокрема й ОВС, треба чітко визначити усі процеси та процедури, з яких складається діяльність цього органу, детально описати та документально закріпити їхню структуру. Це передбачає: чітку регламентацію участі (повноважень) кожного з працівників органу влади у виконанні завдань, покладених на цей орган; детальне визначення послідовності дій і порядку взаємодії учасників у процесі виконання завдання; розроблення та нормативне закріплення стандартів усіх документів [9, с. 33].

Стан дослідження. Теоретичні та практичні аспекти, пов'язані з наданням послуг органами внутрішніх справ України та забезпеченням якості цих послуг, розглянуто у наукових працях І. В. Бойка, І. П. Голосніченка, О. І. Довгань, Ю. В. Колцуняка тощо. Водночас потребує подальшого поглибленого та всебічного вивчення питання підвищення ефективності управління і якості надання адміністративних послуг громадянам органами внутрішніх справ [1; 6].

Підвищення якості діяльності органів внутрішніх справ України, зокрема їх сервісної діяльності, є предметом розвідок провідних науковців, з-поміж яких О. Н. Яриш, О. Г. Циганов, В. Ю. Котляр,

Т. О. Проценко тощо. Однак механізм функціонування системи управління в діяльності ОВС є недостатньо дослідженим, наразі висвітлено лише окремі його аспекти [6; 10; 11].

Специфічні завдання ОВС та їх місце в системі державних органів обумовлюють потребу віднайдення особливого механізму, що уможливить втілення принципів системи процесного управління задля підвищення ефективності та результативності діяльності органів внутрішніх справ.

Перспективи поліпшення ефективності сервісної діяльності ОВС України обумовлюються можливістю системи управління підвищити:

- якість державних послуг, що надаються суб'єктами звернення/споживачами органами внутрішніх справ;
- прозорість діяльності МВС як для суб'єктів звернення/споживачів, так і для керівництва держави;
- довіру до працівників поліції, забезпечити формування думки про працівників ОВС України як захисників прав і свобод людини та громадянина, а не як представників карального органу.

Таким чином, запровадження системи процесного управління в діяльності органів внутрішніх справ можна визначити як сукупність стадій, процесів і процедур, додержання яких дасть змогу реалізувати принципи управління та досягти позитивного очікуваного результату у сфері надання послуг і підвищити ефективність інших напрямів діяльності ОВС.

Схема процесу підвищення якості управління, відповідно до якої очікуваний результат запровадження системи управління МВС, досягається через нову якість управління ОВС щодо виконання провідних функцій та нову якість функцій сервісу (надання послуг населенню) [3, с. 133].

Таким чином, нова якість управління ОВС щодо виконання основних функцій (боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку) досягається шляхом вдосконалення структури та функцій як центральних органів, так і органів на місцях [3, с. 133].

Особливості реалізації системи управління в діяльності ОВС України обумовлені специфічністю завдань ОВС, розгалуженістю структури органів і підрозділів системи МВС України, а також особливостями взаємодії ОВС та населення, зокрема щодо надання послуг. Пріоритетні чинники підвищення якості надання послуг на етапі реалізації об'єднують інформаційне забезпечення, правове забезпечення, фінансове забезпечення, поетапність запровадження та перевірку ре-

зультатів у деяких вибраних підрозділах з наступним запровадженням у всій системі МВС, поєднання передових наукових розробок з наявними практичними доробками шляхом використання моніторингових досліджень [3, с. 133].

Метою статті є опис специфіки впровадження процесного підходу управління в діяльність органів ОВС України задля підвищення результативності та ефективності їхньої діяльності.

Виклад основних положень. Під поняттям **процесу** розуміємо ланцюг змін, що вимагає вхідного впливу і дає на виході певний результат, ефект запланованої мети. Змінам цим підлягають ресурси, складові матеріальні або нематеріальні елементи організації, установи, підприємства або індивіди. Процес можна трактувати як узгоджений набір послідовно виконаних дій, спрямованих на реалізацію очікувань клієнта, метою яких є досягнення певного результату у вигляді продукту (див. рис.).

Для виготовлення продукту потрібні відповідні ресурси, інші продукти, а також набір правил, згідно з якими створюється продукт. На вході процесу може бути матеріал або інформація, результатом перетворення яких є продукт: предмет, послуга або інформація. Ресурсами, необхідними для здійснення процесу, серед іншого, будуть обладнання, методи, знання, навички, персонал і його кваліфікація. Кінцевий продукт бізнес-процесу повинен мати можливість точного опису, вимірювання та визначення [1; 2].

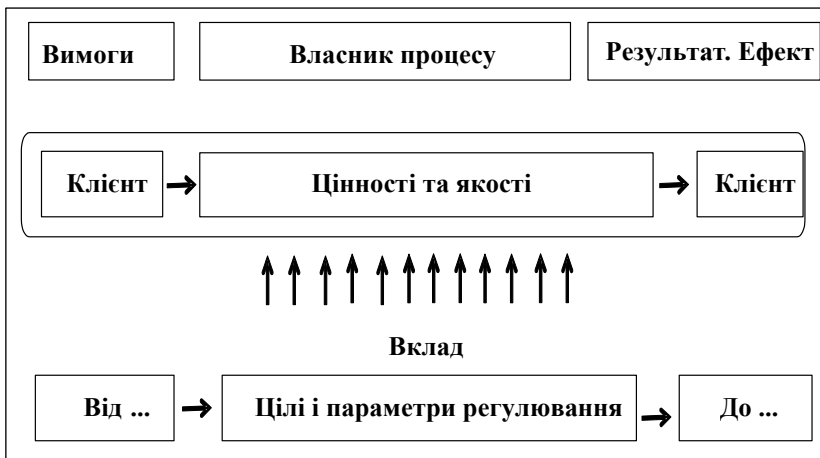

Рис. Основні складові процесу [12, с. 40]

У літературі знаходимо різні варіанти класифікації процесів. Процеси ділять на:

- операційні, допоміжні (Дж. Брілман);
- мегапроцеси, процеси головні і субпроцеси (К. Зімневич) [13].

Ще за одним варіантом поділу розрізняють чотири види процесів:

- ключові процеси, спрямовані на забезпечення успіху діяльності організації або установи шляхом постійного упору на високу якість продукту, послуги або інформації;
- процеси з властивостями важеля, що характеризуються розумінням часу, вартості та якості при постійній їх оптимізації;
- опортуністичні процеси, які охоплюють диференційований підхід до клієнтів, сприяючи тим, співпраця з якими приносить найбільшу вигоду (ефекти);
- допоміжні процеси, які забезпечують, зокрема, ключові процеси і головним завданням яких є досягнення максимальної ефективності і вилучення непотрібної роботи [4].

Кількість і характер процесів пристосовуються до специфіки організації, установи або компанії, наприклад:

- базові процеси (головні, операційні);
- допоміжні процеси (забезпечують виконання процесів головних, тобто внутрішніх процесів організації);
- системні процеси (управління), в нашому випадку пов'язані з утриманням і вдосконаленням всієї системи управління організації.

Базові процеси, часто іменовані головними, виникають унаслідок поєднання взаємозалежних дій, рішень, інформації та матеріалів. Вони мають найбільший вплив на діяльність організації або установи. Базові процеси – це процеси, що створюють вартість (цінність), вони мають стратегічне значення, відбуваються в багатьох відділах установи, організації, водночас пов'язують постачальників з клієнтами (споживачами).

Допоміжні процеси – процеси, які не мають стратегічного значення, вони повинні бути чітко відокремлені від базових, їх виконання також можна доручати стороннім організаціям, які ефективно їх реалізують [12; 13].

Процеси можна розмежовувати також щодо:

- рівня (посади) прийняття рішення: процеси управлінські (системні), процеси виконавчі;
- значення для організації: процеси стратегічні, процеси операційні;
- підпорядкованості: процеси головні, процеси другорядні.

Сучасні умови прийняття управлінських рішень на основі функціонального підходу дають можливість установити такі недоліки управління:

- відсутність інтеграції даних;
- відсутність інтеграції процесів;
- занадто великий час на переналадження, очікування виконання функції, транспорту, обробки даних;
- відсутність прозорості та ефективності реалізації процесів;
- багаторазове виконання тієї самої функції в процесі;
- надмірна кількість зворотних реакцій;
- високі витрати;
- розпорошеність відповідальності за весь процес;
- надто велика кількість непотрібних функцій;
- занадто велика кількість часу в процесі, що не впливає на додавання вартості;
- часті зміни в організаційних одиницях у рамках одного процесу.

У діяльності функціональної організації встановлюються цілі кожної функції. На практиці багаторазово виконуються ті самі завдання, але вони часто не дають нових результатів цінності робіт. Відсутня координація між різними функціями і фрагментними, частковими процесами. Управління різними складовими проектів (з певною орієнтацією на окремі функціональні підрозділи) здійснюється без комплексного підходу. У процесній організації ставляться цілі процесів, які зосереджуються на створенні цінності. У цьому варіанті особливо акцентується на способі і якості виконання роботи при одночасній координації функцій і роботи окремих команд.

Нині функціонування організацій, установ і фірм, засноване на процесному підході, полягає в сприйнятті організаційної структури як системи, в якій місця і ролі змінні, а також визначені за допомогою дій (операцій), які слід виконати, щоб отримати продукт або послугу, очікувані споживачем.

У теорії та практиці управління вирізняються такі причини, за якими змінюють спосіб організації своєї діяльності на користь процесних рішень:

- реалізовані завдання не стосуються вартісності організації, установи або компанії;
- в більшості організацій, компаній ніхто не керує процесами і ніхто не несе за них відповідальність;
- в організаціях, компаніях високий рівень бюрократизації (наприклад, складний документообіг або опис робіт) ускладнює безперебійну роботу;

– ніхто не може координувати весь процес, багато працівників беруть участь у ньому, тому він не є процесом єдиної функціональної вертикалі;

– процеси розділені на фрагменти і спеціалізовані структури, як правило, не достатньо гнучкі, аби дозволити компаніям реагувати на серйозні зовнішні зміни;

– відсутній контроль ефективності процесів (вартість, якість, час).

До найважливіших переваг моделювання процесів в організаціях, установах і компаніях доречно зарахувати:

– відображення поточного стану процесів і структури їхніх зв'язків;

– закріплення за черговими функціями процесу працівників або посадових осіб, відповідальних за виконання такої функції;

– розробка системи вимірювання ефективності процесів;

– визначення інформації, яка підлягає перетворенню в процесі, та інформації, одержуваної в результаті реалізації процесу;

– розробка так званих інтерфейсів для інших процесів, і, отже, зв'язків з іншими процесами, що важливо, коли, наприклад, потрібно визначити час передачі замовнику результатів цього процесу або зв'язати індивідуальні моделі, побудовані на різних рівнях деталізації. Інструменти інформатики уможливають чітку «навігацію» між різними моделями процесів, що неможливо в разі документації їх, виконаної традиційним способом на папері [4; 12; 13].

У разі реалізації проектів, де процеси відіграють провідну роль, обов'язковим є визначення: цілей проекту, плану реалізації проекту, способу виконання проекту, контролю та прийому проекту.

За допомогою карт процесів на окремих рівнях настає системна орієнтація на досягнення цілей [4]. У процесному підході ключовими елементами в плануванні змін є організація, люди і структура (архітектура) процесів, які можуть забезпечити завдяки спільності керівництва:

– прийняття швидких, одноосібних рішень;

– особисту відповідальність;

– поділ праці згідно з компетенціями та займаною посадою.

Процесний підхід, інтегруючи час і якість реалізації завдань, сприяє зростанню потенціалу організації, реалізується етапами і стосується як матеріальних процесів, так і нематеріальних. Упровадження процесного підходу передбачає створення системи менеджменту згідно з нижче наведеним алгоритмом:

– перший етап – будується матриця (цикл менеджменту – об'єкт менеджменту) для створення організаційних структур і обґрунтованості компетенції з перспективи централізації – децентралізації

функції управління. Критеріями оцінки є однорідність структури і задання, що дає змогу відокремлювати бізнес-процеси;

- другий етап – визначається структура бізнес-процесів; виникає мережа з'єднаних між собою бізнес-процесів; виконується їх регламентація; будується система індикаторів ефективності процесів;

- третій етап – оцінюється ефективність системи менеджменту, ґрунтованого на основі процесного підходу.

За загальноприйнятими принципами, цикл управління процесного характеру враховує всі функції управління, зокрема планування, організацію, мотивування, контроль, регулювання. При цьому, через наявність організаційної специфіки структур ОВС, управління логістичними процесами вимагає впровадження координованого керівництва відокремленими економічно, технічно укомплектованими і технологічно взаємопов'язаними територіальними підсистемами управління. Передбачається, що під час побудови такої системи архіважливу функцію виконуватимуть вертикально і горизонтально інтегруючі логістичні центри. Вони реалізовуватимуть координаційну функцію, діючи на основі загальної інфраструктури з використанням телекомунікаційних мереж та інформаційних технологій.

З метою комп'ютеризації організацій, установ і підприємств, зважаючи на їхню участь у розробці та реалізації комплексної (багаторівневої) інформаційної системи, в основу якої покладено процеси, необхідно здійснити такі заходи [4]:

- впровадити ідентифікацію процесів як основу для побудови баз даних, що уможливають комп'ютеризацію всіх активів організацій або установ;

- сформувати центральну базу даних для збору даних про управління логістичними ланцюжками забезпечення в системах (підсистемах) постачання, виробництва і розподілу, пов'язаних із фінансовими і людськими ресурсами;

- забезпечити широке використання прозорості діяльності;

- побудувати окремі модулі інтегрованої (багаторівневої) інформаційної системи;

- шляхом розширення комп'ютерних мереж забезпечити можливість автоматизованого обміну даними та інформацією;

- застосовувати найсучасніші перевірені програмні технології в експлуатованих системах, мережах, а також комп'ютерному обладнанні;

- забезпечити безпеку даних та інформації, а також захист телекомунікаційних систем і мереж як на стадії їх формування, так і експлуатації, а також вказати порядок доступу до інформації, що обробляється на різних організаційних рівнях;

– за допомогою платформ і порталів організувати систему передачі знань на відстані (навчання e-learning);

– забезпечити можливість взаємодії логістичних (фінансових і людських) інформаційних систем з аналогічними системами в інших організаціях, установах або компаніях що в межах країни, що поза ними.

Нині як допомогу у впровадженні процесних рішень застосовують інформаційні технології. Це дає змогу сучасним та інноваційним способом проводити автоматизацію оперативних і офісних завдань. Інформаційні технології забезпечують моделювання, організацію, стимуляцію й аналіз, і це дає можливість якісно керувати процесами. Найбільша вигода від впровадження інформаційних технологій очікується від упровадження радикальних, обдуманих організаційних змін. Ці зміни не залежать від реалізації нової ІТ-системи або комп'ютеризації відокремлених процесів. До них також не слід вдаватися за умови відсутності ясних, чітко визначених процесів у новому динамічному середовищі організації. Інформаційні технології можуть ініціювати процеси змін в організації, але найліпше – це ретельна реконструкція процесів. Тільки такий підхід гарантує найкращий економічний ефект [12].

Висновки. Проведене дослідження підводить до висновку про необхідність удосконалення регулювання надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ.

Особливого значення набуває саме процесний підхід, коли управління властивими йому ресурсами та діями здійснюється як технологія – послідовність взаємозв'язаних, взаємообумовлених дій. При цьому у впровадженні процесних рішень використовуються відповідні інформаційні технології, що підвищує ефективність і результативність функціонування структур ОВС.

Перспективи наступних розвідок із цього напрямку вбачаються у науково-теоретичному обґрунтуванні рекомендацій та виробленні пропозицій стосовно подальшого запровадження та удосконалення системи процесного управління в органах внутрішніх справ, що засновані на зарубіжному досвіді та міжнародних стандартах.

1. Довгань О. І. Особливості механізму системи управління якістю в діяльності органів внутрішніх справ України / О. І. Довгань // Право і безпека. – 2010. – № 5 (37). – С. 112–116.

2. ДСТУ ISO 9000-2001. Системи управління якістю: основні положення та словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zntu.edu.ua/base/i2/iff/k3/ukr/welding/guide/iso/iso9000.htm>.

3. Кононенко С. Я. Проблеми запровадження системи якісного управління в ОВС України та шляхи їх вирішення / С. Я. Кононенко // Теорія та практика забезпечення якісного управління у сфері діяльності Міністерства внутрішніх справ: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листопада 2009 р.); за ред. Т. О. Проценка. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – С. 131–136.

4. Кук Е. Процесна організація в установах, на підприємствах і компаніях / Е. Кук // Безпека в процесах глобалізації – сьогодні і завтра. Т. 1. – Катовіце: Вища школа маркетингового управління та іноземних мов, 2013. – С. 301.

5. Методичні рекомендації щодо застосування державних стандартів з питань системи управління якістю у МВС України / І. П. Голосніченко, О. Г. Циганов; за ред. О. Н. Ярмиша. – К.: ДНДІ МВС України, 2008. – 24 с.

6. Проценко Т. О. Стадії побудови системи управління якістю в МВС України: до постановки проблеми / Т. О. Проценко // Теорія та практика забезпечення якісного управління у сфері діяльності Міністерства внутрішніх справ: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листопада 2009 р.) / упор.: Т. О. Проценко, І. П. Голосніченко, О. Г. Циганов, П. П. Кульчицький; за ред. Т. О. Проценка. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – С. 10–13.

7. План заходів щодо запровадження та забезпечення функціонування системи управління якістю у МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/Doctemplates/img/common/uk/publicsh/article/200332>.

8. Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 614 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1435.

9. Про затвердження Розмірів плати за надання послуг органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Порядку їх справляння: Наказ МВС України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України від 5 жовтня 2007 р. № 369/1105/336 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 83. – Ст. 3096.

10. Циганов О. Г. Регламентация діяльності органів внутрішніх справ як необхідна умова якісного та ефективного виконання їхніх завдань / О. Г. Циганов // Запровадження у Міністерстві внутрішніх справ України системи управління якістю: проблеми і перспективи: зб. матеріалів наук.-практ. конф.; упоряд. В. В. Столбова, О. Г. Циганов; за ред. О. Н. Ярмиша. – К.: ДНДІ МВС України, 2008. – С. 29–34.

11. Циндря В. М. Надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України: шляхи удосконалення / В. М. Циндря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nashp/2011_1_2/Cindrya.pdf

12. Шмельцер Х. Й. Управління бізнес-процесами на практиці / Х. Й. Шмельцер, В. Сессельман // Carl Hanser. – Мюнхен–Відень, 2003. – С. 40.

13. Quality Progress, Zarządzanie procesowe BPR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.qualityprogress.com.pl>

Моисеенко И. П., Кук Ежи. Особенности усовершенствования системы управления в деятельности ОВД Украины

В связи со специфическими задачами ОВД и их местом в системе государственных органов обосновывается необходимость выделения особого алгоритма внедрения принципов процессного управления в деятельности органов внутренних дел Украины. Сформулированы требования к повышению эффективности предоставления административных услуг органами внутренних дел на основании использования принципов процессного управления. Рассмотрено внедрение системы процессного управления в деятельности органов внутренних дел как совокупность стадий, процессов и процедур, позволяющих реализовать принципы управления и достичь положительного ожидаемого результата в сфере предоставления услуг и повышающих эффективность других видов деятельности ОВД. Представлен алгоритм внедрения процессного подхода в управлении и компьютеризации структур ОВД Украины.

Ключевые слова: структуры ОВД, эффективность управления, процессное управление, принципы управления, алгоритм внедрения процессного подхода.

Moiseenko I. P., Kuck Jerzy. Features of the improvement of the management system in the activity of the ATS of Ukraine

The new quality of organs of internal affairs management in relation to the fulfillment of its core functions (crime control and public order protection) is achieved by improving the structure and functions of both central and local authorities. The specific tasks of the OIA and their place in the system of state bodies stipulate the need to select a special algorithm for implementing the principles of process management in order to achieve the goal of improving the efficiency and effectiveness of the bodies of the internal affairs. In order to increase the efficiency of the provision of administrative services by the internal affairs authorities of Ukraine, it is expedient: develop procedures and standards for the provision of administrative services; District functions between the territorial bodies of internal affairs, which directly provide administrative services to citizens, and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (hereinafter – the Ministry of Internal Affairs); distinguish units involved in operational search activities and units providing administrative services to the population. In the implementation of projects in which processes play a major role, it is mandatory to determine: project objectives, project implementation plan, project implementation method, project control and acceptance. The requirements for improving the efficiency of providing administrative services by the bodies of internal affairs of Ukraine are formulated based on the use of the principles of process management. The algorithm of implementation of the process approach for the management and computerization of OIA structures is presented. The introduction of the process management system in the affairs of the bodies of internal affairs is defined as a set of stages, processes and procedures, observance of which will allow to implement the principles of management and achieve a positive expected result in the field of service provision and increase the efficiency of other areas of activity of the OIA.

Key words: OIA structures, efficiency of management, process management, management principles, algorithm for implementation of the process approach.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано, що суттєвою проблемою, яка існує в галузі культури України, досі є «залишковий принцип» її фінансування, тобто функціонування та розвиток закладів культури не забезпечується на належному рівні. Здійснено аналіз складу і структури видатків Державного бюджету України, виявлено основні бюджетні пріоритети.

Досліджено кількісну тенденцію фінансування закладів культури та мистецтв за 2013–2015 роки, яка є негативною. На підтвердження достовірності використано дані Міністерства фінансів України.

Ключові слова: бюджетне фінансування, культура, Державний бюджет України, видатки, мережа закладів культури, «культурна» субвенція.

Постановка проблеми. Однією з визначальних засад розвитку суспільства, особливо в умовах ринкової економіки, коли відбувається надмірна комерціалізація діяльності домогосподарств, є функціонування та розширення мережі закладів культури, які здатні сприяти всебічному розвитку особистості. Однак сьогодні, на превеликий жаль, діяльність закладів культури не забезпечується на належному рівні, фінансування не відповідає реальним потребам і вимогам часу та здійснюється за «залишковим принципом», оскільки до бюджетних пріоритетів держави галузь культури не належить. Зазначене обумовлює актуальність нашої розвідки, що підсилюється проблемою збереження наявної мережі закладів культури в усіх регіонах України та забезпечення їх сучасною матеріально-технічною базою, недостатністю бюджетних коштів, питаннями пошуку альтернативних шляхів фінансування закладів культури.

Стан дослідження. Проблемам формування і використання бюджетних ресурсів присвятили свої праці чимало вітчизняних учених, зокрема І. В. Алексєєв, І. Г. Благун, В. С. Загорський, М. І. Карлін, О. П. Кириленко, В. М. Опарін, Ю. В. Пасічник, Л. В. Фещенко, С. І. Юрій та інші. У їхніх наукових доробках доволі ґрунтовно проаналізовано теоретичні аспекти бюджетного фінансування. Однак практичні аспекти бюджетного фінансування закладів культури, особливо в умовах економічного спаду, є малодослідженими та потребують вивчення.

Мета статті – розкрити суть бюджетного фінансування закладів культури, оцінити тенденції їх бюджетного фінансування в Україні та виокремити альтернативні шляхи фінансування закладів культури.

Виклад основних положень. Фінансування закладів культури і мистецтва обумовлено самою природою і функціями держави, потребою її гармонійного розвитку та збереження історичної спадщини.

Відповідно до бюджетної класифікації, за функціональною ознакою до закладів культури й мистецтва належать:

1. У мистецтві – театри, цирки, філармонії, музичні та танцювальні колективи, концертні організації, творчі спілки тощо.
2. У культурі – бібліотеки, музеї, заповідники, палаци і будинки культури, клуби, школи естетичного виховання дітей, архіви та архівні заклади.
3. Заклади кінематографії.

Видатки на фінансування закладів культури і мистецтва, згідно з бюджетною класифікацією, за функціональною ознакою відображаються у розділі «Духовний та фізичний розвиток» (код 0800) та підрозділі «Культура та мистецтво» (код 0820) (табл. 1).

У сфері фінансування закладів культури головними розпорядниками бюджетних коштів є міністр культури України, міністри та керівники комітетів і відомств України, у підпорядкуванні яких перебувають підприємства, організації та заклади культури. Розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня є керівники відповідних закладів, підприємств та організацій. Отже, у бюджетному фінансуванні витрат на культуру та мистецтво беруть участь усі ланки бюджетної системи України.

Таблиця 1

**Функціональна класифікація видатків
на духовний та фізичний розвиток в Україні**

Код	Найменування
0800	Духовний та фізичний розвиток
0810	Фізична культура і спорт
0820	Культура та мистецтво
0821	<i>Театри</i>
0822	<i>Художні колективи, концертні і циркові організації</i>
0823	<i>Кінематографія</i>
0824	<i>Бібліотеки, музеї і виставки</i>
0827	<i>Заповідники</i>
0829	<i>Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва</i>

Кожне окреме підприємство, організація або заклад культури отримує асигнування лише з одного бюджету. Розподіл установ культури та мистецтва на ті, що фінансуються з державного бюджету, і ті, що отримують асигнування з відповідних місцевих бюджетів, здійснюється залежно від їх значущості та підпорядкування.

Наприклад, за рахунок фінансових ресурсів Державного бюджету України фінансуються такі заклади та заходи:

а) державні культурно-освітні програми (національні музеї, національні та державні бібліотеки, заповідники, національні та державні культурно-просвітницькі центри, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи, державна підтримка національних театрів, художніх колективів та їхніх дирекцій, концертних, національних і державних церковних організацій державної форми власності, культурно-мистецькі заходи національних творчих спілок) згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

б) створення та розповсюдження національних фільмів;

в) державна архівна справа та страховий фонд документації [1].

За ознакою підпорядкування з Державного бюджету України фінансуються також усі підприємства, організації та заклади культури, що безпосередньо підпорядковані Міністерству культури та іншим міністерствам, державним комітетам і відомствам.

Інші культурно-мистецькі заклади фінансуються, зазвичай, із відповідних місцевих бюджетів. Зокрема, до видатків, що здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст обласного значення, належать державні культурно-освітні (бібліотеки, музеї та виставки) і театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи й ансамблі, театри, палаци і будинки культури обласного значення, школи естетичного виховання дітей, інші заклади й заходи у галузі мистецтва).

Слід зазначити, що переважна частина видатків на фінансування цієї функції держави здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, що об'єктивно обумовлено розподілом видатків між державним та місцевими бюджетами на основі принципу субсидіарності, тобто максимального наближення джерела здійснення видатків до їх безпосередніх споживачів. Фактично можна констатувати, що за рахунок Державного бюджету України здійснюються видатки, пов'язані з виконанням найважливіших функцій держави, визначених Конституцією України, до яких і належить культура, а також інших функцій, які не можуть бути передані на виконання органам місцевого самоврядування.

Виконання державою її функцій залежить від рівня їх фінансування та ефективності використання виділених коштів. Своєю чергою, про рівень фінансування основних функцій держави, а також про те,

які функції є пріоритетними на кожному етапі соціально-економічного розвитку країни і чи збігаються вони з проголошеними в бюджетних резолюціях пріоритетами бюджетної політики, дає змогу судити аналіз структури державних видатків, тобто частка видатків на виконання кожної функції держави у їх загальній сумі та у ВВП.

Розподіл видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2013–2015 рр. наведено на рис. 1.

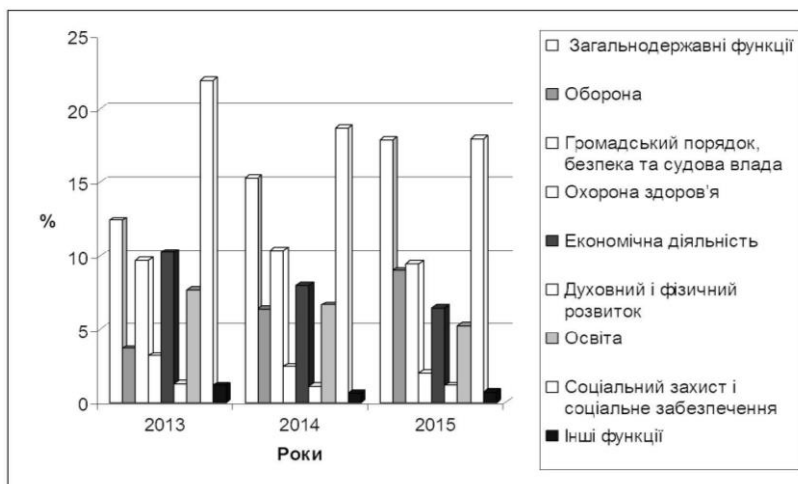

Рис. 1. Структура видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2013–2015 рр.

Розраховано та складено автором на основі [2].

В Україні, як і в інших європейських країнах, пріоритетними напрямками державних витрат є видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, економічну діяльність, освіту, виконання загальнодержавних функцій, оборону, охорону здоров'я. На їх фінансування скеровано понад 80% коштів Державного бюджету України. Фактично, на перший погляд, можна констатувати, що видатки на культуру в Україні не є серед пріоритетних напрямів використання бюджетних ресурсів, адже у 2015 р. їхня частка в сукупних видатках бюджету становила лише 1,15%.

Безперечно, ґрунтовніші висновки можна буде зробити після аналізу динаміки видатків на культуру (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка видатків на фінансування духовного
та фізичного розвитку України за 2013–2015 рр.**

Показники	Роки						Відхилення (+; –) 2015 р. від			
	2013		2014		2015		2013		2014	
	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	у сумі, млн грн	у %	у сумі, млн грн	у %
1. Видатки на фінансування духовного та фізичного розвитку, всього	5111,9	1,27	4872,4	1,13	6619,2	1,15	1507,3	29,49	1746,8	35,85
1.1. Фізична культура і спорт	1874,6	0,46	2452,2	0,57	3647,5	0,63	1772,9	94,57	1195,3	48,74
1.2. Культура та мистецтво	2120,7	0,53	1539,3	0,36	1804,4	0,31	-316,3	-14,91	265,1	17,22
1.2.1. Театри	558,3	0,14	531,8	0,12	540,3	0,09	-18	-3,22	8,5	1,60
1.2.2. Художні колективи, концертні і циркові організації	348,2	0,09	341,6	0,08	328	0,06	-20,2	-5,80	-13,6	-3,98
1.2.3. Кінематографія	141,4	0,04	32,5	0,01	137,5	0,02	-3,9	-2,76	105	323,08
1.2.4. Бібліотеки, музеї і виставки	353,9	0,09	343,6	0,08	346,5	0,06	-7,4	-2,09	2,9	0,84
1.2.5. Заповідники	603	0,15	220,9	0,05	236,9	0,04	-366,1	-60,71	16	7,24
1.2.6. Інші заходи і заклади в галузі культури	115,9	0,03	68,9	0,02	215,3	0,04	99,4	85,76	146,4	212,48
1.3. Засоби масової інформації	1016,1	0,25	811,6	0,19	1108,9	0,19	92,8	9,13	297,3	36,63
Всього видатків державного бюджету	403456	100	430218	100	576911	100	173455	42,99	146694	34,10

* Розраховано та складено автором на основі [2].

Видатки державного бюджету на забезпечення виконання заходів щодо духовного та фізичного розвитку у 2015 році становили 6 619,2 млн грн, зокрема за загальним фондом – 6 286,9 млн грн та за спеціальним фондом – 332,2 млн грн. Порівняно з минулим роком вони були збільшені на 35,9%, або на 1 746,8 млн грн, а протягом усього досліджуваного періоду зросли на 1 507,3 млн грн, або на 29,5% [3].

Сукупні видатки на фінансування закладів культури й мистецтва упродовж досліджуваного періоду скоротилися на 316,3 млн грн, або на 14,9%, при цьому спостерігався їх ріст у 2015 р. на 265,1 млн грн, або на 17,2% (рис. 2).

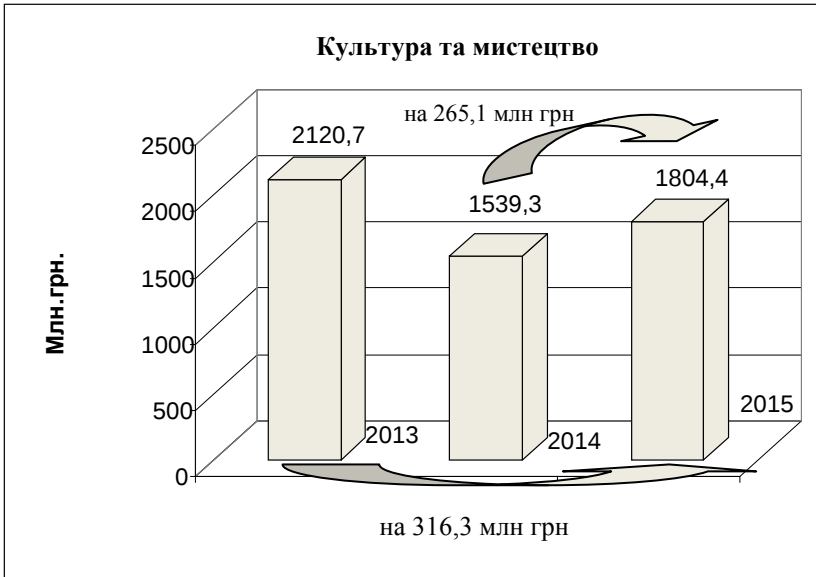

Рис. 2. Динаміка видатків Державного бюджету України на фінансування закладів культури й мистецтва за 2013–2015 рр.

На фінансування закладів культури й мистецтва у 2015 р. використано 1 804,4 млн грн, що дало можливість сформувати їх частку в сукупних видатках державного бюджету на рівні 0,31% проти 0,53% у 2013 р. та 0,36% у 2014 р.

Зазначена тенденція протягом 2013–2015 рр. до зниження і суми, і частки сукупних видатків на фінансування закладів культури

й мистецтва спостерігалася за одночасного зростання загальних витрат державного бюджету на 173 455 млн грн, або на 43,0%, з чого випливає висновок про перехід до фінансування сфери культури в Україні за «залишковим принципом».

Динаміка видатків на фінансування закладів культури і мистецтва та інших цільових програм у цій галузі, а також їх частка у ВВП, здійснених за рахунок коштів Державного бюджету України, відображена у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка суми і частки видатків на фінансування культури та мистецтва у видатках Державного бюджету України та ВВП за 2013–2015 рр.*

Показники	Р о к и				
	2013	2014	2015	2015 р. у % до	
				2013	2014
1. Всього видатків державного бюджету, млн грн.	403456	430218	576911	142,99	134,10
2. Видатки на фінансування сфери культури, млн грн.	2120,7	1539,3	1804,4	85,09	117,22
3. ВВП, млн грн.	1454931	1566721	1979506	136,05	126,35
4. Частка видатків на фінансування сфери культури, %:					
4.1. у видатках державного бюджету	0,526	0,358	0,313	59,50	87,42
4.2. у ВВП	0,146	0,098	0,091	62,54	92,78

* Розраховано та складено автором на основі [2].

Дані табл. 3 дають можливість відслідкувати стійку тенденцію до зниження обсягу фінансування закладів культури та мистецтва за рахунок Державного бюджету України.

Випереджаюча динаміка росту обсягу видатків державного бюджету (43%) та ВВП (36,05%) над обсягом видатків на фінансування закладів культури та мистецтва (-14,91%) протягом досліджуваного періоду спричинила зниження їх частки у видатках державного бюджету на 0,21 в.п. та ВВП 0,06 в.п. відповідно. Загалом на фінансування закладів культури та мистецтва у 2015 р. було направлено 0,31% сукупних видатків Державного бюджету України, що становило 0,091% від обсягу ВВП.

Економічна криза та ескалація військового конфлікту на сході країни зумовили скорочення обсягу бюджетних асигнувань із Державного бюджету України на утримання мережі закладів культури. Унаслідок цього бюджетне фінансування помітно відстає від потреб галузі. Водночас місцеві бюджети не можуть у повному обсязі забезпечити нормальне функціонування об'єктів культурної сфери. Тому, на нашу думку, передача цього виду закладів у муніципальну власність не може стати важливою передумовою для зниження витрат і виходу із кризового стану. Адже в кризових умовах сьогодення, що спричинило недостатність коштів місцевих бюджетів, та враховуючи усталені бюджетні пріоритети в країні, заклади культури закривають, або передають у приватну власність.

Таким чином, заклади культури і мистецтва вимушені самостійно знаходити джерела фінансового забезпечення власного функціонування і подальшого розвитку. Негативним моментом також є обмеженість широкого доступу населення до більшості культурних заходів через стрімке підвищення цін на них.

У загальному вигляді джерела фінансування сфери культури в Україні наведено на рис. 3.

Серед численної множинності джерел фінансування сфери культури в Україні в сучасних умовах на перше місце повинні вийти власні надходження закладів культури, отримані як плата за послуги, що надаються ними згідно зі статутною діяльністю, та приватні джерела фінансування розвитку культури. Це обумовлено характерною тенденцією минулих років до загального скорочення бюджетних видатків на культуру в Україні, не розповсюдженістю непрямих заходів державної підтримки сфери вітчизняної культури та суттєвими недоліками прямого бюджетного фінансування – йдеться про розмитість пріоритетів через наявність значної кількості державних програм та заходів, що фінансуються з державного бюджету, переважання поточних видатків над капітальними, недотримання фінансової дисципліни тощо.

Рис. 3. Джерела фінансування сфери культури в Україні

Фінансування сфери культури в Україні віднедавна за «залишковим» принципом стало очевидним наслідком складної економічної ситуації в державі, військовим конфліктом на сході країни, що спричинило обмеженість бюджетних ресурсів і їх концентрацію на фінансуванні безпеки держави.

Натомість вважаємо, що в урядовців залишилися реальні важелі для поліпшення бюджетної забезпеченості закладів культури в Україні. Приміром, унаслідок бюджетно-податкової реформи кінця 2014 р. скасовано розподіл видатків місцевих бюджетів на ті, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (кошик № 1), і ті, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (кошик № 2).

Оскільки базові видатки на культуру належали до відображених у кошику № 1, то в разі нестачі фінансових ресурсів у відповідних місцевих бюджетах вони покривалися за рахунок дотації з Державного бюджету України. Тобто завдяки існуючому механізму бюджетного вирівнювання ступеня фінансової забезпеченості шляхом бюджетного регулювання державою гарантувався однаковий обсяг базових культурних послуг незалежно від місця проживання громадянина України.

Після проведення бюджетно-податкової реформи, починаючи з 2015 р. для галузі культури в Державному бюджеті України не передбачено конкретних компенсуючих джерел її фінансування, на відміну від галузей освіти та охорони здоров'я, для яких на рівні місцевих бюджетів передбачено відповідно освітню та медичну субвенції.

Оскільки значна частина закладів культури є неприбутковими, але суспільно необхідними, вважаємо за доцільне для фінансування однакового базового обсягу культурних послуг на всій території країни передбачити в державному бюджеті культурну субвенцію.

Заразом у рамках бюджетної децентралізації доцільно надати територіальним громадам право самостійно управляти закладами культури, що, безперечно, призведе до оптимізації їх кількості, але й одночасно до підвищення якості культурних послуг.

Висновки. Отже, галузі культури, як і іншим напрямом соціальної політики держави, притаманна загальна проблема – недостатній рівень фінансування (недофінансування). За цих умов важливо підвищити ефективність використання бюджетних асигнувань, відшукати реальні стимули та механізми для отримання додаткових джерел фінансування, підвищити прозорість їх використання. Здійснення державної політики в соціальній сфері має бути одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, невід'ємною складовою успішного розвитку України.

Не зменшуючи ваги державного фінансування сфери національної культури, доречно наголосити, що без приватних джерел фінансування (меценатства, спонсорства та державно-приватного партнерства) значна частина закладів культури України опинилася би на межі виживання.

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного бюджету України за 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

3. Показники виконання Державного бюджету України // Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643.

Сорока Р. С. Анализ состояния и пути усовершенствования бюджетного финансирования культуры в Украине

Обосновано, что существенной проблемой, существующей в области культуры Украины, до сих пор является «остаточный принцип» ее финансирования, то есть функционирование и развитие учреждений культуры не обеспечивается на должном уровне. Осуществлен анализ состава и структуры расходов Государственного бюджета Украины, выявлены основные бюджетные приоритеты.

Исследована количественная тенденция финансирования учреждений культуры и искусств за 2013–2015 годы, являющаяся негативной. В подтверждение достоверности использованы данные Министерства финансов Украины.

Ключевые слова: бюджетное финансирование, культура, Государственный бюджет Украины, расходы, сеть учреждений культуры, «культурная» субвенция.

Soroka R. S. Analysis of the state and ways of improving the budget financing of culture in Ukraine

An essential condition for the further development of society in a market economy is the existence and development of a network of cultural institutions that create the preconditions for the comprehensive development of the individual. Expenditures for financing the network of cultural and art establishments are determined by the nature and functions of the state, the necessity of its harmonious development and preservation of the historical heritage.

The quantitative tendency of funding for cultural and artistic institutions for 2013–2015 is negative, as the volume of expenditures decreased by UAH 316.3 million, which allowed sending only UAH 1.8 billion to the state in 2015. of budget resources.

The prevailing dynamics of the growth of the volume of expenditures of the state budget (43%) and GDP (36,05%) over the amount of expenditures for financing cultural and artistic institutions (-14,91%) during the investigated period led to a decrease in their share in the state budget expenditures by 0,21 inc.p. and GDP 0.06 pp in accordance. In general, 0,31% of the total expenditures of the state budget of Ukraine were sent to financing cultural and art institutions in 2015, which was 0,091% of GDP. We believe that despite the importance of the sphere of culture, as it is a prerequisite for social progress, it is funded at insufficient level.

In order to improve the budget financing of culture in Ukraine, we consider it expedient to foresee a «cultural» subvention in the State Budget of Ukraine.

In Ukraine, there is a system of mainly budget financing of the cultural sphere, which makes it vulnerable because of the constant shortage of budget funds during periods of economic hardship, political crises, and especially during actual military operations in the eastern part of the country.

Among the numerous plurality of sources of funding for the sphere of culture in Ukraine, in the modern conditions, the own receipts of cultural institutions received as payment for services provided by statutory activities and private sources of financing for cultural development should be in the first place.

Today, unfortunately, the functioning and development of the network of cultural institutions is not provided at the proper level, funding does not correspond to real needs and time requirements and is carried out according to the «residual principle», because the state budget sphere does not belong to the culture.

Key words: budget financing, culture, state budget, expenditures, network of cultural institutions, cultural subvention.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК [351.863(477):351.84](043.3)

Т. Б. Токарський

СУЧАСНІ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Здійснено спробу тлумачення назрілих в українському суспільстві проблем означування сучасних завдань соціальної політики та пошуку шляхів їхнього розв'язання. До розгляду залучено міждисциплінарні зв'язки. Проаналізовано об'єкти соціальної політики та її принципи, звернено увагу на соціальне забезпечення, погляди на яке сформульовані сучасними дослідниками та обумовлені потребами українського населення.

Ключові слова: соціальна політика, завдання соціальної політики, суб'єкти соціального захисту, регулювання соціальної політики, розв'язання соціально-економічних проблем.

Постановка проблеми. У рейтингу економічних свобод Україна опинилася на 162-му місці, випередивши Північну Корею та Кубу.

До першої трійки ввійшли: Гонконг, Сингапур, Нова Зеландія. Серед лідерів також Швейцарія, Австралія, Канада, Великобританія. США на 11-му місці, Німеччина – на 17-му, Франція – на 75-му, Китай – на 144-му. Найгірші показники в Північній Кореї – 176-те місце, Венесуели – 177-ме та Куби – 178-ме місце.

Україна ж вважається державою з пригніченою економікою, де немає інвестиційної свободи та інвестиційного поступу, а є 143-мільярдний борг та відсутні кошти для виплат пенсіонерам.

Обчислюючи такий рейтинг, враховують низку показників. Беруть до уваги всі моменти з початку заснування підприємства і до його закриття. Критеріями індексу є: свобода бізнесу, свобода торгівлі, по-

даткова свобода, державні витрати, грошова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових відносин. У нас, наприклад, практикуються незначні чисті прямі іноземні інвестиції і величезні кошти – це реінвестиції з офшорів. Тобто це реінвестиції тих же українських виведених капіталів.

Соціальний поступ оцінюється вченими як наявність багатовекторних теоретичних варіантів розвитку суспільства, також існують посилення на визначеність шляхів соціального розвитку у зв'язку і на підставі доказів його жорсткої залежності від диктату влади, світового капіталу, надмірної офшоризації у державі та корупційності багатьох суб'єктів права.

Перспективному розв'язанню проблем соціальної політики сприяють вагомі чинники не лише в суспільній діяльності. Як зауважує О. Надибська, «цінності, ідеали, ідеологеми є не менш значущими орієнтирами в індивідуальній людській поведінці, ніж матеріальний інтерес, який багато десятиліть сприймався як найголовніший фактор розвитку суспільства» [1]. Ідеї дослідниці (цілком виправдано) зводяться до встановлення соціальних пріоритетів на основі духовної, позараціональної, ідеалістичної складових, які здатні рухати еволюцію суспільства.

Постійні аналітичні спостереження за процесами соціальної політики виступають інструментами коректування реальних шляхів виходу із кризового стану нашої держави.

Стан дослідження. Політика соціальна – це основа життєдіяльності населення держави. Вона постійно перебуває у полі зору фахівців країни. Йдеться про праці І. Прокопи, П. Саблука, Ю. Саєнко, І. Саханя, М. Сахацького, А. Сіленко, Г. Старостенка, В. Трегобчука, Р. Тринька, В. Франчука, О. Шаблія, Л. Шепотько, Г. Щокіна, В. Юришина, К. Якуби, М. Янків, О. Яременка та інших відомих українських учених і практиків. Серед знаних науковців країн СНД слід відзначити Л. Абалкіна, О. Боярського, А. Бурачас, С. Важеніна, Д. Валентей, В. Жаміна, Т. Заславську, Л. Никифорова, А. Новикова, Ж. Тощенко, Л. Якобсон, Р. Яковлєва та появи інших.

Ступінь розробленості окреслених проблем видається достатнім, але тільки для кожного історичного етапу соціального розвитку держави. Це пояснюється стрімкими еволюційними прагненнями України впродовж 25 років існування суверенності та досягненням доволі скромних результатів, або й появою «провалів» у соціальній сфері та відсутністю конкретно розробленої на наступні роки концепції соціального поступу держави.

Реалізація цивілізаційних євроінтеграційних намірів України потребує освоєння теоретичних засад, визначених зарубіжними вче-

ними, громадськими і політичними діячами Т. Адорно, К. Лефором, Ю. Габермасом, П. Новгородцевим, Ж. Рюс, М. Тетчер, М. Маклюєном, М. Фуко та ін. До цього процесу особливо причетні дослідники М. Вебер, Т. Ганслі, Б. Нельсон, Дж. Маджоне, Р. Баркер, Б. Пітерс, Ш. Фур'є, В. Зомбарт, Л. Борткевич, Р. Гордон, К. Нойборг, К. Вайганд, А. Ерксин та ін.

Мета статті – привернути увагу до нагальних завдань сучасної соціальної політики, яку потрібно негайно концептуалізувати відповідно до умов, у яких опинилася держава.

Виклад основних положень. Порятунком країни, яка опинилася у непростих умовах державних колізій виходу із кризи, варто розпочати з актуалізації назрілих проблем, до яких віднести:

- діяльність держави щодо створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності;
- систему правових, організаційних, регулятивно-контрольних державних заходів, спрямованих на узгодження соціальних та економічних цілей;
- соціально-економічні заходи держави, підприємств і місцевих органів влади, спрямовані на захист населення від безробіття, інфляції, знецінення заощаджень;
- державне регулювання соціальних процесів, тобто вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів, інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення.

У розумінні І. Дедюхової соціальна політика є особливим аспектом внутрішньої політики, метою і змістом якої є регулювання комплексу соціальних процесів і відносин. Найважливіша її властивість полягає в тому, щоб у сконцентрованій формі виражати потреби, інтереси соціальних груп, класів, партій, а тому соціальна політика є нічим іншим як концентрованим втіленням потреб, інтересів людей у галузі соціальних відносин і умов їхньої життєдіяльності [2].

А. Сіленко вважає, що соціальна політика виступає механізмом реалізації соціальної функції. У політичній науці функції держави визначаються як головні напрями її діяльності, обумовлені основними суспільними цілями і завданнями на конкретному історичному етапі її розвитку. Отже, функції держави (зокрема, соціальна політика) формуються у процесі її становлення та розвитку [3]. На думку А. Ерксін, соціальна політика досліджує джерела та соціальні затрати економіч-

ного зростання, а також соціальні, політичні, ідеологічні та інституційні середовища, в рамках яких утворюється, розподіляється та споживається багатство [4].

Як впливає з наведених тверджень, поняття «соціальна політика» не має усталеного академічного визначення [5]. Всі дослідники у формулюваннях дотримуються різних поглядів на зміст та цілі цього феномену, що його називають «соціальною політикою». Підсумовуючи розмаїття думок, спробуємо узагальнити найвідоміші підходи до проблемного визначення дефініції «соціальна політика».

Перший підхід полягає в ототожненні соціального та суспільного, тому, за цією версією, соціальна політика – це дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її мета – досягнення цілей усього суспільства [6]. Зрозуміло, що за такого підходу особисті проблеми людини, наприклад, утрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, залишаються на другому плані порівняно з інтересами всього суспільства.

Другий підхід передбачає необхідність вирішення питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних допомог та добродійної діяльності. Це обмежує активність державних і громадських інститутів лише частиною суспільства, натомість переважна більшість громадян, «безпечних», залишається поза увагою державних органів, однак саме серед них відбуваються основні суспільні процеси.

Третій підхід має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподілених заходів. В основу такого методу зазвичай покладена податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації прибутків.

Четвертий підхід засновується на дії принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як головних цінностей сучасного громадянського суспільства.

П'ятий підхід формується на основі необхідності регулювання соціально-трудових відносин, тобто відносин праці й капіталу, найманих працівників і роботодавців, а всі інші соціальні заходи ґрунтуються на цих засадах. Зрозуміло, що при цьому значна частина суспільства, яка не належить до сфери таких взаємин, – це пенсіонери, дрібні підприємці, представники творчих професій і т. ін., – залишаються поза увагою суб'єктів соціальної політики.

Таким чином, можемо цілком аргументовано стверджувати, що кожен із підходів має раціональне зерно, хоча і не позбавлений деяких обмежень. Соціальна політика розвинутих держав певною мірою використовує усі ці підходи в комплексі. Однак наявність деяких дискусійних поглядів з приводу визначення соціальної політики, що найчас-

тіше містяться в наукових публікаціях, дають змогу краще зрозуміти різні точки зору та більш коректно сформулювати наше поняття.

Передовсім зазначимо, що низка застарілих дефініцій поєднують несумісні, на нашу думку, категорії – принципи та діяльність, наприклад: соціальна політика – це діяльність та принцип суспільства, що формують спосіб, за допомогою якого воно (суспільство) втручається та регулює відносини між окремими індивідами, групами, громадами, соціальними інституціями [7].

Соціальна політика держави – це певна орієнтація та система заходів щодо оптимізації соціального розвитку суспільства, відношення між соціальними та іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників [8]. У цій сентенції залишається абсолютно не зрозумілим, на яких засадах відбувається «оптимізація соціального розвитку». Свого часу правитель Німеччини стратив усіх психічно хворих людей у своїй країні та намагався це зробити з іншими народами також із метою «оптимізації».

Соціальна політика – це сукупність ідеологічних уявлень суспільства і держави про цілі соціального розвитку та діяльність задля досягнення соціальних показників, що відповідають цим цілям [9]. Зауважимо, що уявлення держави та суспільства щодо цілей соціального розвитку можуть кардинально відрізнитися – перші формалізовані у вигляді законів, постанов та інших державних актів, а уявлення суспільства – більш загальні та багатовекторні, не завжди висловлені публічно й можуть сильно розходитися з державними.

Інше визначення: соціальна політика – керівний вплив держави... Мета такого впливу – сприяти формуванню спільності інтересів широких верств населення та консолідувати завдяки цьому суспільство, досягаючи підтримки ним діяльності держави [10]. Така дефініція взагалі змінює сенс соціальної політики – виявляється, не держава повинна піклуватися про різні соціальні групи та задовольняти їх – доволі часто різновекторні – інтереси, а навпаки, всі ці групи слід поєднати – «консолідувати» – з метою... підтримки діяльності держави! Відповідно до таких трактувань, у визначенні соціальної політики на перше місце ставляться державні інтереси незалежно від того, якого спрямування вони є, наприклад, агресивними, імперськими, тоталітаристськими, а люди – пенсіонери, малозабезпечені, безробітні та інші громадяни – мають опікуватися не своїми, а виключно цими інтересами.

Соціальна політика – це діяльність держави та (або) суспільства (суспільних інститутів) щодо узгодження інтересів різних соціальних груп і соціально-територіальних громад у сфері виробництва,

розподілу та споживання, що дає змогу узгоджувати інтереси цих груп з інтересами окремої людини та довготерміновими цілями суспільства [11]. Це визначення вирізняється вже тим, що в ньому (чи не вперше) згадуються інтереси людини, але залишається незрозумілим, чиї ж інтереси є пріоритетними: суспільства, його груп чи окремої людини?

Така термінологічна неусталеність, що потребує чіткого, всебічного визначення соціальної політики, на нашу думку, має дві причини. Перша полягає в існуванні різних підходів до визначення ролі та місця держави й суспільства та ступеня їх втручання в життя й діяльність окремої людини, сім'ї чи соціальної групи, друга характеризується наявністю тієї обставини, що в сучасному цивілізованому світі будь-яка діяльність, зокрема соціальна, нерозривно пов'язана з правовими гуманістичними цінностями – правами та свободами людини. На жаль, останню обставину цитовані вище автори не врахували.

Задля аргументування можна навести такі точки зору: на одному полюсі – патерналістська держава, що бере на себе всю відповідальність за долю окремої людини та її добробут, починаючи з народження, набуття освіти, працевлаштування, організації відпочинку, забезпечення житлом тощо і завершуючи отриманням пенсії та допомоги на поховання, на іншому – повністю лібералізована держава, яка встановлює лише законодавчі правила гри і надає максимальну свободу своїм громадянам самим влаштовувати свою долю.

Ілюстрацією першої позиції може бути колишній СРСР з його максимізованою регламентацією особистого та громадського життя (а також намаганнями втручатися навіть у сферу сімейного життя), прикладом другої – США, де громадяни, навпаки, віддані волі долі та зовнішніх соціальних стихій, а умови отримання, скажімо, державної допомоги доволі жорсткі, її розміри – невеликі, а термін отримання досить обмежений. Зрозуміло, що в кожній державі створювалися свої системи регулювання суспільного співіснування. І одна, й інша забезпечували своїм громадянам належний – з їхнього погляду – рівень життя, однак зіставлення прав і свобод у кожній з країн показує ту різницю, що їх розділяла.

Незважаючи на численні наукові дослідження, державні документи та загалом важливість цього напрямку діяльності урядів і громадських інститутів усіх без винятку країн світу, навіть із тоталітарними чи авторитарними формами правління, досягнуто спільності поглядів на соціальну політику лише в тому контексті, що це *система заходів, спрямованих на підвищення суспільного добробуту, поліпшення якості життя населення та забезпечення соціально-політичної стабільності*. Водночас така істотна характеристика, як спосіб досяг-

нення цих цілей, – повністю відсутня практично в усіх відомих нам тлумаченнях соціальної політики.

Зрозуміло, що під таким аморфним визначенням можна приховувати й насильницькі дії на кшталт експропріації особистого майна (звісно, з благородною метою), поділу його між бідними, переселення цілих народів зі свого краю в чужий та чимало іншого, свідками чого були громадяни колишнього Союзу упродовж майже всього минулого століття, та того, що робилося в інтересах «суспільного добробуту» та «забезпечення соціально-політичної стабільності».

Висновки. Отже, у різних державах у розуміння соціальної політики вкладається різний зміст, а компетенції державних органів у цій галузі суттєво розходяться. Узагальнюючи, можемо стверджувати, що всі вони відрізняються за ступенем розподілу відповідальності за долю пересічної людини між суспільством і самою людиною. З одного боку, держава бере на себе максимальну відповідальність за долю своїх громадян, з іншого – цю відповідальність покладено на саму людину. Питання щодо найкращої, а точніше – найефективнішої системи є, мабуть, доволі схоластичним, оскільки в кожній країні вона складалася історично, в силу не лише конкретних економічних причин, але й під впливом безлічі інших чинників – політичних, психологічних, національних тощо.

Перш ніж навести власне визначення соціальної політики, належить звернути увагу на те принципове значення, що його мають права людини в сучасному світі, та їх нерозривний зв'язок із поняттям сучасної демократичної розвинутої держави, яку прийнято називати соціальною. Зазначимо, що більшість розвинутих країн світу ідентифікують себе як держави соціальні, тобто такі, політику яких спрямовано на створення гідних умов життя та вільного розвитку людини.

1. Надибська О. Я. Соціальні пріоритети України в глобалізаційному просторі: монографія / О. Я. Надибська. – Одеса, 2013. – 270 с.

2. Дедюхова И. А. Социальная политика как важнейший элемент стратегического планирования / И. А. Дедюхова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zhurnal.lib.ru/d/dedjuhowa>

3. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві / А. Сіленко // Людина і політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lp-ua.info/2003/112.php>

4. Erksine A. The Student's Companion to Social Policy / A. Erksine, M. May. – Oxford: Blackwell, 1997. – P. 7–10.

5. Ганслі Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Т. Ганслі. – К.: Основи, 1996. – 238 с.

6. Journal of Social Policy. – 1979. – Vol. 8. – P. 1. – P. 47.
7. Баркер Р. Словарь социальной работы / Р. Баркер; пер. с англ. – М., 1994. – С. 38.
8. Основы социальной работы / отв. ред. П. Павленок. – М., 1997. – С. 13.
9. Холостова Е. Социальная политика / Е. Холостова. – М., 2001. – С. 21.
10. Капицин В. Социальная политика и право: сущность и взаимосвязи / В. Капицин // Российский журнал социальной работы. – 1998. – № 8.
11. Григорьева И. Социальная политика и социальное реформирование в России в 90-х годах / И. Григорьева. – СПб., 1998. – С. 20–21.

Токарский Т. Б. Современные задачи социальной политики в Украине

Предпринята попытка толкования назревших в украинском обществе проблем означивания современных задач социальной политики и поиска путей их решения. К рассмотрю привлечены междисциплинарные связи.

Проанализированы объекты социальной политики и ее принципы, обращено внимание на социальное обеспечение, взгляды на которое сформулированы современными исследователями и обусловлены потребностями украинского населения.

Ключевые слова: *социальная политика, задача социальной политики, субъекты социальной защиты, регулирование социальной политики, решения социально-экономических проблем.*

Tokarskyi T. B. Modern social policy objectives in Ukraine

Ukraine is considered a suppressed economy in which there is no investment freedom and investment advancement, a country with a debt of 143 billion, lack of funds for payments to pensioners.

Social development is evaluated by scientists as the availability of multi-vector theoretical options for the development of society, and there are references to the definite ways of social development in communication and on the basis of evidence of its strict dependence on the dictates of power, world capital, excessive offshore in the state and corruption of many subjects of law.

Social policy of the state is a definite orientation and system of measures for optimization of social development of society, the relation between social and other groups, the creation of certain conditions for meeting the vital needs of their representatives.

Despite numerous scientific studies, state documents and, in general, the importance of this activity of governments and public institutions of all countries without exception, even with totalitarian or autocratic forms of government, has been achieved by the common view of social policy only in the context that it is a system of measures aimed at raising public welfare, improving the quality of life of the population and ensuring social and political stability.

Summarizing, we can state that they all differ in the degree of responsibility distribution for the share of ordinary person between society and the person himself. In one case, the state assumes maximum responsibility for the fate of its citizens, in the other – this responsibility is entrusted to the person himself. The question of the

best, or rather, the most effective system, is probably quite scholastic, since in each country it was historically formed, due to not only specific economic reasons, but also under the influence of many other factors – political, psychological, national, etc.

Before we begin our own definition of social policy, let us pay attention to the fundamental importance of having human rights in the modern world and their inextricable connection with the notion of a modern, democratic, developed state, which is commonly called social. It should be noted that most developed countries define themselves as social states, that is, those whose policies are aimed at creating decent living conditions and free human development.

Key words: *social policy, social policy objectives, the subjects of social protection, regulation of social policy, solving social and economic problems.*

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

Розділ II
**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 336:14:342.25(477)

**С. В. Васильчак,
О. Р. Жидяк, О. В. Фурсіна**

**РИЗИКИ ПРИ ФОРМУВАННІ
МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Досліджено стан міжбюджетних відносин в Україні в умовах децентралізації. Здійснено порівняльну характеристику централізованої та децентралізованої моделей міжбюджетних відносин та аналіз структури доходів місцевих бюджетів в Україні у 2016 році. Описано можливі ризики в процесі децентралізації.

Обґрунтовано напрями вдосконалення міжбюджетних відносин в умовах децентралізації.

Ключові слова: міжбюджетні відносини, децентралізація, бюджетна політика, бюджетна система, місцеві бюджети, міжбюджетні трансфери, ризики.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки України для підтримки економічного зростання, нормалізації бюджетного процесу, ліквідації диспропорцій регіонального розвитку потрібно забезпечити нормальне функціонування системи міжбюджетних відносин, особливо зараз, в умовах децентралізації. Перспективи регіонального розвитку значно залежать від ефективності функціонування такої системи міжбюджетних відносин.

У соціально-економічному розвитку країни та регіонів важливу роль відіграє механізм регулювання міжбюджетних відносин. Він визначає пропорції розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи і сприяє вирішенню соціально-економічних проблем та досягненню економічного зростання. Нині функціонування міжбюджетних відносин є неефективним, це пов'язано з посиленням диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів, недостатньою фінансовою забезпеченістю місцевих бюдже-

тів. Тому важливим є дослідження міжбюджетних відносин з позицій децентралізації з одночасним узгодженням інтересів усіх суб'єктів міжбюджетних відносин та врахування ризиків, які можуть виникати під час децентралізаційних процесів.

Стан дослідження. Численним проблемним питанням удосконалення міжбюджетних відносин присвячені праці вітчизняних учених: О. Власюк, В. Макогон, Н. Корень О. Кириленка, В. Кравченка, І. Чугунова, Л. Шемаєва, С. Юрія, серед зарубіжних учених – Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв, Р. Міллер, У. Оутс. Однак у сучасних умовах певні питання щодо міжбюджетних відносин залишаються далекими від вирішення, що актуалізує потребу подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є дослідження формування міжбюджетних відносин, структури місцевих бюджетів в умовах децентралізації та обґрунтування шляхів забезпечення їхньої ефективності на сучасному етапі розвитку суспільства, врахування та попередження виникнення ризиків, які ймовірні під час децентралізаційних процесів.

Виклад основних положень. Бюджетна децентралізація – це перенесення надходження доходів та/або здійснення витрат грошових коштів на нижчий рівень уряду за умови збереження фінансової відповідальності. Тому механізм формування доходів місцевих бюджетів під час здійснення реформ і є запорукою їх успішності [1].

Станом на початок 2014 р. в Україні загальна кількість місцевих бюджетів різних рівнів становила 12 087, зокрема, 694 місцеві бюджети мали прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом [2]. У 2015 р. налічували 11 761 місцевий бюджет (без місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), із них: 266 міських бюджетів міст районного значення; 743 селищні бюджети; 48 бюджетів районів у містах; 10 032 сільські бюджети. Мають прямі відносини з державним бюджетом 24 обласні бюджети, міський бюджет м. Києва, 173 міські бюджети міст обласного значення, 474 районні бюджети [3]. Бюджетним кодексом України у ст. 81 визначено, що між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами здійснюються міжбюджетні відносини щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України [4]. Зміни до бюджетного законодавства, насамперед до Бюджетного кодексу України [5] та Податкового кодексу України, докорінно змінили систему міжбюджетних відносин, що застосовується для вирівнювання фінансових диспропорцій у бюджетній системі України. Фінансовий ресурс місцевих бюджетів на 2015 рік було сформовано з урахуванням

змін, внесених до зазначених кодексів та інших законодавчих актів, що регулюють формування місцевих бюджетів та міжбюджетні відносини. Пріоритетами запроваджених змін визначено розширення прав органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень та надання їм повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів і здійснення видаткових повноважень.

Одночасно передбачено збільшення джерел формування доходної бази місцевих бюджетів за рахунок передачі окремих доходів з державного бюджету, запровадження нового виду податку – акцизного податку з кінцевих продажів, розширення бази оподаткування податком на нерухомість. Для здійснення видатків на делеговані державою повноваження в галузях освіти та охорони здоров'я запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – освітню та медичну. Водночас змінами до Податкового кодексу України підвищено фіскальну незалежність органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків і зборів, зокрема шляхом надання права самостійного визначення ставок податків та встановлення пільг з їх сплати [6].

У структурі доходів місцевих бюджетів частка міжбюджетних трансфертів у 2016 році становила 55,1% (56,4% у 2014 р.) (рис. 1), що свідчить про бюджетну централізацію та її посилення. А це суперечить принципам бюджетної децентралізації.

В Україні міжбюджетні трансфертні ресурси перетворилися з інструменту надання фінансової допомоги у засіб здійснення перерозподільних процесів. Як показує практика, збільшення обсягів трансфертів призводить до того, що органи місцевого самоврядування для фінансування власних потреб не зацікавлені у пошуку додаткових джерел доходів. І як наслідок прослідковується зниження ефективності використання коштів та низька результативність усієї системи міжбюджетних відносин.

Завдяки зазначеним змінам було закладено основу для зростання доходів місцевих бюджетів та передачі місцевим органам влади додаткових бюджетних повноважень, а для їх реалізації – закріплення стабільних джерел доходів. Пріоритетами запроваджених змін до Бюджетного та Податкового кодексів України встановлено розширення прав у прийнятті рішень та надання органам місцевого самоврядування повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень. Більшість країн ЄС з унітарним устроєм ефективно використовують принципи децентралізованої моделі, що дозволяє їм досягати значного економічного ефекту у сфері організації міжбюджетних відносин [7, с. 56].

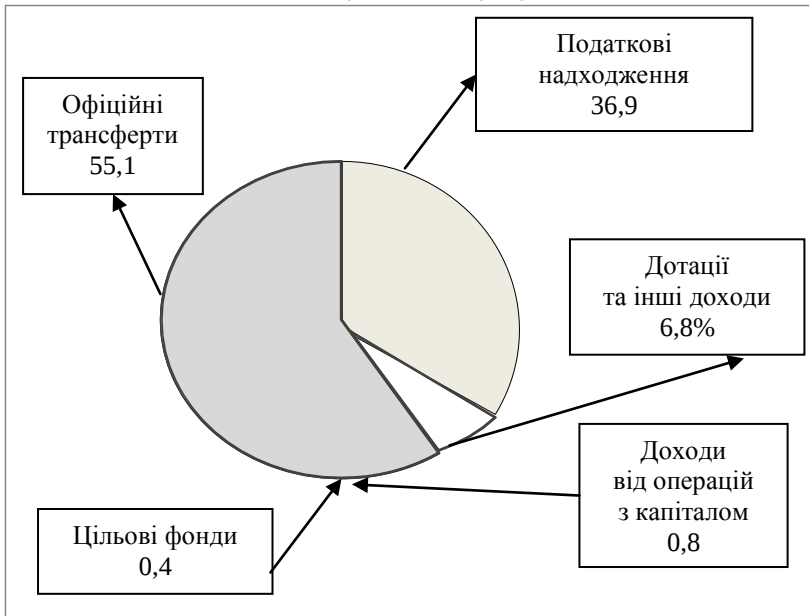

Рис. 1. Структура доходів місцевих бюджетів України у 2016 році, %

Побудовано за даними Державної казначейської служби України.

Як справедливо зазначають В. Г. Боронос та Ю. В. Остріченко, децентралізація управління бюджетними коштами в економічно розвинутих країнах є одним із ключових чинників високої ефективності бюджетної системи загалом та передбачає розширення фінансової бази регіонів і муніципалітетів за рахунок передачі їм потужних фінансових джерел, які раніше були закріплені за державним (центральним) бюджетом [8, с. 42].

Отож нами досліджено сутність моделей міжбюджетних відносин, окреслено їхні переваги та недоліки (рис. 2.).

Безперечно, запроваджена в Україні реформа децентралізації спрямована, насамперед, на розвиток самостійності місцевих територіальних громад, забезпечення їх фінансової самодостатності, підвищення рівня забезпечення прав і свобод громадян, максимальне врахування їхніх інтересів при вирішенні місцевих проблем.

Рис. 2. Порівняльна характеристика моделей міжбюджетних відносин

Розроблено на основі джерела 7.

Проте під час реформування системи управління в напрямку децентралізації з'являється чимало ризиків, неврахування яких може призвести до негативних наслідків; основними з них є:

- ризик поглиблення дисбалансів соціально-економічного розвитку різних територій і неефективність важелів, спрямованих на вирівнювання диспропорцій;
- фінансовий ризик невиконання місцевого бюджету;
- імовірність ускладнення процесу узгодження цілей адміністративно-територіальних одиниць із макроекономічними цілями держави;
- ризики, пов'язані з необхідністю перегляду адміністративно-територіальних одиниць (недостатність механізмів, передбачених Законом України «Про об'єднання територіальних громад», наприклад, добровільність таких об'єднань не забезпечує систематичності застосування відповідних норм);
- ризик неконтрольованого здійснення місцевими органами влади запозичень, зокрема іноземних;
- супротив громадськості (страх втрати інфраструктурних об'єктів, закладів освіти тощо);
- ризик зниження якості місцевого управління (зумовлений, насамперед, низьким рівнем компетентності місцевих службовців, проходження до місцевих органів влади депутатів без належного рівня підготовки);
- активізація політичної боротьби з метою об'єднання адміністративно-територіальних одиниць на користь тих чи інших політичних груп;
- імовірність ризику порушення законодавства через зниження державного контролю над здійсненням виконавчими органами місцевих рад їхніх повноважень.

Отож подальше формування міжбюджетних відносин в умовах децентралізації вимагає розширення прав органів влади на місцях, зміцнення їхньої бюджетної самостійності та визначення відповідальності. На нинішньому етапі першочерговими заходами мають стати:

- прийняття змін до Конституції України в частині децентралізації влади та визначення функцій місцевих громад;
- визначення прав і повноважень органів місцевого самоврядування й об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно з законом та перспективним планом формування територій громад;
- визначення та затвердження державних соціальних стандартів шляхом розробки і впровадження методик розрахунку вартості соціальних послуг для всіх галузей (освіти, охорони здоров'я і т. ін.),

що дасть змогу встановлювати грошовий еквівалент і склад послуги, яка надається;

- підвищення якості й ефективності соціальної політики та формування передумов для функціонування «ринку соціальних послуг» на основі забезпечення в контексті децентралізації нормативно-правової бази для створення Єдиних центрів соціальних послуг, упровадження системи соціального планування на місцевому рівні з урахуванням вимог уряду, потреб громади та її залученням до вирішення соціальних проблем;

- удосконалення адміністрування податку на доходи фізичних осіб шляхом зміни нормативів розмежувань та передачі надходжень за цим податком до місцевих бюджетів за місцем фактичного проживання (реєстрації) особи, підвищення ефективності розподілу отримуваних доходів між адміністративно-територіальними одиницями різних рівнів;

- удосконалення системи адміністрування майнового податку шляхом проведення інвентаризації земель і формування повноцінного земельного кадастру, посилення фіскального адміністрування земельного податку й орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, завершення формування державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

- розширення джерел доходів місцевих бюджетів, зокрема шляхом введення податку за використання громадського простору та надання права органам місцевого самоврядування визначати ставки цього податку й механізми адміністрування;

- підвищення ефективності та прозорості використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування шляхом застосування програмно-цільового методу у формуванні місцевих бюджетів на плановий бюджетний рік, залучення громадськості та її інформування про стан виконання бюджету за допомогою сучасних інформаційних технологій, зокрема Інтернет-порталу «Прозорий бюджет»;

- забезпечення системності та узгодженості нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу в Україні [13].

Висновки. Пошук достатніх обсягів фінансових ресурсів, які зможуть повною мірою забезпечувати фінансову незалежність місцевих бюджетів бюджетної системи України, – це головне завдання, яке має вирішити бюджетна децентралізація. Фінансова база місцевих бюджетів повинна забезпечити виконання повноважень органів місцевої влади щодо реалізації ними всіх завдань і програм розвитку регіону. На основі проведених змін і розрахунків очікується вагоме наповнення місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, що має стати

індикатором правильності здійснення цієї реформи. Чи сприятимуть ці зміни у бюджетній децентралізації істотним результатам у наступних періодах – покаже час. Проте органи місцевої влади отримують необхідні фінансові ресурси для забезпечення всіх сторін розвитку регіону та виконання своїх повноважень. Зміцнення бюджетної децентралізації не можна розглядати як послаблення функцій держави, а навпаки, вони мають посилюватись не через використання адміністративних механізмів, а ринкових, які мають різні форми і методи їх забезпечення. І дуже важливим є врахування перелічених вище ризиків і вжиття заходів, спрямованих на запобігання їм у процесі децентралізації.

1. Лагутіна Л. О. Джерела формування місцевих бюджетів сільських територій в умовах децентралізації: зб. наук. праць / Л. О. Лагутіна. – 2015. – Вип. 6.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article?art_id=393565&cat_id=319594
3. Місцеві бюджети. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua/news/bjudzhet/local-budg>
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI, станом на 13.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-19>
6. Промова міністра фінансів Наталії Яресько на засіданні Уряду щодо виконання Державного бюджету за 2015 рік // Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/promova-ministra-finansiv-natalii-iaresko-na-zasidanni-uriadushchodo-vykonannia-derzhavnoho-biudzhetu-zarik?category=bjudzhet>
7. Воробьев Ю. И. Межбюджетные отношения в Украине / Ю. И. Воробьев, И. В. Усков. – Симферополь: АРИАЛ, 2010. – 276 с.
8. Боронос В. Г. Удосконалення бюджетної політики на місцевому рівні / В. Г. Боронос, Ю. В. Остріщенко // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2013. – № 4. – С. 40–50.
9. Каун О. Б. Концептуальні засади формування механізму міжбюджетних відносин в Україні / О. Б. Каун // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 31–38.
10. Макогон В. Д. Основи регулювання міжбюджетних відносин / В. Д. Макогон // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 12. – С. 21–24.
11. Ставерська Т. О. Реформування міжбюджетних відносин в Україні / Т. О. Ставерська, І. Л. Шевчук // Science Rise. – 2015. – № 6 (3). – С. 29–34.

12. Фещенко Л. В. Бюджетна система України: навч. посібник / Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук. – К.: Кондор, 2008. – 440 с.

13. Пріоритети реформування та напрями перспективного розвитку міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації в Україні. Аналітична доповідь / О. С. Власюк, Л. Г. Шемаєва, Н. В. Корень та ін.; за ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2015. – 80 с.

14. Бюджет місцевої ради в умовах децентралізації // Центр політичних студій та аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsa.org.ua/novyny/byudzhet-mistsevoji-rady-v-umovah-detsentralizatsiji/>

Васильчак С. В., Жидяк А. Р., Фурсина А. В. Риски при формировании межбюджетных отношений в условиях децентрализации

Исследовано состояние межбюджетных отношений в Украине в условиях децентрализации. Осуществлена сравнительная характеристика централизованной и децентрализованной моделей межбюджетных отношений и анализ структуры доходов местных бюджетов в Украине в 2016 году. Описаны возможные риски в процессе децентрализации. Обоснованы направления совершенствования межбюджетных отношений в условиях децентрализации.

Ключевые слова: *межбюджетные отношения, децентрализация, бюджетная политика, бюджетная система, местные бюджеты, межбюджетные трансферты, риски.*

Vasylchak S. V., Zhydyak O. R., Fursina O. V. Risks in formation of budget relations in decentralization conditions

The article investigates the state of inter-budgetary relations in Ukraine in the conditions of decentralization. The comparative characteristic of centralized and decentralized models of intergovernmental relations and the analysis of the structure of local budget revenues in Ukraine in 2016 is carried out. The possible risks in the process of decentralization are described. The directions of improvement of inter-budgetary relations in the conditions of decentralization are substantiated.

In Ukraine, intergovernmental transfer funds have evolved from a tool for providing financial assistance in the form of redistributive processes. As practice shows, an increase in the volume of transfers leads to the fact that local self-government bodies are not interested in finding additional sources of income to finance their own needs. And as a consequence there is a decrease in the efficiency of the use of funds and the low effectiveness of the entire system of intergovernmental relations. Undoubtedly, the decentralization reform introduced in Ukraine is aimed, first of all, at the development of autonomy of local territorial communities, ensuring their financial self-sufficiency, raising the level of protection of citizens' rights and freedoms, and maximizing their interests in solving local problems. However, when reforming the decentralization management system, there are many risks that can lead to negative consequences.

The search for sufficient financial resources to fully ensure the financial independence of local budgets of Ukraine's budget system is the main task that budget decentralization has to solve. The financial base of local budgets should ensure the fulfillment of the powers of local authorities in fulfilling all the tasks and programs

of the region's development. On the basis of the changes and calculations expected, the massive filling of local budgets with financial resources is expected and should become an indicator of the correctness of the implementation of this reform. Will these changes in fiscal decentralization contribute to substantial results in subsequent periods – time will tell.

However, local authorities will receive the necessary financial resources to secure all sides of the region's development and exercise their powers. Strengthening fiscal decentralization can not be seen as weakening the functions of the state, but rather, they must be strengthened not by the use of administrative mechanisms, but by market mechanisms that have different forms and methods of providing them. And it is very important to take into account the above-mentioned risks and to take measures aimed at their prevention in the process of decentralization.

Key words: intergovernmental fiscal relations, decentralization, fiscal policy, budget system, local budgets, intergovernmental transfers, risks.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК 378.147

М. Р. Верескля

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МЕНЕДЖЕРА ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», здійснено їх систематизацію. Охарактеризовано зміст та чинники успішної діяльності менеджера, суть його професійних якостей та їхній вплив на економічну безпеку підприємства. Розглянуто головні напрями вдосконалення професійних якостей менеджера, визначено основні вимоги до його знань, умінь і навичок. Обґрунтовано три групи ключових компетенцій професійної компетентності менеджера в ефективному забезпеченні економічної безпеки підприємства.

Встановлено, що сучасні менеджери задля забезпечення економічної безпеки підприємства мають володіти такими якостями, як комунікативність, активність, самостійність, мобільність, нестандартність мислення, інноваційність і креативність у здійсненні професійних дій і функцій.

Ключові слова: економічна безпека, економічна безпека підприємства, менеджер, внутрішні загрози, компетенції, професійна компетентність, професіоналізм, ринкова економіка, ринок праці, управління.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли ситуація в країні характеризується значною політичною та економічною нестабільністю, підприємства дедалі частіше зіштовхуються з проблемою забезпечення

економічної безпеки. Оцінювання рівня захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників є важливим і складним завданням, оскільки від його виконання залежить своєчасність розроблення конкретних заходів усунення загроз. Окрім очевидного впливу основних матеріальних активів підприємства на його економічну безпеку, необхідно враховувати ефект нематеріальних активів, до яких належить професійна компетентність менеджера. Світ вступив у новий період свого розвитку, епоху знань і панування інтелекту. Третє тисячоліття стане епохою інтелектуалів, митців, професійно орієнтованих висококласних фахівців. Менеджер мусить поєднати загальні особистісні характеристики, якими володіє будь-яка сучасна освічена людина, і своєрідні компетенції, потрібні фахівцеві будь-якої професії.

Стан дослідження. Вагомий внесок у висвітлення проблем, пов'язаних із економічною безпекою підприємства зокрема, здійснено провідними зарубіжними і вітчизняними науковцями, серед яких В. Забродський, А. Козаченко, Ю. Кім, Н. Кизим, А. Кириченко, Ю. Лисенко, А. Ляшенко, С. Мищенко, Є. Олейников, В. Пономарьов, С. Покропивний, Р. Руденський, В. Тамбовцев, З. Шершньова, Л. Янов. Основи економічної безпеки сучасних об'єктів господарювання вивчали З. Варналій, О. Власюк, Д. Гордієнко, Р. Дацків, В. Ортинський, В. Франчук та ін. Економічний розвиток підприємств у ринкових умовах, забезпечення конкурентного середовища, страхування, планування економічної й фінансової безпеки бізнесу досліджували А. Бабенко, О. Барановський, О. Грунін, З. Живко, Н. Захарченко, К. Коваленко, М. Копитко, Т. Кузенко, Р. Тринько, В. Шлемко та ін. Управлінську підготовку фахівців економічного профілю вивчали В. Берека, Г. Дутко, В. Манько.

Концептуальні засади професійної освіти з'ясовували Р. Гуревич, Н. Ничкало, В. Радкевич та ін.

Мета статті полягає у визначенні впливу професійних якостей менеджера на економічну безпеку підприємства.

Виклад основних положень. В економічній теорії і практиці не існує однозначної термінології щодо визначення сутності економічної безпеки підприємства. Отож розглянемо сучасні та найбільш актуальні думки вітчизняних науковців з приводу дефініції «економічна безпека підприємства». Приміром, Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов розглядають економічну безпеку підприємства «як гармонізацію в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства» [1]. Але вони не висвітлюють спромож-

ності управлінської системи підприємства ефективно управляти ресурсами з метою забезпечення певного резерву стійкості для адекватної реакції на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Ф. І. Євдокімов та О. В. Мізіна [2] характеризують економічну безпеку з точки зору впливу зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Скажімо, у плані зовнішнього середовища (різних агентів ринку) економічна безпека підприємства становить собою комплексне вираження ступеня надійності підприємства як партнера у виробничих, фінансових, комерційних, інших економічних відносинах. У контексті внутрішнього середовища економічна безпека підприємства – це захищеність його потенціалу (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, прямих чи непрямих економічних загроз, а також спроможність суб'єкта до відтворення. В цьому випадку, на нашу думку, не вказано джерел захищеності потенціалу (управлінської системи підприємства та ефективності використання потенціалу). Н. М. Яценко та С. О. Михайлюк [3] трактують економічну безпеку підприємства як підсистему національної економічної безпеки і визначають її як економічний стан підприємства, сталий відносно внутрішніх і зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності, не пов'язаної з форс-мажорними обставинами. У Великому економічному словнику міститься таке визначення: економічна безпека – це стан юридичних, економічних відносин, організаційних зв'язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів підприємства, при якому гарантується стабільність його функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний та соціальний розвиток [4]. Слід зазначити, що тут не вказана роль управлінської системи в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Т. М. Соколенко економічну безпеку розглядає як стан, за якого стратегічний потенціал фірми перебуває поруч з межею адаптивності, а загроза втрати економічної безпеки нарастає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони [5].

Необхідність постійного дотримання високого рівня економічної безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Як відомо [6; 7], рівень економічної безпеки підприємства залежить від ефективності діяльності менеджменту з уникнення можливих загроз і ліквідації шкідливих наслідків негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища. Саме тому головна мета економічної безпеки підприємства полягає в забезпеченні його стабільного та максимально ефективного функціонування сьогодні і високого потенціалу розвитку в майбутньому.

Суспільство XXI століття щораз частіше називають «цивілізацією знання», тому менеджер перетворюється у надважливий чинник забезпечення успішного соціально-економічного розвитку вітчизняного підприємства. Сучасні тенденції господарювання вимагають істотних змін у підготовці майбутніх менеджерів, запровадження таких форм фахової підготовки, які би сприяли особистісному та професійному саморозвитку, самовдосконаленню, формуванню навичок творчого розв'язання будь-яких управлінських завдань. Менеджер – це керівник або фахівець, який обіймає постійну посаду, професійно здійснює управлінські функції, має певний пункт відповідальності та повноваження в сфері прийняття рішень із конкретних видів діяльності підприємства.

Менеджери створюють умови, за яких відбувається ефективний обмін інформацією та відкритий обмін знаннями. Чинниками успішної діяльності менеджера, на нашу думку, є:

1. Розвинуте стратегічне мислення.

Стратегія означає випереджаючи перемогти супротивника, наприклад:

а) виявити, хто конкуренти, які в них ціни, чи є відповідна торгова ніша;

б) розробити конкурентні переваги, вести боротьбу за свою нішу;

в) визначити, яке обладнання, технологія, який товар потрібен;

г) працювати з конкурентами, зі споживачем (ідеться про біхевіоризм: коли він купує те, що йому подобається, й ін.).

2. Здатність нести відповідальність і приймати ризиковані рішення в будь-яких ситуаціях. Від ризику відсторонюватися не можна, це шлях до банкрутства, ризик потрібно перерозподіляти.

3. Готовність до змін та інновацій. Проблемаю багатьох людей, зокрема менеджерів, є страх перед експериментом, коли вони не наважуються втілювати в життя бажані для себе рішення. Дуже часто менеджери вдаються до звичних рішень – так надійніше. Водночас удосконалення себе як особистості й розвиток організації вимагають, щоб час від часу приймалися нові рішення та налагоджувалась абсолютно відмінна від колишньої діяльність.

4. Здатність бачити загальну вигоду.

Оптимізація загального означає, що за приватними рішеннями менеджер повинен бачити й спільну вигоду, наприклад, для підприємства в цілому. До правильного прийняття рішень причетне вміння відрізнити істотне від несуттєвого, а також відчуття реальності.

5. Здатність здобувати відомості та підтримувати зв'язків із оточуючими.

Творчі керівники багато читають і підтримують широкі зв'язки з іншими людьми. Вони в хорошому сенсі цікаві й неупереджено ставляться до нових ситуацій. Водночас творчі керівники вміють висловлювати свої думки – як письмово, так і усно – зрозуміло й доступно.

6. Воля.

Усі характерні риси особистості розвиватимуться, якщо присутня мотивація до використання своїх знань та умінь в організації. Кожен керівник повинен з'ясувати для себе, наскільки повно він має намір долучитися до цілей організації та мотивуватися відповідно до них [8; 9].

Змістом діяльності менеджера є процес реалізації його професійних функцій, а саме:

1. *Адміністраторська функція*: менеджер розробляє та реалізує кадрову політику (комплектує штати, здійснює набір, навчання, розставлення та переміщення кадрів), а також реалізує усі загальні функції управління. У здійсненні менеджером адміністраторської функції особливу роль у сучасних умовах відіграють стратегічне планування та контроль.

2. *Стратегічна функція*: полягає у плануванні і прогнозі можливих подій як у сфері діяльності конкретного менеджера, так і стосовно підприємства загалом.

3. *Експертно-консультативна функція*: має три напрями виконання: реалізація професійної компетентності менеджера; делегування повноважень; використання у повсякденній роботі менеджера елементів консультування підлеглих, проведення з ними бесід, консультацій і т. п.

4. *Представницька функція*: менеджер представляє свій колектив на різних рівнях внутріорганізаційної вертикалі та горизонталі.

5. *Виховна функція*: її менеджер здійснює завдяки своїм реальним повсякденним вчинкам.

6. *Психотерапевтична функція*: менеджер створює атмосферу психологічного комфорту у колективі, основними елементами якого є відчуття безпеки у працівників; відсутність у них тривоги за майбутнє; оптимістичний погляд на події, що відбуваються у колективі; бажання зберігати членство у підприємстві; впевненість у підтримці і захисті з боку керівництва та колег у складній ситуації.

7. *Комунікативно-регулююча функція*: полягає у регулюванні і координації індивідуальних зусиль працівників підприємства з подальшою трансформацією та переводом у єдиний упорядкований організаційний процес.

8. *Інноваційна*: розробка і впровадження інновацій у діяльність підприємства, створення менеджером «інноваційної атмосфери»

у колективі, стимулювання інноваційної активності персоналу. Виконуючи цю функцію, кожен менеджер повинен знати і дотримуватись певних принципів організації роботи з людьми в періоди розробки і впровадження інновацій, до яких належать: інформування про суть проблеми; превентивна оцінка тієї ціни, яку треба «сплатити» за нововведення; ініціатива знизу; тотальність; перманентне інформування; безперервність нововведень; індивідуальна компенсація; урахування типологічних особливостей сприйняття інновацій різними людьми.

Нами висвітлено три групи ключових компетенцій професійної компетентності менеджера для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Ключові особистісні компетенції передбачають здатність:

- до толерантної поведінки, до соціальної та професійної взаємодії з урахуванням етнокультурних та конфесійних відмінностей, до роботи в колективі, кооперації з колегами, до попередження і конструктивного розв’язання конфліктних ситуацій у процесі професійної діяльності;

- до логічного мислення, аналізу, систематизації, узагальнення, критичного осмислення інформації, постановки дослідницьких завдань і вибору шляхів їх вирішення;

- креативно мислити і творчо вирішувати професійні завдання, виявляти ініціативу, надто в ситуаціях ризику, брати на себе відповідальність за свої рішення в рамках професійної компетенції;

- аналізувати свої можливості, самовдосконалюватися, адаптуватися до мінливих умов професійної діяльності та мінливих соціокультурних умов, здобувати нові знання та вміння, підвищувати свій інтелектуальний і загальнокультурний рівень, розвивати соціальні та професійні компетенції, змінювати вид і характер своєї професійної діяльності;

- здійснювати письмову й усну комунікацію, логічно, аргументовано і ясно будувати усну та письмову мову;

- застосовувати математичний інструментарій для вирішення економічних завдань;

- працювати з різними джерелами інформації, інформаційними ресурсами та технологіями, застосовувати основні методи, способи і засоби отримання, зберігання, пошуку, систематизації, обробки і передачі інформації, використовувати в професійній діяльності автоматизовані інформаційні системи, що задіяні в економіці, автоматизовані робочі місця, проводити інформаційно-пошукову роботу з подальшим використанням даних у процесі вирішення професійних завдань.

Ключові професійні компетенції означають здатність:

- до розрахунково-економічної, проектно-економічної діяльності;
- підготовляти вихідні дані, необхідні для розрахунку економічних і соціально-економічних показників, що характеризують діяльність господарюючих суб'єктів;
- обґрунтовувати вибір методик розрахунку економічних показників;
- на основі типових методик і чинної нормативно-правової бази розраховувати економічні та соціально-економічні показники, що характеризують діяльність господарюючих суб'єктів;
- виконувати необхідні для складання економічних розділів планів розрахунку, обґрунтовувати їх і представляти результати роботи відповідно до прийнятих стандартів;
- здійснювати планово-звітну роботу організації, розробку проектних рішень, розділів поточних і перспективних планів економічного розвитку організації, бізнес-планів, кошторисів, обліково-звітної документації, нормативів витрат і відповідних пропозицій щодо реалізації розроблених проектів, планів, програм;
- здійснювати бухгалтерський, фінансовий, оперативний, управлінський і статистичний облік господарюючих суб'єктів; застосовувати методики та стандарти ведення бухгалтерського, податкового, бюджетного обліку, формування та надання бухгалтерської, податкової, бюджетної звітності.

Ключові спеціальні компетенції передбачають здатність:

- застосовувати основні закономірності створення та принципи функціонування систем економічної безпеки господарюючих суб'єктів;
- здійснювати заходи, спрямовані на профілактику, попередження економічних ризиків, злочинів та інших правопорушень, на основі використання закономірностей економічної злочинності і методів її попередження;
- реалізовувати заходи щодо отримання юридично значимої інформації, аналізувати й оцінювати її, ефективно використовувати в інтересах виявлення ризиків і загроз економічній безпеці, попередження, припинення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень у сфері економіки;
- правильно і повно відображати результати професійної діяльності у службовій документації;
- дотримуватися у професійній діяльності вимоги правових актів у сфері захисту державної таємниці та інформаційної безпеки, гарантувати дотримання режиму секретності;
- організовувати та проводити перевірки фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів;
- застосовувати методи здійснення контролю фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів;

- оцінювати ефективність систем внутрішнього контролю та аудиту;
- аналізувати результати контролю, досліджувати й узагальнювати причини та наслідки виявлених відхилень, порушень і недоліків і готувати пропозиції, спрямовані на їх усунення.

Для того щоб ефективно забезпечити економічну безпеку підприємства, менеджер повинен володіти нестандартним мисленням, здатністю розумітися на сучасних професійних тенденціях щодо розв'язання складних проблем і завдань, проявляти ініціативу, самостійність, творчість і креативність у прийнятті професійних рішень, постійно удосконалюючи рівень своєї професійної підготовки. Сучасному менеджеру з економічної безпеки має бути притаманна широка гама ділових якостей: висока ерудиція і професійна компетентність, схильність до лідерства в колективі, підприємництва і здатність ефективно діяти в умовах економічного ризику, практичний розум і здоровий глузд, комунікабельність, заповзятливість, енергійність, вимогливість і дисциплінованість, висока працездатність тощо. У менеджера з економічної безпеки мусять бути розвинутими організаційні здібності, вміння згуртувати колектив, мобілізувавши його на виконання ухвалених рішень, досягнення поставлених цілей.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження виявило, що думка науковців різниться стосовно розуміння економічної безпеки підприємства, що підкреслює неоднозначність і необхідність подальшого поглиблення визначеної категорії. Економічна безпека підприємства великою мірою залежить від спрямованості та сили впливу такого нематеріального чинника, як професійні якості його менеджерів. Неоднозначність цього впливу на економічну безпеку підприємства, яка є маловивченою, обумовлює потребу досліджень стосовно встановлення такого впливу та його можливих наслідків не тільки на економічну безпеку підприємства, а й на його подальший розвиток.

1. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємств: сутність і передумови формування / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов // Теорія та практика управління у трансформаційний період: зб. наук. праць. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2001. – Т. 3. – С. 3–7.

2. Евдокимов Ф. И. Экономическая устойчивость предприятия как фактор его безопасности / Ф. И. Евдокимов, Е. В. Мизина // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія економічна. – 2001. – Вип. 37. – С. 16–25.

3. Яценко Н. М. Регіональна економічна безпека у контексті національної економічної безпеки / Н. М. Яценко, С. О. Михайлюк // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія економічна. – 2001. – Вип. 37. – С. 78–82.

4. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азриляна. – 5-е изд., доп. и перераб. – М., 2002.
5. Соколенко Т. М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-ped-n-sokolenko-tm-ekonomichnabezpekapidpriemstva>
6. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / Е. А. Олейников. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 228 с.
7. Паламарчук О. І. Класифікація загроз економічній безпеці підприємств: зб. наук. праць Одеського держ. екон. ун-ту / О. І. Паламарчук. – 1999. – Вип. 3. – С. 63–68.
8. Макаренко О. Г. Креативный менеджмент: учеб. пособие / О. Г. Макаренко, В. Н. Лазарев. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 154 с.
9. Окорський В. П. Креативний менеджмент: навч. посібник / В. П. Окорський, А. М. Валюх. – Рівне: НУВГП, 2011. – 211 с.

Верескля М. Р. Формирование профессиональных качеств менеджера как условие обеспечения экономической безопасности предприятия

Анализируются научные подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия», осуществлена их систематизация. Охарактеризованы суть и факторы успешной деятельности менеджера, его профессиональные качества и их влияние на экономическую безопасность предприятия. Рассмотрены главные направления усовершенствования профессиональных качеств менеджера, определены основные требования к его знаниям, умениям и навыкам.

Обоснованы три группы ключевых компетенций профессиональной компетентности менеджера в эффективном обеспечении экономической безопасности предприятия. Установлено, что современные менеджеры с целью обеспечения экономической безопасности предприятия должны владеть коммуникабельностью, активностью, самостоятельностью, мобильностью, нестандартностью мышления, инновационностью и креативностью в осуществлении профессиональных действий и функций.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, экономическая безопасность предприятия, менеджер, внутренние угрозы, компетенции, профессиональная компетентность, профессионализм, рыночная экономика, рынок труда, управление.*

Veresklya M. R. Formation of professional qualities of manager as a precondition for assurance of economic security of a company

The article analyzes and systematizes the scientific approaches to definition of economic security of a company. The dynamic changes, which are connected with the implementation of market instruments, resulted in increase in production, and the effective economic performance and company development requires qualified management personnel. In fact, it deals with training of economic security managers. The manager's knowledge and skills are one of the main preconditions for

successful professional company management. The article describes the scope of manager's activity, factors of successful manager's activity, nature of professional qualities and their influence on economic security of a company. The article reviews the key directions of improvement of manager's professional qualities and defines the main requirements for their knowledge and skills. Three groups of key competencies of manager's professional competence for efficient assurance of company's economic security are substantiated in the article. It was found that modern managers, for the purpose of assurance of company's economic security, should be communicative, active, independent, mobile, fresh thinking and innovative as well as creative in performing their professional actions and functions.

The manager's professional qualities should ensure substantial analysis of professional issues connected with the economic security of companies. The implementation of competence-based approach means that the real professional tasks should be used for efficient business activity and the managers should focus on analysis of results of their own professional activity and decisions. It is emphasized that for the purpose of assurance of economic security the manager's behaviour should be formed using project preparation, which is aimed at development of critical thinking and ability to independently solve real professional problems.

Key words: economic security, economic security of a company, manager, internal threats, competencies, professional competence, professionalism, market economy, labour market, management.

Стаття надійшла 20 грудня 2017 р.

УДК 336.717.6(075)

М. В. Вінічук

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ У КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено основні проблеми обліку лізингових операцій в Україні в контексті забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Висвітлено особливості порядку організації обліку лізингових операцій. Проаналізовано основні бухгалтерські рахунки, які використовуються для обліку операцій з лізингу. Окреслено специфіку відображення в обліку фінансових витрат, пов'язаних із лізинговою діяльністю. З метою удосконалення обліку лізингових операцій запропоновано гармонізацію вітчизняної та міжнародної системи обліку зі застосуванням міжнародних стандартів у національній системі бухгалтерського обліку.

Ключові слова: лізинг, лізингові операції, лізингодавець, лізингоодержувач, система бухгалтерського обліку, бухгалтерські рахунки, економічна безпека суб'єктів господарської діяльності.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції економіки України до світового економічного простору й перехід на ринкові умови господарювання зумовили посилення розвитку підприємницької діяльності, тобто самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку зі застосуванням лізингу. Підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарської діяльності вимагає розробки, впровадження та модернізації стимулюючих заходів шляхом залучення інвестиційних механізмів загалом та лізингу зокрема. В умовах нестабільності економічної, соціальної та політичної ситуації в Україні, непрогнозованості стану основних показників, непередбачуваності змін у нормативно-правовому забезпеченні діяльності суб'єктів господарювання з'являється потреба забезпечення достатнього рівня економічної безпеки підприємств різних форм власності. Досягнення стійкого функціонування та сталого розвитку підприємства неможливе без зниження ризиків і загроз економічній безпеці підприємств. Позитивного економічного результату можна досягнути створенням ефективної динамічної системи заходів на основі моніторингу, своєчасної мобілізації та раціонального використання ресурсно-го забезпечення зі залученням лізингу.

Стан дослідження. З'ясуванню теоретичних і практичних аспектів лізингових операцій та організації їх обліку присвячені роботи А. М. Барабаша, М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, М. І. Бондара, О. М. Голованова, М. Я. Дем'яненка, В. В. Іванишина, А. Г. Загороднього, О. В. Кабатової, Г. Г. Кірейцева, М. В. Кужельного, Н. О. Лободи, В. Г. Лінника, О. О. Ляхова, В. І. Міщенко, М. Ф. Огійчука, В. Ф. Палія, В. В. Сопка, Л. К. Сука, Н. Ю. Подольчак, С. М. Шулепова та інших вчених. Попри таку кількість, у сучасних наукових доробках недостатньо широко висвітлюються й досі залишаються актуальними для дослідження проблеми обліково-аналітичного забезпечення лізингових операцій у контексті зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Метою статті є дослідження особливостей порядку організації обліку лізингових операцій у розрізі зміцнення економічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Значні диспропорції соціально-економічного розвитку України, недосконале законодавство, посилення податкового тягара на суб'єкти господарювання у поєднанні з великими обсягами їхньої боргової залежності від зовнішніх і внутрішніх кредиторів призвели до загострення проблеми фінансово-економічного

забезпечення діяльності підприємств та потреби у залученні додаткових інвестиційних ресурсів. Створення в Україні модернізованої інфраструктури та гармонізація бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів актуалізують необхідність дослідження лізингу як форми майнового кредиту та одного із найпрогресивніших методів матеріально-технічного забезпечення виробництва, який уможливило вирішення проблеми інвестування у разі відсутності належної кількості власних фінансових ресурсів та досягнення достатнього рівня економічної безпеки підприємств.

Під поняттям «лізинг» розуміється довгострокова оренда або договір оренди основних засобів (машин, устаткування), які придбані орендодавцем для орендаря з метою їх виробничого використання з умовою збереження права власності на них за орендодавцем на весь термін договору. Тобто лізинг є особливою формою довгострокової оренди, коли одержувачі використовують основні фонди, а лізингові компанії залишаються їхнім власником [1; 2; 3], чим забезпечується ефективність діяльності підприємства та необхідний рівень його економічної безпеки.

Однак в економічній літературі не існує однозначного трактування та економічного обґрунтування лізингу, його видів, складу лізингових платежів і практично відсутній взаємозв'язок із компонентами економічної безпеки, що зумовлює значні проблеми відображення лізингових операцій у бухгалтерському обліку підприємства. Різні підходи до визначення сутності лізингу та його місця серед інших, суміжних із ним явищ, розбіжності між класифікацією, запропонованою вченими-економістами, та її прикладним варіантом з урахуванням практичних потреб бухгалтерського обліку, недостатній рівень розкриття в первинних документах інформації, необхідної для вичерпної характеристики лізингових процесів, відсутність єдиних організаційних принципів побудови системи обліку лізингових операцій і потреба їх затвердження на законодавчому рівні, недосконалість програмного забезпечення щодо обліку лізингової діяльності актуалізують проблему вдосконалення обліку лізингових операцій.

Порядок організації обліку лізингових операцій в бухгалтерському обліку залежить від розуміння природи оренди, за умовами якої майно має відображатися (на правах власності або за фактичним володінням майном). Унаслідок запозичення норм міжнародних стандартів, що здебільшого продиктовані американською практикою обліку, в Україні застосовується підхід економічної власності, згідно з яким майно, яким користується підприємство з одночасним прийняттям на себе певних ризиків та вигод, відображається на балансі лізингооде-

жувача. За результатами проведеного дослідження сутності лізингових операцій та сучасних світових теорій визнання лізингового майна активами підприємства встановлено, що підхід, викладений у МСБО, не узгоджується з окремими нормами вітчизняного законодавства та національною обліковою теорією.

Стрижневим етапом розвитку економічних відносин між лізингодавцем, лізингоодержувачем і постачальником є складання та підписання акта приймання-передачі лізингового майна. Особливості організації обліку лізингових операцій безпосередньо залежать від того, які поставлені загальні вимоги щодо відображення в бухгалтерському обліку лізингу.

Відображення лізингового майна на рахунках бухгалтерського обліку здійснюється по дебету рахунку 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів» з одночасним визнанням у цій же сумі зобов'язання з фінансового лізингу по кредиту рахунку 531 «Зобов'язання з фінансової оренди».

У разі переведення предмета лізингу із розряду капітальних інвестицій у розряд виробничих основних засобів оформляється Акт уведення основних засобів в експлуатацію. У цьому документі має бути обов'язково зазначено, що такий-то актив переданий у фінансовий лізинг, номер і дата складання лізингового договору, щоб із всієї сукупності наявних основних засобів можна було б виділити ті, що є предметом лізингу. Уведення лізингового майна в експлуатацію супроводжується бухгалтерським записом: дебет рахунку 10 «Основні засоби» та кредит рахунку 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів».

Амортизація предмета лізингу нараховується лізингоодержувачем протягом періоду очікуваного використання предмета лізингу. При визначенні методу нарахування амортизації лізингового майна в бухгалтерському обліку лізингоодержувач керується тими ж правилами, що й при виборі методу для власних основних засобів.

Стосовно обліку розрахунків за лізингове майно, то лізингоодержувачу треба чітко розмежувати загальну суму лізингового платежу на платіж, що відшкодовує вартість предмета лізингу, та свої фінансові витрати. Це потрібно для правильного відображення зазначених сум на рахунках бухгалтерського обліку між окремими звітними періодами. Розподіл фінансових витрат між звітними періодами протягом строку лізингу здійснюється зі застосуванням орендної ставки відсотка на залишок зобов'язань на початок звітного періоду. На облік фінансових витрат впливає порядок розрахунків (платіж здійснюється на початку періоду або наприкінці періоду), обумовлений лізинговою угодою.

Специфіку відображення в обліку згаданих витрат лізингоодержувача першого періоду розрахунків наведено в таблиці.

Таблиця

**Відображення в бухгалтерському обліку
фінансових витрат по лізингових операціях**

Показник	Сплата лізингових платежів на початку звітного періоду		Сплата лізингових платежів у кінці звітного періоду	
Сума фінансових витрат у сумі першого лізингового платежу	О (нуль)		Залишок зобов'язання, ставка відсотка	
Нарахування зобов'язання за відсотками (щомісяця)	В обліку не відображається		Дт 952 «Інші фінансові витрати»	Кт 684 «Розрахунки за нарахованими відсотками»
Сплата відсотків	Дт 952 «Інші фінансові витрати»	Кт 311 «Поточні рахунки в національній валюті»	Дт 684 «Розрахунки за нарахованими відсотками»	Кт 311 «Поточні рахунки в національній валюті»

Якщо лізинговий платіж сплачується на початку звітного періоду, то сума сплачених фінансових витрат (відсотків) має бути обов'язково відображена на рахунку 39 «Витрати майбутніх періодів», а потім протягом періоду (півроку, року) рівними частинами списана на інші фінансові витрати, щоб собівартість продукції не залежала від порядку розрахунків із лізингодавцем.

Порядок обліку витрат на ремонт і поліпшення предметів лізингу аналогічний, як і для власних основних засобів. Проте лізингоодержувач може поліпшити лізингове майно лише за згодою лізингодавця. Тому в подальшому він буде мати право на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості у рахунок лізингових платежів. Тоді таке поліпшення, відшкодоване лізингодавцем, буде означати зменшення зобов'язань лізингоодержувача.

Проблемою ведення обліку лізингових операцій в Україні є те, що чинним планом рахунків для обліку предметів лізингу не передбачено окремого субрахунку, тому для обліку предметів лізингу залежно від їх видів доцільно використовувати такі аналітичні рахунки: для обліку машин і обладнання – 104.1 «Власні машини та обладнання»

та 104.2 «Машини і обладнання, одержані в лізинг», для обліку транспортних засобів – 105.1 «Власні транспортні засоби» та 105.2 «Транспортні засоби, одержані в лізинг».

Наведений порядок ведення бухгалтерського обліку і відображення лізингового майна на балансі лізингоодержувача дасть змогу швидко знаходити оперативну інформацію про наявність і використання предметів лізингу за видами, що є запорукою ефективного управління господарською діяльністю взагалі і фінансовими потоками зокрема.

Водночас для відображення розміру нарахованої суми зносу лізингового майна, виходячи з обраного методу нарахування амортизаційних відрахувань, діючим планом рахунків до рахунка 13 «Знос необоротних активів» варто було б передбачити ведення окремого субрахунку 13.4 «Знос основних засобів, одержаних у лізинг» у площині аналітичних рахунків за окремими предметами лізингу. Це дозволить користувачам оперативно отримувати інформацію про предмети лізингу (якщо проаналізувати бухгалтерські записи у кореспонденції з таким субрахунком), яка частина вартості лізингового майна вже амортизована.

До речі, задля вдосконалення обліку власних основних засобів та тих, що взяті у лізинг, досить вдало Н. О. Лобода пропонує в робочому плані рахунків суб'єктів лізингової діяльності відкрити такі субрахунки [4], як: 1042 «Машини та обладнання, отримані в лізинг», 1052 «Транспортні засоби, отримані в лізинг», 1522 «Придбання основних засобів на умовах лізингу», 1361 «Знос (амортизація) майна, отриманого на умовах фінансового лізингу», 1362 «Знос (амортизація) майна, переданого в оперативний лізинг», 2871 «Майно на складі, що передається у фінансовий лізинг», 6131 «Поточна заборгованість з фінансової оренди в національній валюті», 6132 «Поточна заборгованість з фінансової оренди в іноземній валюті», 7025 «Дохід від передачі майна у фінансовий лізинг», 7035 «Дохід від надання майна в оперативний лізинг», 9025 «Собівартість переданого майна у фінансовий лізинг», 9035 «Собівартість реалізованих послуг з оперативного лізингу», 9491 «Витрати на утримання майна, переданого в оперативний лізинг». Введення додаткових субрахунків здатне оптимізувати процес обліку лізингових операцій.

Однак варто зауважити, що в умовах ручної обробки бухгалтерської інформації знижується її якість, подовжуються терміни опрацювання, а зростання затрат праці призводить до різкого збільшення управлінського персоналу та, як наслідок, до зниження рівня кадрової безпеки – однієї з компонент економічної безпеки.

Удосконаленню функцій управління і поліпшенню якості економічної інформації сприяє використання засобів обчислювальної техніки для обліку, аналізу та планування господарської діяльності взагалі і лізингової діяльності зокрема. Розвиток інформаційних технологій бухгалтерського обліку за минулі роки інтенсифікувався. Постійно покращуються якісні характеристики програм, які пропонуються на ринку інформаційних послуг, збільшується не лише їхня потужність, а й функціональне наповнення. Бухгалтерські програми переходять до класу проблемно-орієнтованих систем. Це зумовлено постійними змінами в бухгалтерському обліку на всіх його ділянках, що стосується й обліку лізингових операцій. Постійні зміни потребують від сучасних систем автоматизації не тільки більш розвинутих можливостей, але й наявності методично відпрацьованих рішень. Аналіз сучасних програм бухгалтерського обліку на предмет автоматизації обліку основних засобів засвідчив, що більшість програм (у своєму базовому варіанті) не пристосовані до автоматизації обліку лізингових операцій [5, с. 171]. Безумовно, автоматизація розрахунку лізингових платежів є найважливішим критерієм у виборі програмного забезпечення бухгалтерського обліку лізингодавця, оскільки ця ділянка обліку є найбільш трудомісткою для сприйняття та виконання. Це спричинено тим, що, відповідно до П(С)БО 14 «Оренда», передбачається застосування фінансової математики для визначення сум, які відображаються в обліку, при проведенні лізингових операцій.

Першочергово для відображення в обліку і лізингодавця, і лізингодержувача лізингових операцій належить попередньо визначити: суму ануїтету; теперішню вартість мінімальних орендних платежів; суму плати за предмет лізингу; суму винагороди.

Нині на ринку інформаційних технологій існують програми, які безпосередньо забезпечують ведення обліку орендних та лізингових операцій. До таких програм належать: «ІС: ЭИ Аренда» інформаційно-технічного центру «Эффект Информ» та «ІКС: Договора аренды», (що є доповненням до типової конфігурації «ІС: Бухгалтерія 7.7») компанії «ІКС технології», а також програма «Расчеты с арендаторами» фірми ЛегПромСофт. Перші дві використовують для автоматизації обліку при оренді приміщень (оперативній оренді).

Програма «Расчеты с арендаторами» у мережевому режимі автоматизує роботу, пов'язану з орендарями. До можливостей цієї програми відносять групування облікової інформації за орендарями, договорами, орендною платою, рахунками, тарифами, нарахуваннями, залишками заборгованості. Програма дає можливість проводити розрахунки як індивідуально, так і в груповому режимі, а також здійснювати перерахунок орендних платежів за минулі роки.

Оскільки лізингова діяльність у нашій країні ще не набула широких масштабів, то й відсутність тиражного програмного забезпечення для обліку лізингової діяльності є цілком закономірна.

Сучасні умови вимагають використання підприємствами, що займаються лізинговою діяльністю, модифікованих програмних рішень, позаяк вони, на відміну від масових тиражних програм, є в технологічному плані більш досконалішими, тобто клієнт отримує вирішення своєї проблеми, яка вимагає ретельного вивчення і чіткого розв'язання.

Одним із найважливіших критеріїв, які враховуються при виборі того чи іншого програмного забезпечення, є можливість модифікації його налаштувань, що визначає гнучкість системи, – це так звані конструктори. Зараз на ринку бухгалтерських програм у класі програм-конструкторів найпопулярнішою є програма «1С: Предприятие 7.7». Представники фірми-продавця програмного забезпечення на замовлення налагодили таку програму, зваживши на особливості діяльності підприємства.

Для потреб лізингоодержувача теж має сенс використовувати програму «1С: Предприятие 7.7» або «1С: Бухгалтерія», оскільки за допомогою майстра-конструктора можна автоматизувати всі необхідні ділянки обліку.

На наш погляд, специфіка лізингових операцій у лізингоодержувача вимагає, поруч із використанням АРМ «Основні засоби» для автоматизації обліку предметів лізингу, щоб обов'язково автоматизувати процес визначення вартості, за якою лізингове майно буде оприбутковане на баланс. Звісно, якщо підприємство взяло у лізинг лише один об'єкт основних засобів, то вартість його оприбуткування можна визначити одноразово і вручну, хоча це збільшить обсяг роботи бухгалтера. Тимчасом бухгалтер самостійно без допомоги програміста може визначити коло аналітичних рахунків, на яких буде здійснюватися облік предметів лізингу та нарахування їх зносу, заповнити довідники основних засобів і контрагентів на предмет контролю за станом своєї кредиторської заборгованості та своєчасності внесення лізингових платежів.

Таким чином, у лізингоодержувача і за незначних обсягів лізингових операцій у загальному обсязі його господарської діяльності, при автоматизації обліку предметів лізингу та розрахунків із лізингодавцями треба пристосовувати чинну комп'ютерну програму до специфіки лізингових операцій. Організацію обліку лізингових відносин у лізингоодержувача в умовах автоматизованої обробки інформації доцільно висвітлити у схемі (див. рис.).

Рис. Організація обліку лізингових операцій у лізингоодержувача в умовах використання комп'ютерних технологій

Якщо для лізингоодержувача облік лізингових операцій виступає окремою ділянкою автоматизованої системи бухгалтерського обліку цілого підприємства, то для лізингодавця комп'ютеризація загального облікового процесу мусить бути підпорядкована специфіці здійснення лізингових операцій. Тому у лізингодавця програмний пакет має бути повністю адаптований до основної діяльності – надання послуг лізингу.

Застосування автоматизованого обліку лізингових операцій суттєво підвищує ефективність роботи персоналу лізингової компанії, збільшує оперативність одержання й формування інформації для ухвалення управлінських рішень.

Основним документом, що містить усю необхідну інформацію про здійснення лізингових операцій, є договір лізингу. За умови автоматизованої системи обліку на підприємствах-лізингодавцях має бути електронна форма цього документа, яка може бути роздрукована й належно завірена сторонами-учасниками. Технологія динамічного аналізу передає користувачеві повноваження із формування зовнішнього вигляду звітів, знижуючи тим самим залежність аналізу від інженерно-технічних спеціалістів. Так само ефективним є застосування технології динамічного аналізу у програмному забезпеченні лізингодавця: пряма ефективність – за рахунок скорочення затрат на доопрацювання звітів, опосередкована – за рахунок підвищення якості й оперативності прийняття управлінських рішень.

Висновки. Таким чином, лізингова діяльність відіграє значну роль у розвитку і світової, і національної економіки. З кожним роком ця діяльність суб'єктів господарювання дедалі активніше впливає на інноваційне зростання різних ринків економіки, сприяє залученню інвестицій у виробництво завдяки ефективнішому та доступнішому для українських підприємств механізму фінансування та зміцнює економічну безпеку підприємства. Використання схем лізингу позитивно впливає на зростання обсягів внутрішнього виробництва, оновлення основних фондів підприємств та активізацію інноваційних процесів у державі.

Рациональна й ефективна організація бухгалтерського обліку лізингових операцій залежить від правильно визначених ознак класифікації лізингу для цілей обліку: кількість учасників, тип майна, право власності, сектор ринку. Це дає змогу організувати аналітичний облік контрагентів, встановити належність об'єкта лізингу до рухомого чи нерухомого майна, порядок обліку майна на балансі підприємства чи поза ним, необхідність відображення в обліку курсових різниць, що виникають під час проведення зовнішньоекономічної діяльності.

1. Загородній А. Г. Економічне оцінювання лізингової діяльності підприємства: монографія / А. Г. Загородній, Н. Ю. Подольчак, Н. І. Подольчак. – Львів: ЗУКЦ; ПП НВФ «Біарп», 2011. – 248 с.

2. Нетудихата К. Л. Лізингові операції: навч. посібник / К. Л. Нетудихата. – Миколаїв: Вид-во МЦГУ ім. Петра Могили, 2006. – 104 с.

3. Орендні операції та лізинг: бухгалтерський та податковий облік / Р. Назарбасва, І. Назарбасва, Г. Грек, О. Чимшит, В. Бабак; Центр юридичного і бухгалтерського сервісу «Аверс». – Дніпропетровськ: ВД «Баланс-Клуб», 2008. – 180 с.

4. Лобода Н. О. Методика та організація обліку і аналізу лізингових операцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Н. О. Лобода; Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2010. – 23 с.

5. Шулепова С. М. Облік лізингових операцій в умовах застосування комп'ютерної техніки / С. М. Шулепова // Вісник ЖІТІ. – 2008. – Вип. № 17. – С. 170–175.

Виничук М. В. Учетно-аналитическое обеспечение лизинговых операций в контексте укрепления экономической безопасности предприятия

Определены основные проблемы учета лизинговых операций в Украине в контексте обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности. Освещены особенности порядка организации учета лизинговых операций. Проанализированы основные бухгалтерские счета, которые используются для учета операций по лизингу. Определена специфика отражения в учете финансовых расходов, сопряженных с лизинговой деятельностью. С целью усовершенствования учета лизинговых операций предложена гармонизация отечественной и международной системы учета с применением международных стандартов в национальной системе бухгалтерского учета.

Ключевые слова: лизинг, лизинговые операции, лизингодатель, лизингополучатель, система бухгалтерского учета, бухгалтерские счета, экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности.

Vinichuk M. V. Accounting and analytical support to the leasing transactions in the context of strengthening the economic security of enterprises

The article determines the fundamental problems of accounting of leasing transactions in Ukraine in the context of ensuring economic security entities. Covered features of the order organization of accounting leasing transactions in the system, strengthening the economic security of the enterprise. Substantiation of the need for harmonization of accounting in accordance with international standards.

The paper considers the different approaches to the interpretation of the notion of and entity leasing, its place among the other related phenomena, differences between classification, proposed by scientists-economists and applied the option taking into account the practical needs of accounting, insufficient level of disclosure in the primary documents of the information necessary for the complete specifications of the leasing process.

On the basis of empirical studies revealed the lack of a common organizational principles of system of the account of leasing operations and needs their approval at the legislative level, the imperfection of software for accounting of leasing. Proven urgency to solving the problem of improvement of the accounting of leasing operations. Determined the dependence of the level of economic security

entities from an effective dynamic system of measures based on monitoring, timely mobilization and rational use of resource provision involving leasing.

Analyzed the main accounting accounts used for calculation of transactions. Traced the specific reflection in accounting for financial costs associated with leasing activity. In order to improve accounting for leasing transactions proposed harmonization of domestic and international systems of accounting with the use of international standards in national accounting system.

Key words: accounting and analytical support, leasing, leasing transactions, lesser, lessee, system accounting, bookkeeping accounts, leasing activities, economic security entities.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК [(657.05:351.863)(048.83)](043.3)

Л. В. Гнилицька

СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ В ОЦІНЮВАННІ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: СИСТЕМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД

Обґрунтовано використання концептуальних основ збалансованої системи економічних показників як методологічного підґрунтя системно-цільового підходу до оцінювання стану безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання. Визначено порядок формування індикаторів економічної безпеки за чотирма перспективами стратегічних цілей: клієнтів, бізнес-процесів, фінансів, кадрового потенціалу. Також розроблено алгоритм розрахунку інтегрального критерію оцінки стану економічної безпеки господарюючого суб'єкта на основі концепції «системної цілісності».

Аргументовано, що запровадження запропонованого підходу в практичну діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання підвищить якість оцінювання стану їхньої економічної безпеки та сприятиме оптимізації діяльності усіх функціональних підрозділів щодо виконання ними завдань зі забезпечення обраної стратегії безпеки та розвитку.

Ключові слова: економічна безпека, підходи до оцінки стану економічної безпеки, збалансована система економічних показників, індикатори економічної безпеки.

Постановка проблеми. В умовах затяжної економіко-політичної кризи в Україні перед вітчизняними суб'єктами господарювання постає нагальне завдання внутрішньої самооцінки з точки зору можливості протистояти загрозам внутрішнього та зовнішнього середовища. З одного боку, така самооцінка надає керівництву уявлення

про здатність суб'єкта господарювання ефективно функціонувати в умовах обмежених ресурсів і підтримувати конкурентоспроможність у наближеній та віддаленій перспективах, а з іншого – має на меті макроекономічне значення, оскільки технічний і кадровий потенціал окремих суб'єктів господарювання є визначальним стабілізуючим чинником антикризового розвитку та гарантом економічної незалежності держави загалом.

Незважаючи на те що оцінювання стану безпеки суб'єкти господарювання здійснюють не лише в кризові періоди, а й під час роботи в стабільному економічному середовищі, комплекс вирішуваних при цьому цільових завдань має істотні відмінності. Приміром, у режимі *стійкого функціонування* суб'єкт господарювання, вирішуючи завдання економічної безпеки, акцентує увагу на підтримці нормального ритму виробництва і збуту продукції, на запобіганні матеріальним та фінансовим втратам, на недопущенні несанкціонованого доступу та руйнування комп'ютерних баз даних, на протидії недобросовісній конкуренції і кримінальним проявам. Відтак процес оцінювання зводиться до визначення ефективності виконання завдань фахівцями у галузі забезпечення безпеки щодо протидії загрозам та небезпекам поточної діяльності підприємства.

У *кризові періоди* функціонування підприємства найбільшою загрозою економічній безпеці є руйнування його потенціалу (виробничого, технологічного, науково-технічного і кадрового), адже за таких умов господарювання здатність потенціалу до відтворення майже відсутня, а ресурси для розвитку підприємство може отримати лише за рахунок позикових джерел. У такій ситуації з'являється потреба комплексного оцінювання не лише внутрішніх економічних процесів підприємства, але і змін зовнішнього бізнес-середовища з метою ідентифікації факторів загроз та розроблення заходів із нівелювання їх прояву.

Для практичного втілення зазначеної мети економічна безпека суб'єкта господарювання має розглядатися у двох взаємопов'язаних розрізах: статичному, що характеризується досягнутим рівнем стану захищеності його економічних інтересів від впливу загроз, та динамічному, що визначається як результат здійснення процесів із забезпечення досягнутого стану захищеності. Тому перед науковцями постає нагальне завдання розробки сучасних аналітичних моделей оцінювання, які би давали можливість враховувати дуалістичну природу економічної безпеки та забезпечували найточніше оцінювання стану захищеності суб'єкта господарювання від впливу загроз внутрішнього й зовнішнього середовища як в умовах сьогодення, так і у віддаленій перспективі.

Стан дослідження. У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі [1; 2; 3; 4; 5; 6] неодноразово робилися спроби визначити найбільш оптимальну модель оцінювання стану економічної безпеки підприємства, що спричинило появу значної кількості (зазвичай, діаметрально протилежних) підходів, які відрізняються між собою методами розрахунків, критеріями оцінки безпеки, галузевою спрямованістю використання, напрямками здійснення заходів із безпеки. Результати узагальнення цих підходів наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація методичних підходів до оцінки стану економічної безпеки суб'єктів господарювання

№ з/п	Ознака класифікації	Види підходів
1	За кількістю критеріїв оцінювання	– однокритеріальні; – багатокритеріальні.
2	За напрямками здійснення заходів із безпеки	– підходи, що базуються на методиках банкрутства; – підходи, що базуються на методиках комплексної оцінки впливу ризиків; – підходи, що базуються на методах комплексної оцінки економічного потенціалу підприємства.
3	За методикою розрахунку критеріїв оцінювання	– індикаторний; – ресурсно-функціональний; – прибутково-інвестиційний; – витратний.
4	За галуззю використання	– для підприємств реального сектора економіки; – для фінансових установ.

Тимчасом поглиблений аналіз найпоширеніших підходів до оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів господарювання [7, с. 185] дає змогу стверджувати, що у більшості випадків ці методи мають суттєві вади, які перешкоджають їх практичному застосуванню у запропонованому трактуванні. Серед вад, на нашу думку, найголовнішими є:

- історичний характер інформації про стан економічної безпеки; натомість така інформація має бути гнучкою до змін у разі відхилення фактичної діяльності господарюючого суб'єкта від його стратегічних цілей;
- зосередження уваги головно на фінансових показниках; тоді як стан безпеки характеризується і низкою нефінансових показників;

- незбалансованість (низька збалансованість) показників, що описують вплив внутрішніх і зовнішніх загроз на безпечний стан діяльності суб'єкта господарювання;

- статичність критеріїв оцінювання економічної безпеки, що дозволяє розглядати її лише як стан, тимчасом як безпека характеризується (визначається) ефективністю здійснення процесів для забезпечення відповідного стану.

Багатоаспектність проблематики, з якою зіштовхуються вітчизняні суб'єкти господарювання у практичному застосуванні існуючих методик оцінювання стану безпеки, доводить потребу подальших наукових досліджень у напрямку їх удосконалення.

Метою статті є обґрунтування необхідності розроблення системно-цільового підходу до оцінювання стану економічної безпеки, який би найточніше відповідав сучасним вимогам фахівців з безпеки і виступав інформаційним підґрунтям здійснення заходів щодо забезпечення стійкого функціонування та розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання.

Виклад основних положень. Системно-цільовий підхід заснований на принципах системної цілісності великої кількості взаємопов'язаних факторів, які визначають стан захищеності господарської діяльності підприємства, його місце на ринку конкурентів, узгодженість інтересів різних груп зацікавлених у його діяльності осіб. Для того щоб реалізувати таку багатовекторну політику управління цими факторами, потрібно мати комплексну систему збалансованих стратегічних цілей і ключових показників, яку забезпечує одна з методик стратегічного управлінського обліку – система збалансованих показників (СЗП) [8, с. 28].

Збалансована система економічних показників передбачає узгодженість за трьома векторами: між фінансовими та нефінансовими показниками діяльності підприємства; між внутрішніми та зовнішніми аспектами; між ретроспективним і перспективним фокусом трансформації інформації. Саме ця узгодженість формує методологічну основу системно-цільового підходу в оцінюванні безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання.

Основна увага в системі збалансованих показників звертається на оцінювання результатів здійснення процесів із забезпечення безпеки за чотирма перспективами: фінансовою, перспективою контрагентів (клієнтів), перспективою бізнес-процесів та перспективою кадрового потенціалу. При цьому перспектива клієнтів у системі забезпечення економічної безпеки спрямована на недопущення чи подолання зовнішніх загроз, пов'язаних з усуненням прорахунків у взаєминах з недобросовісними контрагентами, а перспективи бізнес-

процесів, кадрового потенціалу та фінансів стосуються стійкого функціонування й розвитку внутрішньої діяльності підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Застосування системи збалансованих показників у контексті стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства

Складено автором.

Використання системи збалансованих показників у ролі методологічного підґрунтя оцінювання стану безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання передбачає розроблення для кожної перспективи цілей та заходів з безпеки, а також обґрунтування результативних і випереджувальних показників, якими оцінюються ці заходи. При цьому результативні показники характеризують стан економічної безпеки на певну дату, а випереджувальні – дають змогу оцінити діяльність спеціалістів із безпеки щодо забезпечення досягнутого стану.

Отож задля транспарентності результатів, отриманих у системі збалансованих показників, важливого значення набуває формування переліку показників, які найкраще надають можливість оцінити безпечність відносин з контрагентами, стабільність стосунків із персоналом підприємства, ефективність протікання бізнес-процесів, що, як очікується, буде підтверджено досягненням найвищих (визначених стратегією розвитку) показників фінансово-економічного стану підприємства.

Водночас, обґрунтовуючи систему оцінюючих показників, слід зважити на такі особливості підготовки даних:

- причинно-наслідковий характер взаємозв'язку між цілями та показниками їх досягнення, що потребує встановлення сили зв'язків між фінансовими та нефінансовими показниками та визначення того, як швидко зміна одних призведе до зміни інших;

- зіставлюваність показників, що характеризують стан економічної безпеки за низку періодів у межах одного підприємства, окремого виду економічної діяльності чи регіону;

- вибір сукупності показників, які забезпечать комплексний підхід до оцінювання стану економічної безпеки та характеризуються чіткими межами варіації їх критичного значення;

- врахування індивідуальних особливостей підприємств різних видів економічної діяльності при обґрунтуванні системи економічних показників та вилучення показників, які надають некоректні результати в умовах реального економічного середовища в Україні.

Умовний перелік показників, що можуть бути використані в цій методиці, інтерпретація їхнього змісту та характер взаємодії в контексті досягнення стратегічних цілей підприємства наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Перелік показників, що визначають напрями (перспективи)
забезпечення економічної безпеки підприємства
(розшифровка кроку 2 алгоритму, наведеного в табл. 3)**

№ з/п	Найменування показника	Характеристика взаємозв'язків між показниками (перший показник – причина, другий показник – наслідок)	Відповідність стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства
1	2	3	4
Перспектива «Фінанси»			
1	Коефіцієнт поточної ліквідності, К	Оцінювання загрози неплатоспроможності	Характеризує ефективність здійснюваних процесів (політики) зі забезпечення платоспроможності підприємства з метою недопущення фінансової кризи
2	Коефіцієнт Бівера, К	«2–1» – зростання платоспроможності за рахунок вивільнених коштів від операційної діяльності (їх ефективного використання)	Характеризує ефективність управління грошовими коштами в запасах та дебіторській заборгованості з метою недопущення загрози непогашення поточних зобов'язань

Продовження таблиці 2			
1	2	3	4
3	Рентабельність капіталу, %	Оцінювання загрози неефективного використання власних та залучених ресурсів	Характеризує ефективність управління власним і залученим капіталом з метою недопущення загрози зниження економічного ефекту від використання капіталу
4	Коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу, К	Оцінювання загрози втрати фінансової стійкості підприємства	Характеризує ефективність використання власного та залученого капіталу без загрози потрапити у фінансову залежність від кредиторів
5	Коефіцієнт загальної оборотності активів, К	«5–3» – зростання рентабельності за рахунок більш швидкого обертання активів протягом операційного циклу	Характеризує ефективність управління активами підприємства з метою недопущення загрози невиправданого відволікання їх з обороту
6	Частка чистого оборотного капіталу в активах підприємства, К	Оцінювання загрози невиконання операційної діяльності без залучення позикового капіталу	Характеризує можливість здійснення операційної діяльності за рахунок власного капіталу в разі існування загрози неотримання залучених коштів
Перспектива «Кадрового потенціалу»			
7	Рівень професійного ризику за категоріями персоналу, бали	«7–3» – високий рівень професійного ризику спричиняє неефективне управління капіталом підприємства	Характеризує ризиконебезпечність діяльності ключового персоналу підприємства, що може спричинити зниження ефективного використання ресурсів
8	Відповідність кваліфікації рівню складності виконуваних робіт, %	«8–7» – низький рівень кваліфікації персоналу спричиняє зростання професійного ризику	Характеризує ризик підприємства в разі неможливості здійснення статутної діяльності підприємства за рахунок низької кваліфікації його персоналу
9	Рівень середньої заробітної плати по підприємству відносно до аналогічного показника в галузі, %	«9–7» – невідповідність розміру заробітної плати середньогалузевим показникам зумовлює недбале ставлення персоналу до своїх професійних обов'язків, а відповідно – зростання професійного ризику	Характеризує стан узгодженості інтересів персоналу підприємства та його власників з метою недопущення зростання професійних ризиків

Продовження таблиці 2			
1	2	3	4
10	Ефективність використання кадрового потенціалу, К	Оцінювання конкурентних переваг, спричинених професійними якостями персоналу	Характеризує конкурентні переваги підприємства в межах певного регіону чи виду економічної діяльності, пов'язані з використанням кадрового потенціалу у разі існування загрози втрати певного сегмента ринку (недобросовісної конкуренції)
11	Рівень морально-психологічного клімату в колективі, бал	«11–7» – низький рівень морально-психологічного клімату призводить до зростання професійного ризику	Характеризує рівень незадоволеності співробітників умовами праці та винагородою за неї, що може проявитися загрозами невиконання ними професійних обов'язків
12	Стабільність роботи персоналу, роки	«12–10» – стабільність роботи персоналу є запорукою ефективності його використання	Характеризує стабільність роботи ключового персоналу підприємства та уникнення загрози плинності кадрів
Перспектива «Внутрішніх бізнес-процесів»			
13	Коефіцієнт запасу міцності, К	Оцінювання ризику збитковості діяльності	Характеризує допустиме падіння обсягів діяльності без загрози для підприємства потрапити в зону збитків
14	Операційний важель, рази	Оцінювання впливу структури витрат на зміну прибутку підприємства	Характеризує можливості оптимізації прибутку підприємства в разі загрози падіння обсягів діяльності
15	Рівень прогресивності технологій, К	Оцінювання технологічного потенціалу підприємства	Характеризує технологічні (технічні) переваги підприємства порівняно з іншими підприємствами регіону чи відповідним видом економічної діяльності в разі існування загрози недобросовісної конкуренції
16	Рентабельність виробництва, %	«16–13» – високий показник рентабельності виробництва слугує запорукою беззбитковості операційної діяльності	Характеризує ефективність управління менеджментом підприємства виробничими процесами за умов існування загрози зниження обсягів діяльності
17	Відсоток браку (перевитрат) у складі готової продукції, %	Оцінювання ефективності використання виробничих ресурсів підприємства	Характеризує ефективність використання виробничих ресурсів у випадку існування загрози зниження цін на продукцію

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Перспектива «Співпраці з контрагентами»			
18.	Частка нових продуктів та нових клієнтів у складі реалізації підприємства, %	Оцінювання бізнес-переваг перед конкурентами, пов'язаних з більш високою якістю продукції чи більш низькими цінами на неї	Характеризує бізнес-переваги підприємства перед конкурентами у разі загрози зниження ринків збуту
19	Рівень економічної надійності контрагента, К	«19–2» – дещо вища економічна надійність клієнта спричиняє впевненість у вчасному погашенні дебіторської заборгованості, а значить, зростанні коефіцієнта Бівера	Характеризує безпечність взаємодій з потенційними контрагентами у разі існування загрози невиконання ними своїх зобов'язань
20	Частка сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості підприємства, %	«19–20» – більш високий рівень економічної надійності клієнтів гарантує зниження частки сумнівної та безнадійної заборгованості при їх розрахунках з підприємством	Характеризує ефективність здійснення платіжної політики в разі виникнення загрози недобросовісних відносин з клієнтами
21	Конфліктність контрагента, бали	«21–19» – високий рівень конфліктності контрагента може стати однією з причин його економічної ненадійності	Характеризує безпечність взаємодій з контрагентом у разі виникнення загрози конфліктних ситуацій, пов'язаних з діяльністю цього контрагента
22	Рівень конкуренції за регіоном, видом економічної діяльності чи окремим контрагентом	Оцінювання добросовісності (надійності) взаємовідносин між підприємствами в межах регіону чи виду економічної діяльності	Характеризує безпечність взаємовідносин між суб'єктами господарювання за умови зниження конкуренції за певними напрямками діяльності
23	Частка зірваних (неритмічних) поставок у загальній сумі поставок підприємства, %	«19–22» – економічно ненадійний та конфліктний постачальник спричинить зростання зірваних (неякісних) поставок; «22–17» – використання неякісної сировини збільшить суму перевитрат у собівартості готової продукції	Характеризує безпечність взаємовідносин із постачальниками у випадку існування загрози їхньої недобросовісності
24	Частка постійних покупців у структурі реалізації підприємства, %	Оцінювання стабільності стосунків із покупцями	Характеризує стабільність взаємовідносин з покупцями у разі існування загрози звуження ринків збуту

Встановлюючи еталонні (граничні значення) цих показників, фахівці з безпеки мусять керуватися такими правилами:

– для фінансових показників результативного характеру найбільш обґрунтованим буде вибір їх середньогалузевих значень, що найточніше враховують специфіку підприємств певного виду економічної діяльності;

– для нефінансових показників, що характеризують перспективу співпраці з контрагентами, персоналом та перспективу бізнес-процесів, найбільш аргументованим буде бенчмаркінговий підхід до їх обґрунтування чи експертне оцінювання з позицій бачення стратегії забезпечення безпеки на власному підприємстві.

Для адекватного оцінювання рівня безпеки за окремим напрямом (перспективою) її забезпечення не менш важливого значення, ніж обґрунтування еталонних значень показників, набуває побудова шкал відповідності фактично досягнутих показників їх еталонним значенням. Особливістю системно-цільового підходу, що істотно вирізняє його з-поміж сучасних підходів, є те, що в оцінюванні такої відповідності замість традиційної методики визначення абсолютних і відносних різниць застосовують метод бальних оцінок, який набув найбільшого поширення серед інших альтернативних методик у практичній діяльності спеціалістів служби економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання.

Приклад градації рівнів забезпечення економічної безпеки за методикою бальних оцінок наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Градація рівнів економічної безпеки
за перспективою співпраці з контрагентами
(розшифровка кроку 3 алгоритму, наведеного в табл. 4)**

№ з/п	Показник (j)	Еталонне значення	Рівні забезпечення безпеки (бали)			
			максимальний (80–100)	стабільний (50–79)	критичний (30–49)	надзвичайний (0–29)
1	2	3	4	5	6	7
1	Рівень економічної надійності контрагента, К	1,2	>1,2	1–1,2	0,5–0,9	< 0,5

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7
2	Частка сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості підприємства, %	15	<15	15,1–20	20,1–30	>30
3	Конфліктність контрагента, бали	20	<20	21–30	31–40	<40
4	Рівень конкуренції за регіоном, видом економічної діяльності чи окремим контрагентом	Високий	Дуже високий	Середній	Низький	Монопольна діяльність
5	Частка постійних покупців у структурі реалізації підприємства, %	70	>70	50–69	30–49	< 30
6	Частка зірваних (неритмічних) поставок у загальній сумі поставок підприємства, %	15	<15	16–20	21–30	>30

3 метою обґрунтування ефективності проведення заходів за окремим напрямом (перспективою) забезпечення безпеки здійснюють розрахунок часткового показника оцінювання стану економічної безпеки (G_j), який визначається як результат ділення суми значень окремих показників, визначених у балах, що характеризують їх відповідність граничному значенню (y_j), на кількість показників, котрі розкривають відповідну перспективу (w_j). При цьому використовують формулу:

$$G_j = \sum y_j : w_j. \quad (1)$$

Слід наголосити, що значення часткового показника оцінювання стану економічної безпеки дає уявлення керівництву підприємства не лише про ефективність здійснення окремих процесів щодо забезпечення безпеки, а й про результативність діяльності окремих суб'єктів, які несуть персональну відповідальність за виконання цих показників. Заразом слід пам'ятати, що забезпечення безпеки на підприємстві не є виключною прерогативою якогось одного підрозділу, вона повинна підтримуватися усіма відділами та службами підприємства. А ефективність здійснення заходів з безпеки не може вимірюватися лише сумою упереджених збитків, вона має підтверджуватися зростанням рівня продуктивності праці, якості продукції, лояльності клієнтів, надійності контрагентів тощо.

Оцінювання досягнутого стану економічної безпеки підприємства за системно-цільовим підходом здійснюють на основі узагальнюючого критерію (I), що розраховується як сума добутоків часткових показників за кожним напрямом забезпечення безпеки (Gj) на питому вагу значимості цього напрямку при прийнятті відповідних управлінських рішень щодо пріоритетності заходів протидії впливу виявлених ризиків та загроз стійкому функціонуванню підприємства (X). При цьому використовують формулу:

$$I = \sum G_j \times X. \quad (2)$$

Отже, в разі практичного застосування системно-цільового підходу до оцінювання стану економічної безпеки підприємства та діяльності суб'єктів її забезпечення слід дотримуватися заданого переліку дій (табл. 4).

Таблиця 4

**Алгоритм застосування системно-цільового підходу
до оцінювання стану економічної безпеки підприємства
та діяльності суб'єктів її забезпечення**

№ з/п	Алгоритм застосування системно-цільового підходу	Заходи, характерні для окремого етапу алгоритму
1	2	3
1	Встановлення пріоритетності напрямів здійснення заходів з безпеки шляхом визначення питокої ваги значимості за	Заходи з безпеки повинні забезпечувати безпечність стосунків з контрагентами, безпечність протікання бізнес-процесів, безпечність взаємовідносин з персоналом, що спричинить досягнення запланованих фінансових показників, які характеризують стійкий

Продовження таблиці 4

1	2	3
	кожною перспективою	фінансовий стан та перспективність розвитку в майбутньому. При цьому найвищий ранг пріоритетності має група заходів, що характеризує перспективу, за якою виявлено найвищий ступінь ризиконебезпечності.
2	Формування переліку показників за кожним напрямом та обґрунтування їхніх еталонних значень (таблиця 2)	Під кожний напрям забезпечення безпеки розробляються результативні та випереджувальні показники. Результативні показники характеризують стан економічної безпеки на певну дату, а випереджувальні – дають можливість оцінити діяльність спеціалістів із безпеки щодо забезпечення цього стану.
3	Здійснення градації відповідності фактично досягнутих показників їх еталонним значенням (таблиця 3)	Для деталізації відповідності фактично досягнутих показників їх еталонним значенням застосовують метод бальних оцінок і визначають чотири рівні їх узгодженості, які дають змогу охарактеризувати стан процесів щодо недопущення та/чи нейтралізації загроз: 1) максимальний рівень (80–100 балів), якщо фактично досягнутий показник перевищує еталонне значення; 2) стабільний рівень (50–79 балів), якщо фактично досягнутий показник перебуває в межах еталонного значення; 3) критичний рівень (20–49 балів), якщо фактично досягнутий показник не суттєво відрізняється від еталонного значення; 4) надзвичайний рівень (0–19 балів), якщо фактичний показник істотно відрізняється від його еталонного значення.
4	Визначення часткового показника оцінювання економічної безпеки за окремим напрямом її забезпечення	Частковий показник (G_j) розраховують як результат ділення суми значень окремих показників, визначених у балах, що характеризують їх відповідність граничному значенню (y_j), на кількість показників, що формують відповідний напрям безпеки (w_j). При цьому використовують формулу: $G_j = \sum y_j : w_j.$

Продовження таблиці 4		
1	2	3
5	Визначення критерію (узагальнюючого показника) оцінювання економічної безпеки	Узагальнюючий показник (I) розраховується як сума добутків часткових показників за кожним напрямом забезпечення безпеки (G_j) на питому вагу значимості цієї групи показників при прийнятті відповідних управлінських рішень щодо пріоритетності заходів протидії впливу виявлених загроз стійкому функціонуванню підприємства (X). Тобто: $I = \sum G_j \times X$.
6	Інтерпретація досягнутого рівня безпеки відповідно до значення критерію оцінювання	Якщо значення критерію оцінювання економічної безпеки становить: а) 80–100 пунктів – це означає максимальний рівень безпеки підприємства; б) 60–79 пунктів – стабільний рівень безпеки підприємства; в) 30–59 пунктів – критичний рівень безпеки підприємства; г) 0–29 пунктів – надзвичайний рівень безпеки підприємства.

Важливу роль у практичному тлумаченні отриманих у цій моделі результатів виконує правильно побудована шкала інтерпретації узагальнюючого критерію оцінювання стану економічної безпеки.

Вважаємо, що діяльність підприємства за умови *максимального рівня безпеки* має характеризуватися: повною нейтралізацією внутрішніх і зовнішніх загроз; ефективним використанням ресурсів, фінансовою стійкістю, платоспроможністю, рентабельністю; високим технічним рівнем устаткування та використанням найсучасніших технологій, що створює переваги перед конкурентами; високою ефективністю менеджменту, низькою плинністю кадрів та високою соціальною захищеністю.

Досягнення *стабільного рівня стану безпеки* передбачає: нейтралізацію основних внутрішніх і зовнішніх загроз; фінансову незалежність, досягнення середньогалузевого рівня рентабельності; високий технічний рівень устаткування та використання сучасних технологій, що дає можливість суб'єкту господарювання утримувати середньогалузеві позиції; ефективну систему менеджменту, високий рівень кваліфікації переважної частини персоналу, невисоку плинність кад-

рів; соціальну захищеність і сприятливу психологічну атмосферу в колективі.

Критичний рівень стану безпеки супроводжується: нейтралізацією найістотніших внутрішніх і зовнішніх загроз; фінансовою незалежністю в короткостроковій перспективі; показниками рентабельності, нижчими за середньогалузеві; середнім технічним рівнем устаткування та використанням традиційних технологій; нижчими за середньогалузеві значеннями показників фондоозброєності та продуктивності праці; середнім рівнем кваліфікації персоналу та його невисокою соціальною захищеністю.

Надзвичайний рівень стану безпеки характеризується: неспроможністю суб'єкта господарювання нейтралізувати більшість загроз його діяльності; неефективним використанням ресурсів, фінансовою залежністю та збитковістю діяльності; низьким технічним рівнем устаткування та використанням застарілих технологій; низькою ефективністю системи менеджменту, низьким рівнем кваліфікації персоналу та його низькою соціальною захищеністю.

Висновки. Проведені дослідження дають можливість сформулювати низку узагальнюючих положень, які розкривають основні переваги системно-цільового підходу в оцінюванні стану економічної безпеки порівняно з наявними науково-методичними підходами:

1. По-перше, методологічним підґрунтям системно-цільового підходу до оцінювання стану економічної безпеки підприємства виступають принципи системи збалансованих показників, дотримання яких передбачає узгодженість за трьома векторами: між фінансовими та нефінансовими складовими діяльності підприємства, між внутрішніми та зовнішніми аспектами, між ретроспективним і перспективним фокусом трансформації інформації, що дозволяє оцінити не лише поточний стан економічної безпеки, але й спрогнозувати його зміни у майбутньому.

2. По-друге, в основі цього підходу лежить інтеграція зв'язків між головними напрямками стратегії забезпечення безпеки та розвитку підприємства, що, своєю чергою, допомагає більш усвідомлено підходити до вибору індикаторів економічної безпеки.

3. По-третє, запропонований підхід передбачає визначення інтегрального критерію оцінювання стану економічної безпеки суб'єкта господарювання з позицій концепції «системної цілісності», що забезпечує високу точність суджень фахівців із безпеки стосовно ефективності здійснення захисних заходів.

4. По-четверте, системно-цільовий підхід дає можливість узгодити й оптимізувати діяльність усіх функціональних підрозділів щодо виконання ними заходів зі забезпечення стійкого функціонування

суб'єкта господарювання відповідно до обраної стратегії його безпеки та розвитку.

1. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
2. Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетникова // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 35–40.
3. Экономическая и национальная безопасность: учебник / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.
4. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–30.
5. Гончаренко Л. П. Управление безопасностью: учебное пособие / Л. П. Гончаренко. – М.: КНОРУС, 2010. – 272 с.
6. Кравчук О. Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: монографія / О. Я. Кравчук, П. Я. Кравчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 256 с.
7. Гнилицька Л. В. Підходи до оцінки стану фінансово-економічної безпеки підприємства / Л. В. Гнилицька // Економіка, менеджмент, підприємництво: зб. наук. праць. – Вип. 23 (I). – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 184–192.
8. Thorhill W. T. Fraud terminology Reference guide / W. T. Thorhill, J. T. Wells // Association of Certified Fraud Examiners, Austin, TX. – 1993. – P. 28.

Гнилицька Л. В. Современные приоритеты в оценке состояния экономической безопасности субъектов хозяйствования: системно-целевой подход

Мотивируется использование концептуальных основ сбалансированной системы экономических показателей в качестве методологического фундамента системно-целевого подхода к оценке состояния безопасности отечественных субъектов хозяйствования. Определен порядок формирования индикаторов экономической безопасности по четырем перспективам стратегических целей: клиентов, бизнес-процессов, финансов, кадрового потенциала. Разработан алгоритм расчета интегрального критерия оценки состояния экономической безопасности субъекта хозяйствования, основанный на концепции «системной целостности». Аргументируется, что внедрение предложенного подхода в практическую деятельность отечественных субъектов хозяйствования повысит качество оценивания состояния их экономической безопасности, а также будет содействовать оптимизации деятельности всех функциональных подразделений по выполнению ими заданий по достижению избранной стратегии безопасности и развития.

Ключевые слова: экономическая безопасность, подходы к оценке состояния экономической безопасности, сбалансированная система экономических показателей, индикаторы экономической безопасности.

Gnilitska L. V. Modern priorities in evaluation of the state of economic security of business entities: system-target approach

At the present stage of development of social relations economic security of economic entities should consider in two interrelated slits: static and dynamic. Static slit is characterized by the achieved level of protection of the economic interests from the influence of threats, and dynamic is defined as the result of the implementation of processes to ensure the achieved state of security. Therefore, scientists have the important task of development of modern analytical models of the assessment security state, which would allow to take into account the dualistic nature of economic security and provided the most accurate assessment of the security of the enterprise from the effects of threats to internal and external environment as in the present conditions of its existence, and in the long term.

A balanced system of economic indicators implies consistency in three vectors: between financial and non-financial indicators of the enterprise; between internal and external aspects; between the retrospective and perspective focus of the transformation of information. It is this consistency that forms the methodological basis of the system-target approach in assessing the safety of domestic business entities. The use of the system of balanced indicators as a methodological basis for assessing the safety status of domestic business entities involves the development of safety objectives and measures for each perspective, as well as substantiation of the effective and forward-looking indicators that measure these measures. In this case, the performance indicators characterize the state of economic security for a certain date, and forward-looking – allow assessing the activities of security specialists to ensure the achieved status. To adequately assess the level of security in a particular direction (perspective) of its provision, it is equally important to substantiate the reference values of the indicators, the construction of scales of correspondence of the actually achieved indicators with their reference values.

The peculiarity of the system-purpose approach, which significantly distinguishes it from existing approaches, is that, in order to evaluate such a conformity, instead of the traditional method of determining the absolute and relative differences, the method of ball scores is used, which has become widespread among other alternative methods in the practice of the specialists of the Service of Economic Security domestic business entities.

In this regard, the article is reasonably the using of the conceptual foundations of the balanced system of economic indicators as a methodological foundation of the system-target approach to assessment the state of security of domestic business entities. The procedure of formation of economic security indicators in four perspectives of strategic actions: customers, business processes, finance, staff potential. The developed algorithm of calculation of the integral criterion of the level of economic security of enterprise, which is based on the concept of «system integrity». Implementation of the proposed approach in practical activity of domestic enterprises will improve the quality of state estimation of its economic security, and will contribute to optimizing the activities of all functional departments in the implementation of its tasks to ensure the chosen strategy of security and development.

Key words: economic security, approaches to assessment of the state of security, balanced system of economic indicators, indicators of economic security.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ПРИ МОТИВУВАННІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Наведено сутнісну характеристику ризиків при мотивуванні персоналу як причинних ризиків у системі управління підприємством. Запропоновано класифікацію ризиків з урахуванням етапів мотивування персоналу підприємства. З'ясовано змістове наповнення кількісних і якісних ризиків при мотивуванні персоналу, запропоновано методи ідентифікації таких ризиків.

Ключові слова: ризик, мотивування, класифікація, кількісні ризики при мотивуванні персоналу, якісні ризики при мотивуванні персоналу, R-теорія мотивації, економічне оцінювання.

Постановка проблеми. Ризик як соціально-економічне явище є іманентним діяльності підприємства і зумовлює небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів у заданому виді підприємницької діяльності. Особливого значення набувають ризики персоналу як ключового ресурсу підприємства. Найчастіше вони виникають у процесі мотивування – виду управлінської діяльності, спрямованої на спонукання себе та інших працівників організації до праці, що забезпечує досягнення визначених цілей. Жодна дія людини не відбувається без мотивації. Для успішного керування поведінкою людей у процесі їхньої трудової діяльності дуже важливо встановити, чому саме люди працюють, що викликає у них бажання і потребу працювати, чому одним робота приносить задоволення, а інші ставляться до неї байдуже. Тому ризики при мотивуванні персоналу доцільно розглядати причинними в системі менеджменту підприємства та пов'язаними з іншими ризиками (матеріальними, інформаційними, фінансовими тощо). Розв'язання проблеми їх ідентифікування, оцінювання, моделювання, врахування впливу на результати діяльності організації, а отже, управління має надважливе значення для забезпечення функціонування та розвитку підприємства.

Стан дослідження. З аналізу наукової літератури з управління мотивацією з'ясовано наявність багатьох підходів до розуміння сутності цього процесу. Суттєвий внесок у розкриття економічних мотивів

зробили М. Вебер, Дж. Кейнс, Д. Рікардо, А. Сміт, Й. Шумпетер. Розгляд мотивації з психологічної точки зору ґрунтується на комплексних дослідженнях Д. Мак-Клелланда, А. Маслоу, К. Альдерфера. Мотивація трудової діяльності завжди була і є у полі зору багатьох вітчизняних учених: З. Кобеля, А. Колота, З. Живко, М. Живка, Л. Чернобай, Л. Безчасного, Н. Подольчака, Д. Богині, С. Бортника, Г. Дмитренка та ін. [1–8]. Проблематикою дослідження впливу ризиків на результати діяльності підприємства загалом та при здійсненні мотивування персоналу зокрема займалась низка науковців, таких як В. Вітлинський, О. Кузьмін, Н. Подольчак, М. Романенко, Л. Л. Маханець, Н. Є. Вітка, Н. М. Тюріна, С. В. Добринь, В. М. Гранатуров, Л. В. Коваль, О. М. Волк, О. Д. Матросов, Н. М. Богацька, А. М. Колот [6–10].

Метою статті є розроблення підходу до ідентифікації ризиків, які виникають у процесі мотивування персоналу, задля формування підґрунтя їх економічного оцінювання.

Виклад основних положень. Розвиток економіки в Україні нині характеризується високою ризиконасиченістю, що виникає у зв'язку з недбалістю підприємців, нестабільністю законодавчої бази держави та інших чинників [11, с. 75]. До того ж, у міру розвитку ринкових відносин в Україні з'являються нові фактори, які впливають на функціонування підприємств. Скажімо, ігнорування питань вчасного визначення ступеня допустимого ризику може призвести до банкрутства підприємства чи інших негативних явищ [12, с. 87].

Об'єктивність ризику в економічній сфері ґрунтується на тому, що він існує внаслідок об'єктивних, притаманних економіці категорій конфліктності, невизначеності, відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання і прийняття управлінських рішень. Суб'єктивність ризику зумовлюється тим, що в економіці діють реальні люди (інвестори, менеджери) зі своїми досвідом, психологією, інтересами, схильністю чи неохайністю до ризику, зі своєю поведінкою тощо [9].

Ризику притаманні особливі характеристики, наприклад, всеосяжність, ризиком обтяжені передбачення, прогнози, тому що майбутнє стосовно економічних процесів неможливо передбачити в усіх деталях. Ризик виникає в процесі цілепокладання, оцінювання. Доцільно відрізнити кількісну міру ризику та сам ризик, як економічну категорію. Ризик потрібно кількісно оцінювати й вимірювати, структура й міра ризику діалектично змінюються в часі під впливом змін зовнішнього і внутрішнього середовища, дії об'єктивних і суб'єктивних чинників [13].

У процесі своєї діяльності підприємці стикаються зі сукупністю ризиків, які різняться за місцем і часом виникнення, зовнішніми

і внутрішніми чинниками, що впливають на їх рівень, і, отже, за способом їх аналізу та методами опису. Зазвичай, усі види ризиків взаємопов'язані та впливають на діяльність підприємця, перешкоджаючи прийняттю рішень з оптимізації ризику [14, с. 31–32].

Щораз більшої актуальності набуває аналізування ризиків, пов'язаних із мотивуванням персоналу, задля формування такого впливу на працівників, що забезпечує досягнення цілей підприємства. З'ясовуючи сутність і природу мотивації, маємо усвідомлювати, що йдеться передовсім про процес, який відбувається в самій людині і спрямовує її поведінку в конкретне русло, спонукає її поводитись у конкретній ситуації в певний спосіб [2].

Розглянемо процес мотивування з виокремленням послідовних етапів (рис. 1).

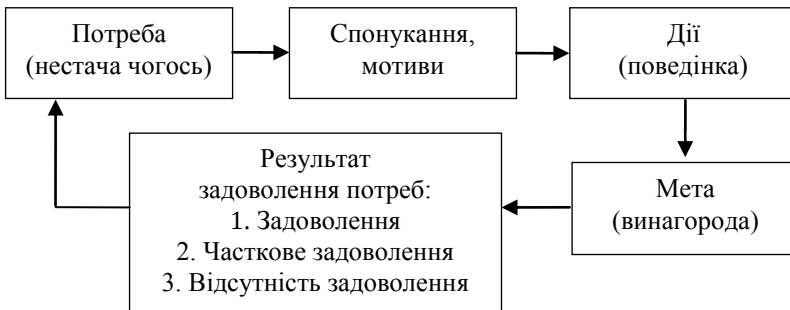

Рис. 1. Схема мотивування трудової діяльності

Формування у працівників апарату управління економічних, соціальних та психологічних стимулів до підвищення результативності власної діяльності передбачає необхідність організації системної послідовної роботи стосовно удосконалення мотиваційних механізмів на засадах балансування матеріальних і нематеріальних методів стимулювання. Рациональне поєднання оптимізує витрати на управління, посилює соціально-економічний аспект розвитку діяльності управлінського персоналу [15].

Під час дослідження процесу мотивування здебільшого з'являється велика кількість ризиків, тому виникає потреба у їх класифікації. Саме від неї залежить правильність кількісної оцінки, відповідність у застосуванні методів управління ризиком, а отже, ефективність функціонування підприємства загалом. До найважливіших елементів, покладених в основу класифікації ризиків, належать такі:

час виникнення, основні чинники виникнення, рівень ризиків, характер наслідків, сфера виникнення.

Нами запропонована класифікація ризиків при мотивуванні персоналу, застосування якої сприятиме вибору таких механізмів, які щонайефективніше впливатимуть на їх зниження (рис. 2).

До якісних ризиків доречно віднести: ризик потреб, стимулів і мотивів.

У першій групі можна виділити ризики первинних потреб та ризики вторинних потреб. Ризик незадоволеності потреб полягає у тому, що у працівників є відчуття нестачі чогось.

Коли людина відчуває нестачу чогось, то починає шукати шляхи, за допомогою яких може задовольнити потребу. Для кожного працівника потреби будуть різними, що пов'язано з особливістю сприйняття та певною ієрархією, яка є індивідуальною для кожної людини.

Ризики стимулів пов'язані з невідповідністю матеріального та морального стимулювання. Також такий вид ризику може виникати у разі руйнації системи стимулів.

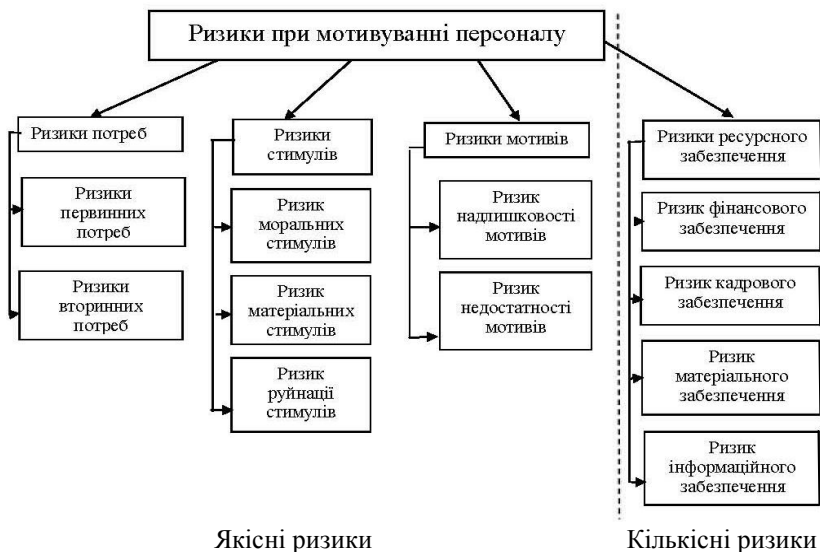

Рис. 2. Класифікація ризиків при мотивуванні персоналу

Побудовано за матеріалами [14–16].

Ризик невідповідності стимулювання виникає тоді, коли існуюче мотивування не відповідає очікуванням працівників. Працівники, які прагнуть задовольнити первинні потреби, наприклад, фізіологічні, безпеки і захищеності, надаватимуть перевагу матеріальному мотивуванню. Матеріальне стимулювання праці являє собою процес формування і використання систем матеріальних стимулів праці та розподілу заробітної плати відповідно до дії закону розподілу за кількістю і якістю праці. Проте кожную систему матеріального мотивування слід організовувати так, аби працівник свідомо розумів, що він має можливість збільшувати працюю свій дохід. Також необхідно здійснювати формування заробітної плати таким чином, аби її частина була стабільною, скажімо, залежала від кількості відпрацьованого часу, а частина змінювалась відповідно до певного показника, що відображає ефективність праці. Якщо існує недостатність чи надлишковість мотивів, у працівника виникають ризики мотивів. У межах певної групи можуть виникати ризики надлишковості мотивів чи, навпаки, їх недостатності.

До кількісних ризиків відносимо так званий ризик ресурсного забезпечення, який пов'язаний з недостатністю чи відсутністю певних ресурсів (приміром, фінансових, матеріальних, інформаційних), необхідних для здійснення мотивування.

Ризик джерел фінансового забезпечення виникає у разі недостатності фінансових (грошових) ресурсів, що спричиняє проблеми у здійсненні матеріального мотивування, тобто оплаті праці робітників.

Ризик кадрового забезпечення стосується невідповідності кваліфікації працівників посадам, що їх вони займають, відсутності та/або надлишковості необхідної кількості працівників.

Ризик матеріального забезпечення виникає за відсутності матеріальних ресурсів, коли підприємство не має змоги забезпечити персонал належним обладнанням, засобами повсякденної роботи, офісним приладдям, канцелярією тощо. Наслідками такого явища є зниження рівня ефективності трудової діяльності, оскільки навіть за наявності висококласних спеціалістів їхня робота без відповідного обладнання не може бути виконана якісно та вчасно.

Ризик інформаційного забезпечення стосується відсутності та/або неналежної якості інформаційних ресурсів. Він зумовлює значні негативні наслідки на діяльність підприємства, оскільки не забезпечує керівників необхідною інформаційною базою для формування форм і методів мотивування персоналу, що спричиняє виникнення ризику незадоволеності потреб та ризику невідповідності стимулів.

Головною перепорою зниження ризиків на підприємстві є відсутність чітко сформованої системи виявлення та оцінювання ризиків, що спричиняє недостатню поінформованість менеджерів стосовно

потреб працівників. Варто звернути увагу й на ризики, що виникають унаслідок недостатньої поінформованості працівників щодо цілей, які потрібно досягнути, тобто працівники недостатньо розуміють, що саме вони отримають за свою трудову діяльність.

Теоретичним підґрунтям ідентифікування ризиків при мотивуванні персоналу нами обрана R-теорія мотивації, згідно з якою система мотивації повинна бути налагодженою так, щоб організація отримувала максимальну віддачу від працівників, забезпечуючи достатню винагороду та стимули. Стимули ж відрізняються залежно від схильності працівника до ризику. При цьому для посади з високим рівнем ризику він мусить бути схильним до ризику, що дасть можливість повністю використати потенціал такого працівника у досягненні цілей та інтересів різних зацікавлених груп. Ця вимога є засадничою у використанні R-теорії мотивації на підприємстві. Отже, ризик, з погляду працівників, може бути потребою (для схильних до ризику), небезпекою (не схильних до ризику), а з погляду підприємства – це фактор, який конче потрібно враховувати у виробничо-господарській діяльності і реалізовувати в управлінських рішеннях.

Стрижневою ціллю R-теорії мотивації є диференціація індивідуальної схильності чи несхильності до ризику персоналу організації з метою забезпечення ефективності діяльності підприємства та системи менеджменту. Практична реалізація розглянутої теорії передбачає підбір для працівника такої посади, цілей та завдань, що відповідатимуть його психологічному ставленню до ризику [6, с. 184–215].

Для виявлення якісних ризиків пропонуємо застосовувати таблицю, що відображає особисті кар'єрні очікування працівників, розроблену за віковою ознакою [16], проте з урахуванням рівня їх продуктивності праці як цільового показника результатів діяльності підприємства та рівня ризику, властивого такій групі [6, с. 118–119] (табл. 1). Продуктивність праці – це показник, який, з одного боку, характеризує ефективність використання персоналу підприємства, а з іншого, демонструє здатність працівника випускати певну кількість продукції за одиницю часу [17].

Методом ідентифікації якісних ризиків ми пропонуємо анкетне опитування, що дозволить сформувати інформаційну базу потреб працівників. Відповіді анкети виявлять такі потреби, які підприємство задовольняє, і такі, які були невідомі, а отже, не задоволені. На їхній основі стане можливим розроблення ефективної системи мотивування, що сприятиме індивідуальному підходу до кожного працівника. Опитування доцільно здійснювати з певною періодичністю, оскільки одні (задоволені) потреби працівників можуть зникати, а натомість з'являтися нові.

Таблиця 1

**Матриця особистісних кар'єрних очікувань персоналу,
рівня продуктивності праці, рівня ризику та області ризику***

Назва групи	Пріоритети кар'єрного зростання	Рівень продуктивності праці	Рівень ризику	Область ризику
Фахівці без досвіду роботи	Виконання типових завдань в умовах стабільності та узгодженості. Можливість спробувати себе в різних підрозділах підприємства і знайти своє місце; перспектива особистого і кар'єрного росту; підвищення особистого професійного рівня; можливість проявляти ініціативу і отримати визнання.	Тенденція до зростання в процесі підвищення фахових компетентностей.	Прийнятний	Безризикова область або область мінімального ризику
Фахівці з досвідом роботи до 3-х років	Виконання серйозних завдань; прийняття рішень; визнання результатів своєї роботи.	Високий рівень продуктивності праці, проте може виникати потреба в аналізуванні мотивів діяльності для забезпечення відповідного мотивування.	Високий	Область підвищеного ризику
Висококваліфіковані спеціалісти	Важливою є стабільність, можливість горизонтального розвитку, сім'я; наявність у компанії пенсійної програми, спеціальних програм, спрямованих на отримання відповідних пільг для членів сім'ї працівника.	Високий рівень продуктивності з тенденцією до спаду.	Критичний рівень ризиків невідповідності мотивування	Область критичного ризику
Працівники з особливими характеристиками (молоді матері, студенти, неповносправні)	Наявність гнучкого графіка роботи, медичне страхування, наявність відповідної інфраструктури (наприклад, дитячих садків).	Середній рівень продуктивності праці, який може бути підвищений шляхом індивідуальної системи мотивування.	Катастрофічний	Область неприпустимого ризику

* Розроблено за матеріалами [6; 7].

Якісні ризики – це ризики, які впливають на якісні (відносні) показники діяльності підприємства. Вони відображають внутрішнє становище підприємства. Дослідження їх дає змогу зрозуміти, які є основні причини (джерела) виникнення ризиків, що першочергово не впливають на кількісні показники розвитку, проте у майбутньому можуть призвести до появи вже кількісних ризиків.

Для виявлення кількісних ризиків доцільно проводити і аналіз структури витрат, і оцінку витрат підприємства [10; 19]. В процесі реалізації своєї діяльності підприємства часто стикаються із непередбаченими втратами. Завдяки аналізу можливих причин такого результату виокремлюється низка факторів, негативний вплив яких призвів до збитків. Така ситуація свідчить про те, що в процесі прийняття управлінських рішень не було проведено детального аналізу імовірних причин негативного впливу [18].

Дослідження різних методів оцінювання кількісних ризиків дозволили зробити висновок, що найефективнішим є використання статистичного методу, який базується на аналізі коливань оціночного показника, що характеризує результативність дій підприємства за певний період часу. Як оціночний показник, зазвичай, використовують величину витрат, що були допущені в минулих періодах господарської діяльності, наприклад, недоодержання доходу чи прибутку.

Залежно від результативності дій за аналізований період часу і рівня витрат діяльність підприємства відносять до однієї з п'яти областей ризику (рис. 3).

Витрати				Надбання
область неприпустимого ризику	область критичного ризику	область підвищеного ризику	область мінімального ризику	безризикова область
$V_t > V_d$	$V_t > \text{ЧД}$ і $V_t \leq V_d$	$V_t > \text{ЧП}$ і $V_t \leq \text{ЧД}$	$V_t \leq \text{ЧП}$	$\text{ЧП} \longleftrightarrow \text{ЧД} $ V_d

Рис. 3. Схема областей ризику при мотивуванні персоналу з урахуванням параметрів їх виділення
(тут: V_d – валовий дохід підприємства; ЧД – чистий дохід; ЧП – чистий прибуток; V_t – витрати)

Розроблено за матеріалами [6; 7; 10; 19].

Параметрами, які дають змогу виділити області ризику, нами обрано основні показники фінансово-економічної діяльності підприємства, а саме: валовий дохід, чистий дохід, чистий прибуток, втрати при здійсненні діяльності. Запропоновані нами залежності між обраними параметрами наведено на рис. 3 та ув'язано з областями ризику.

З метою визначення рівня витрат для підприємства у поточному році розраховуємо недоотримані прибутки через зменшення рівня продуктивності; для цього:

- 1) розраховуємо продуктивність праці у поточному та попередніх аналізованих періодах;
- 2) визначаємо можливий чистий прибуток;
- 3) порівнюємо значення можливого та фактичного значень чистого прибутку;
- 4) розраховуємо втрати від зниження продуктивності;
- 5) оцінюємо, в яку область ризиків потрапляє підприємство.

Для ідентифікування кількісних ризиків ми пропонуємо розширити функції працівників фінансово-економічних підрозділів підприємства, до яких буде віднесено контроль за зміною основних факторів впливу на доходи та витрати підприємства, і особливо продуктивність праці, оскільки зі зниженням останньої зростає ймовірність ризику зменшення доходів чи зростання втрат.

Висновки. Етап ідентифікації ризиків дає можливість встановити, чи існують на підприємстві визначені попередньо ризики, та слугує підґрунтям для подальшого оцінювання виявлених ризиків. Саме від науково обґрунтованої ідентифікації ризиків при мотивуванні персоналу залежить результативність функціонування й розвитку підприємства в умовах невизначеності, підвищеної волатильності та глобальної конкуренції. Оскільки ризики, які виникають у процесі мотивування, є і якісними, і кількісними, то до їх виявлення доцільно підходити комплексно, що й запропоновано авторами.

1. Кобеля З. Показники оцінки трудової мотивації / З. Кобеля, Р. Білик // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 6. – С. 42–47.

2. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.

3. Живко З. Б. Аналіз та оцінка системи мотивації персоналу як чинника безпеки / З. Б. Живко // Актуальні проблеми економіки. – К.: Національна академія управління, 2009. – № 10. – С. 65–73.

4. Живко З. Б. Проблематика матеріальної мотивації праці в сучасному менеджменті підприємства / З. Б. Живко // Проблеми економіки та управління. – № 640. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. – С. 271–278.

5. Живко З. Б. Мотиваційний механізм у системі безпеки підприємництва України / З. Б. Живко, М. О. Живко, Д. Г. Магомедрасупова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 5. – С. 14–19.

6. Кузьмін О. Є. Ризики діяльності персоналу підприємств: особливості управління та економічне оцінювання: монографія / О. Є. Кузьмін, Н. Ю. Подольчак, М. О. Романенко. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. – 272 с.

7. Кузьмін О. Є. Управління ризиками в інноваційній діяльності: навч.-метод. посібник / О. Є. Кузьмін, Н. Ю. Подольчак, Н. І. Подольчак. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. – 176 с.

8. Chernobay L. I. Theoretical aspects of risk management personnel motivation / L. I. Chernobay, D. A. Chernobay/ Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 14 листопада 2017 р.). – Полтава: ЦФЕНД, 2017. – С. 85–87.

9. Вітлінський В. В. Ризикологія у зовнішньоекономічній діяльності / В. В. Вітлінський, Л. Л. Маханець. – К.: КНЕУ, 2008. – 432 с.

10. Кузьмін О. Є. Витрати в експортній діяльності підприємств / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Л. І. Чернобай, Н. О. Вацик. – Львів: Растр-7, 2012. – 278 с.

11. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник / О. П. Гребельник. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 78.

12. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посібник / М. І. Дідківський. – К.: Знання, 2012. – 462 с.

13. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посібник / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацька. – К.: ЦУЛ, 2013. – 408 с.

14. Гранатуров В. М. Ризики підприємницької діяльності: проблеми аналізу / В. М. Гранатуров, О. Б. Шевчук. – К.: Зв'язок, 2000. – 152 с.

15. Кривохатко Н. Д. Організаційно-економічні засади удосконалення мотивації праці управлінського персоналу машинобудівних підприємств / Н. Д. Кривохатко // Глобальні та національні проблеми економіки; Електронне наукове фахове видання. – 2015. – № 4. – С. 28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/04_2015.pdf

16. Грищенко В. Ф. Інноваційні підходи до удосконалення системи мотивації персоналу малих підприємств України у сучасних умовах господарювання / В. Ф. Грищенко, М. С. Чернова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 103–112.

17. Нестеренко В. Ю. Економіка виробництва: конспект лекцій / В. Ю. Нестеренко, І. І. Токар. – Харків, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/37313/>

18. Добринь С. В. Управління фінансовими ризиками підприємства / С. В. Добринь // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – С. 21–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4073>

19. Чернобай Л. И. Теоретичні аспекти та прикладні засади економічного оцінювання та планування витрат на експортну діяльність з урахуванням стадій залучення до зовнішнього ринку: монографія / Л. И. Чернобай, Н. О. Вацик. – Львів: Растр-7, 2014. – 464 с.

Живко З. Б., Чернобай Л. И., Чернобай Д. А. Идентификация рисков при мотивации персонала предприятия

Приведена сущностная характеристика рисков при мотивации персонала как причинных рисков в системе управления предприятием. Предложена классификация рисков с учетом этапов мотивации персонала предприятия. Уяснено содержательное наполнение количественных и качественных рисков при мотивации персонала, предложены методы идентификации данных рисков.

Ключевые слова: риск, мотивация, классификация, количественные риски при мотивации персонала, качественные риски при мотивации персонала, R-теория мотивации, экономическая оценка.

Zhyvko Z. B., Chernobay L. I., Chernobay D. A. Identification of risks when motivating the personnel of an enterprise

The article presents an essential characteristic of risks in motivating the personnel as causal risks in the enterprise management system. The main aspects of objectivity and subjectivity of risk, special characteristics of risk and necessity of its estimation are determined.

The emphasis is placed on the need to analyze the risks associated with personnel motivation, the psychological state of employees and the processes that occur in the person himself. The sequential stages of the motivation process and the need for systematic sequential work on the improvement of motivational mechanisms on the basis of balancing material and non-material incentive methods are singled out.

When a person feels lack of something, he begins to seek ways by which he can satisfy the need. For each employee, the needs will be different, which is due to the peculiarity of perception and a specific hierarchy that is individual for each person. Risks of incentives are related to material and moral stimulation mismatch. Also, this type of risk may arise in the event of the destruction of the incentive system. In order to identify quantitative risks, we propose to expand the functions of employees of financial and economic divisions of the enterprise, which will be assigned control over the change of the main factors of influence on income and expenses of the enterprise, and especially labor productivity, since the reduction of the latter increases the likelihood of a risk of loss of income or growth.

The classification of risks is proposed taking into account the stages of motivation of the personnel of the enterprise. The content of quantitative and qualitative risks in motivating the personnel has been specified. Methods of identification of such risks are offered.

Key words: risk, motivation, classification, quantitative risks when motivating staff, qualitative risks when motivating staff, R-theory of motivation, economic evaluation.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

МОДЕЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Запропоновано удосконалений підхід до управління системою кадрової безпеки підприємства завдяки розробці статичної та динамічної моделей, що дають змогу формалізувати кількісні та якісні індикатори за допомогою багатокритеріальних методів прийняття рішень та інтелектуальних засобів.

Розроблено матриці характеристик для оцінки кандидата під час прийому на роботу, визначено критерії та встановлено їх вагу, наведено процес розрахунку інтервалів допустимих значень за кожним із критеріїв. Обґрунтовано застосування інструментів нечіткої логіки для обробки якісних показників і побудови динамічної моделі.

Ключові слова: *кадрова безпека, статична модель прийняття рішень, економічна безпека, якісні показники, багатокритеріальні моделі, інтелектуальне управління*

Постановка проблеми. Система кадрової безпеки є однією з основних складових економічної безпеки, управління якою дає змогу знизити ризики і загрози для підприємства, пов'язані з неякісною роботою персоналу, низьким мотиваційним рівнем, нерозумінням стратегії і тактики компанії на макrorівні та короткострокових цілей в рамках своїх функціональних обов'язків кожним окремим співробітником. З огляду на це виникає актуальна проблема розробки системи управління кадровою безпекою, яка дала б можливість відслідковувати, регулювати і вчасно попереджати загрози, заразом використовуючи і статичні моделі для поточного зрізу ситуації, і динамічні моделі для побудови тренду і розрахунку прогностичних показників.

Стан дослідження. Питання загроз і ризиків кадрової безпеки розглянуто в роботах Н. В. Кузнецової, О. І. Хорева, Н. М. Тюріної [1–3]. В інших розвідках [4] та [5] розкрито теоретичні та практичні підходи до проблеми ідентифікації та оцінки кадрових вразливостей. Наведено розроблений метод ідентифікації кадрових вразливостей інформаційної безпеки організації на основі особистісних компетенцій її співробітників, розроблено математичну модель оцінки кадрових вразливостей інформаційної безпеки.

Серед зарубіжних учених доречно виокремити роботи Dhillon Gurpreet, J. M. Montaquila, присвячені розробці системи кадрової безпеки та її впливу на загрози інформаційній безпеці компанії [6–7].

Іншими авторами [8] сформовано модель інтегрованої мотивації та запобігання захищеності щодо дотримання політики безпеки в рамках теорії планової поведінки Тейлора-Тодда.

Аналіз сучасних наукових робіт у галузі управління кадровою безпекою виявив потребу комплексного вирішення наявних проблем і вдосконаленого підходу до управління, що дає змогу досліджувати систему кадрової безпеки в статичному і динамічному стані з урахуванням особливостей функціонування конкретного підприємства на основі кількісних і якісних показників.

Метою статті є введення автоматизації процесу управління системою кадрової безпеки підприємства завдяки розробці статичної та динамічної моделей, що враховуватимуть як кількісні показники, так і якісні індикатори за допомогою засобів штучного інтелекту.

Виклад основних положень. Перша загроза кадровій безпеці виникає під час прийому кандидата на роботу. Ухвалення правильного рішення безпосередньо впливає на функціонування системи кадрової безпеки підприємства. З цією метою слід застосовувати багатокритеріальну модель прийняття рішення, яка дозволить агрегувати результати обробки вхідної інформації про суб'єкта декількома методами, описаними нижче, і запропонувати інтегральний показник кандидата на ту чи іншу посаду, що й буде підсумковим рішенням автоматизованої системи кадрової безпеки.

На рис. 1 наведено статичну модель системи кадрової безпеки, основними компонентами якої є:

- база даних, сформована на основі обробки статистики підприємства, експертних оцінок і міжнародних стандартів;
- множина критеріїв, за допомогою яких буде здійснюватися розрахунок підсумкового інтегрального показника суб'єкта дослідження.

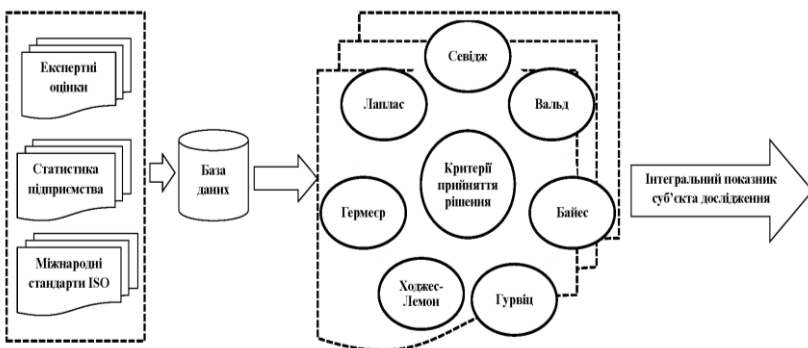

Рис. 1. Статична модель системи кадрової безпеки підприємства

У таблиці 1 зображено шаблон матриці характеристик, у рядках вказано показники, за якими оцінюватиметься кожен кандидат, за стовпцями – варіанти рішень.

Таблиця 1

Матриця характеристик кандидата на посаду

n m	Відповідає посаді	Не відповідає посаді	Додаткова співбесіда	Тільки керівна посада	Тільки рядовий співробітник
Вік					
Сімейний стан					
Кількість дітей					
Житлові умови					
Стаж роботи					
Освіта					
Знання іноземних мов					
Рекомендації					
Зовнішній вигляд, охайність					
Комунікативні навички					

Для оцінки кандидатів і прийняття рішення про їх відповідність посаді розробляються матриці характеристик відповідної позиції в організації «Топ-менеджер», «Менеджер середньої ланки», «Спеціаліст відділу» розмірністю $n \times m$, де n – кількість альтернатив (варіантів рішення), m – кількість критеріїв (показників оцінки кандидата).

Введемо умовні позначення альтернатив (A_i , $i = \overline{1, n}$, $n = 5$) та критеріїв (K_j , $j = \overline{1, m}$, $m = 10$). У таблиці 2 подано критерії з їхнім описом і діапазоном значень. Вагові коефіцієнти критеріїв визначаються методом Інтернет-аналізу [9] і далі коригуються методом статистичної обробки експертних оцінок [10].

Таблиця 2

Критерії оцінки суб'єкта дослідження

Критерії оцінки	Опис	Діапазон значень	Ваговий коефіцієнт
K ₁	Вік	[22; 60]	0,13
K ₂	Сімейний стан	{одружений/одружена; цивільний шлюб; без пари} модифікується в шкалу {3; 2; 1}	0,09
K ₃	Кількість дітей	[1; 5]	0,15
K ₄	Житлові умови	{власне житло; зйомне житло} модифікується в шкалу {1; 2}	0,15
K ₅	Стаж роботи	[0; 20]	0,10
K ₆	Освіта	{середня; вища; аспірантура} модифікується в шкалу {1; 2; 3}	0,10
K ₇	Знання іноземних мов	[1; 5]	0,10
K ₈	Рекомендації	[1; 5]	0,08
K ₉	Зовнішній вигляд, охайність	[1; 10]	0,07
K ₁₀	Комунікативні навички	[1; 10]	0,04

Процес отримання інтервалів допустимих значень складається з таких етапів:

1. Формується репрезентативна вибірка, яка містить інформацію про співробітників за відповідними показниками. Для побудови інтервальних рядів дані упорядковуються і розраховується розмах варіації R і довжина інтервалу l за формулами 1–2:

$$R = D_{\max} - D_{\min}, \quad (1)$$

де $D_{\max}$, $D_{\min}$ – відповідно найбільше та найменше значення вибірки.

$$l = \frac{R}{k}, \quad (2)$$

де R – розмах вибірки, а k – кількість інтервалів ($k=10$).

2. Визначається закон розподілу кожного показника. Для перевірки гіпотез про передбачуваний закон розподілу застосовують критерій Пірсона (критерій χ^2). Спостережуване значення критерію Пірсона обчислюється за формулою 3:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^m \frac{(n_i - n_i^T)^2}{n_i^T}, \quad (3)$$

де m – число варіант або інтервалів у варіаційному ряду; n_i^T – теоретичні частоти для перевірки закону розподілу; n_i – частоти в емпіричному розподілі [11].

Критичне значення $\chi^2_{кр}$ знаходиться за таблицею квантилів χ^2 – розподілу за заданим рівнем значущості α і числом ступенів свободи $v = m - 1 - k$, де k – кількість параметрів закону розподілу, що оцінюються за вибіркою.

3. Розраховуються числові характеристики закону розподілу (наприклад, математичне сподівання, середньоквадратичне відхилення для нормального закону розподілу).

4. Обчислюється допустимий інтервал для кожного показника, який і формує матрицю характеристик відповідної позиції.

Для отримання результату на основі сформованих матриць використовують 7 критеріїв, зазначених на рис. 1, а також такі методи:

- 1) метод ідеальної точки;
- 2) метод відносної поступки;
- 3) метод головного критерію;
- 4) лексикографічний метод;
- 5) метод послідовного максиміну [12].

Результатом застосування кожного з методів буде вибір кращої альтернативи, тобто прийняття рішення стосовно суб'єкта дослідження.

Для формалізації якісних показників моделі та дослідження процесів, що протікають в СКБП в динаміці, виникає потреба застосування методів штучного інтелекту, оскільки побудова математичних моделей з високою точністю є неможливою через їх складну формалізацію. Як підприємство загалом, так і окремо система кадрової безпеки підприємства (далі – СКБП) функціонують у середовищі, властивості якого постійно змінюються та здебільшого не можуть бути визначені заздалегідь. В цьому разі застосовуються інструментарії таких напрям-

ків штучного інтелекту, як нечітка логіка, експертні системи, генетичні алгоритми, нейронні мережі та ін. [13]. Проаналізовано, що серед інтелектуальних методів саме застосування нечіткої логіки розширює можливості управління кадровою безпекою, позаяк дозволяє описувати якісні, неточні поняття і знання, а також оперувати цими знаннями з метою отримання нової інформації, водночас будуючи прозорий процес із можливістю інтерпретації кожного з етапів нечіткого логічного висновку.

На рис. 2 зображено динамічну модель СКБП, основними компонентами якої є:

- база знань, яка ґрунтується на експертних оцінках, системі продукційних правил та морфологічній моделі СКБП, що складається з моделі «чорний ящик», моделей складу та структури системи;
- нечітка модель СКБП, що розроблена за алгоритмом Мамдані [14], результатом застосування якої є отримання динамічного показника СКБП.

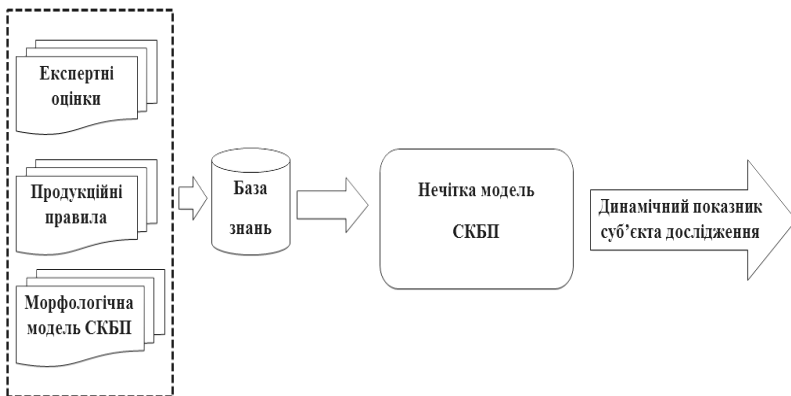

Рис. 2. Динамічна модель системи кадрової безпеки підприємства

Застосування в комплексі статичної та динамічної моделі в системі управління кадровою безпекою підприємства дасть змогу автоматизувати процес прийняття рішень кадровими підрозділами й відділом інформаційної безпеки організації.

Висновки. Система кадрової безпеки потребує імплементації математичних методів для формалізації кількісних показників та інтелектуальних технологій для обробки якісних індикаторів на статичному і динамічному рівні. Нами виділено основні компоненти статичної

та динамічної моделей, визначено критерії, методи обробки інформації та управління системою.

Наукову новизну роботи забезпечує удосконалений підхід до управління системою кадрової безпеки підприємства завдяки розробці статичних і динамічних моделей, які враховують як кількісні, так і якісні показники.

Практична значущість полягає в застосуванні багатокритеріальних методів і технології нечіткої логіки для автоматизації процесу прийняття рішень у системі кадрової безпеки підприємства.

Перспективу дослідження становить розробка системи підтримки та прийняття рішень для інтелектуального управління кадровою безпекою на підприємстві.

1. Кузнецова Н. В. Угрозы кадровой безопасности организации / Н. В. Кузнецова // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2014. – № 2. – С. 80–88.

2. Хорев А. И. Управление кадровой безопасностью организации / А. И. Хорев, Е. В. Горковенко, И. В. Платонова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 11-1. – С. 181–184.

3. Тюрина Н. М. Кадровая безопасность как составляющая экономической безопасности предприятия / Н. М. Тюрина, О. М. Баксалова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 230–234.

4. Астахова Л. В. Проблема идентификации и оценки кадровых уязвимостей информационной безопасности организации / Л. В. Астахова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Компьютерные технологии, управление, радиоэлектроника». – 2013. – № 1. – С. 79–83.

5. Янковская В. В. Совершенствование кадровой политики организации и повышение её эффективности посредством формирования навыков и компетенций персонала / В. В. Янковская // Path of Science. – 2016. – № 3. – С. 259–273.

6. Dhillon G. Violation of safeguards by trusted personnel and understanding related information security concerns / G. Dhillon // Computers & Security. – 2001. – № 2. – P. 165–172.

7. Montaquila J. M. Personnel security and open source intelligence: Employing social media analytics in pre-employment screening and selection / J. M. Montaquila, C. N. Godwin // Journal of Information Privacy and Security. – 2016. – № 3. – P. 145–159.

8. Tejaswini Herath, H Raghav Rao Protection motivation and deterrence: a framework for security policy compliance in organisations // European Journal of Information Systems. – 2009. – № 2. – P. 106–125.

9. Kavun S. et al., A method of internet-analysis by the tools of graph theory, Adv.Intell. Decis. Technol. 15:35–44, 2012.

10. Семенов С. Оценка качества и технического уровня сложных систем. Практика применения метода экспертных оценок / С. Семенов. – М.: Лепант, 2015. – 352 с.

11. Мышкис А. Д. Элементы теории математических моделей / А. Д. Мышкис. – М.: КомКнига, 2007. – 192 с.

12. Демидова Л. А. Принятие решений в условиях неопределенности / Л. А. Демидова, В. В. Кираковский. – М.: Горячая линия-Телеком, 2012. – 288 с.

13. Gorokhovatskyi V. A. Employment of Intelligent Technologies in Multiparametric Control Systems / V. A. Gorokhovatskyi, A. A. Zamula // Telecommunications and Radio Engineering. – 2016. – Vol. 75. – № 19. – P. 1775–1785.

14. Леоненков А. В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH / А. В. Леоненков. – СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 736 с.

Кавун С. В., Панченко В. А. Модель интеллектуального управления системой кадровой безопасности предприятия

Предложен усовершенствованный подход к управлению системой кадровой безопасности предприятия за счет разработки статической и динамической моделей, позволяющих формализовать количественные и качественные индикаторы с помощью многокритериальных методов принятия решений и интеллектуальных средств.

Разработаны матрицы характеристик для оценки кандидата при приеме на работу, определены критерии и установлен их вес, приведен процесс расчета интервалов допустимых значений по каждому из критериев. Обосновано применение инструментов нечеткой логики для обработки качественных показателей и построения динамической модели.

Ключевые слова: кадровая безопасность, статическая модель принятия решений, экономическая безопасность, качественные показатели, многокритериальные модели, интеллектуальное управление.

Kavun S. V., Panchenko V. A. The intellectual management model of the enterprise personnel security system

The personnel security system is one of the main components of economic security, the management of which reduces the risks and threats of the company, associated with poor staffing, low motivation level, lack of the strategy and tactics understanding at the macro level and short-term goals within their functional responsibilities at the micro level. In this connection, an urgent problem arises in the development of a personnel security management system that would allow monitoring, regulating and timely warning of threats, using both static models for the current situation and dynamic models for trend constructing and forecast indicators calculating. The analysis of existing scientific work in the field of personnel security management revealed the need for a complex solution of problems and an improved approach to management that allows to explore the personnel security system in a static and dynamic state, taking into account the specifics of the operation of a particular enterprise on the basis of quantitative and qualitative indicators. The purpose of the work is to automate the process of managing the personnel security system of the enterprise by developing static and

dynamic models that take into account both quantitative and qualitative indicators with the usage of artificial intelligence means. The complex application of static and dynamic model in the personnel management system will allow to automate the decision-making process by personnel departments and information security department in the company. The personnel security system requires the implementation of mathematical methods for the formalization of quantitative indicators and intelligent technology for the processing of qualitative indicators at the static and dynamic levels. In this work the main components of static and dynamic models are determined, criteria, methods of information processing and system management are defined. The scientific novelty of the work is an improved approach to managing the personnel security system of the enterprise by developing static and dynamic models that take into account both quantitative and qualitative indicators.

The practical value lies in the application of multi-criteria methods and fuzzy logic technology to automate the decision-making process in the personnel security system.

Key words: personnel security, static decision making model, economic security, qualitative indicators, multicriteria models, intellectual management

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

УДК 657:336.226

**Я. Я. Кріль,
Н. С. Марушко**

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОПЛАТИ ХАРЧУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ЇЇ ПОДАТКОВІ НАСЛІДКИ

Досліджено проблемні аспекти обліку оплати харчування працівників підприємства. Окреслено основні способи організації харчування працівників та специфіку оподаткування таких операцій. Роз'яснено особливості обов'язкового харчування працівників з огляду на шкідливі умови праці, харчування працівників як складового елементу інших заохочувальних та компенсаційних виплат фонду оплати праці та харчування працівників з ініціативи роботодавця, яке є додатковим благом. Висвітлено принципи врахування оплати харчування працівників у процесі розрахунку податку на прибуток, обов'язковість включення харчування до бази податкового зобов'язання з податку на додану вартість та умови розрахунку єдиного внеску на соціальне страхування, податку з доходів фізичних осіб і військового збору.

Ключові слова: військовий збір, єдиний внесок на соціальне страхування, податок на прибуток, податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, працівники, харчування.

Постановка проблеми. У ст. 166 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України передбачено, що на роботах зі шкідливими умовами праці працівникам видається безоплатно за встановленими нормами молоко або інші рівноцінні харчові продукти. На роботах з особливо шкідливими умовами праці надається безоплатно за встановленими нормами лікувально-профілактичне харчування. Відповідно, підприємство з такими умовами праці зобов'язане організовувати харчування працівників згідно з нормами чинного законодавства [1].

Тимчасом сьогодні роботодавці задля залучення нових працівників, їх мотивації та з метою зменшення плинності робочих кадрів дедалі частіше застосовують такий інструмент, як соціальний пакет. До складу соціального пакета включають і базові соціальні гарантії, передбачені законодавством про працю та соціальне забезпечення, і додаткові матеріальні блага, надання яких здійснюється роботодавцем за власною ініціативою або за погодженням обох сторін.

Виходячи з функцій соціального пакета, в його складі можна виокремити мотиваційний пакет, що включає матеріальні блага, які надаються роботодавцем працівнику понад мінімальні гарантії, передбачені законодавством, і який може охоплювати такі елементи, як недержавне пенсійне страхування, страхування життя та здоров'я від нещасного випадку, добровільне медичне страхування працівників та членів їхніх сімей, харчування, проїзд тощо.

Найбільше питань у площині бухгалтерського обліку та обліку за нормами податкового законодавства викликає специфіка організації харчування працівників підприємства, яке здійснюється з ініціативи роботодавця і за погодженням з працівником, адже існують розбіжності в контексті визнання такого харчування або додатковим благом, або частиною заробітної плати, або взагалі не ідентифікувати в розрізі окремих працівників.

Стан дослідження. На сьогодні існує чимало розвідок, присвячених проблемним аспектам обліку та оподаткування, як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Ці питання досліджували у своїх роботах наші співвітчизники, як І. В. Алексєєв, М. Т. Білуха, В. Д. Базилевич, Ф. Ф. Бутинець, О. Д. Василик, Л. М. Демиденко, В. І. Єфіменко, Ю. А. Кузьмінський, С. О. Левицька, І. О. Луніна, І. О. Лютий, Н. М. Малюга, В. М. Опарін, Ю. Д. Радіонов, В. В. Сопка, Ю. Л. Субботович, В. М. Федосов, О. В. Чеберяко, С. І. Юрій та інші. Також ці питання добре висвітлені у фахових періодичних виданнях, спрямованих допомогти на практиці обліковим працівникам українських підприємств. Але, провівши певні дослідження, ми з'ясували, що різним фахівцям властиве різне бачення однакової проблеми. А це

зумовлює потребу подальших розвідок із цього питання та його актуальність.

Метою статті є визначення порядку організації відображення в обліку оплати харчування працівників з огляду на специфіку його обов'язковості, організаційних особливостей та податкових наслідків.

Виклад основних положень. Харчування працівників може відбуватися таким чином:

- доставка обідів кейтиринговою компанією, де може вестися ідентифікований облік щодо кожного працівника, або подача страв відбувається у формі так званого шведського столу, столу-фуршету (при цьому персоніфікований облік харчування працівників не ведеться);
- видача талонів на харчування, що їх працівники можуть використовувати у закладі ресторанного господарства, з яким укладена відповідна угода з боку підприємства;
- харчування працівників у спеціальному підрозділі – їдальні, яка є у структурі підприємства, в межах визначених норм на відпуск.

Організація обліку харчування працівників на підприємстві залежить від обраного способу його реалізації:

1) харчування працівників з огляду на дотримання норм Розділу XI «Охорона праці» КЗпП, де у ст. 166 передбачено харчування працівників на підприємствах зі шкідливими умовами праці та видачу їм певного переліку продуктів в обов'язковому порядку [1]. До Переліку виробництв, професій і посад, робота в яких дає право на безоплатне отримання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці, затвердженого постановою Держкомпраці СРСР та Президії ВЦРПС від 07.01.1977 р. № 4/П-1, включено працівників хімічних, металургійних, електротехнічних і радіотехнічних виробництв, а також зайнятих на виробництві ртутних термометрів, у гірничих роботах, роботах з радіоактивними речовинами та джерелами іонізуючих випромінювань, роботах в умовах підвищеного атмосферного тиску та роботах із навантаження та розвантаження апаратів у морських та річних портах, виробництвах харчової промисловості, пов'язаних з використанням ртуті та шкідливих хімічних сполук. Аналогічна норма міститься в Законі України від 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ «Про охорону праці», де, зокрема, в ст. 7 сказано, що працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуються лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою, мають право на оплачувані перерви санітарно-оздоровчого призначення, скорочення тривалості робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, пільгову пенсію,

оплату праці у підвищеному розмірі та інші пільги і компенсації, що надаються в порядку, визначеному законодавством, а у разі роз'їзного характеру роботи працівникові виплачується грошова компенсація на придбання лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів на умовах, передбачених колективним договором [3];

2) харчування працівників з ініціативи роботодавця. У п. 2.3 Наказу Державного комітету статистики України «Про затвердження Інструкції зі статистики заробітної плати» від 13.01.2004 р. № 5 (далі – Інструкція № 5) передбачено, що інші заохочувальні та компенсаційні виплати фонду оплати праці включають винагороди та премії, які мають одноразовий характер, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які проводяться понад встановлені зазначеними актами норми. До них, зокрема, належать виплати соціального характеру у грошовій і натуральній формі: витрати в розмірі страхових внесків підприємств на користь працівників, пов'язаних з добровільним страхуванням (особистим, страхуванням майна), оплата або дотації на харчування працівників, також у їдальнях, буфетах, профілакторіях, оплата за утримання дітей працівників у дошкільних закладах, вартість путівок працівникам та членам їхніх сімей на лікування та відпочинок, екскурсії або суми компенсацій, видані замість путівок за рахунок коштів підприємства, вартість проїзних квитків, які персонально розподіляються між працівниками, та відшкодування працівникам вартості проїзду транспортом загального користування, інші виплати, що мають індивідуальний характер. Важливою умовою включення харчування до соціального пакету і подальшого його внесення до фонду оплати праці є відображення норми про харчування у колективному договорі у спеціальному розділі «Оплата праці», а якщо такого не існує, тоді доцільно прописати умову безоплатного харчування у трудовій угоді (контракті) [4]. Якщо підприємство змінює умови надання харчування порівняно з уже визначеними раніше колективним договором або трудовими договорами між роботодавцем і працівниками, то працівників потрібно попередити за два місяці згідно зі ст. 32 КЗпП, адже оплата праці працівника є істотною умовою праці. Слід акцентувати на тому, що харчування – це матеріальне благо, і його виплата може бути прирівняна до натуральної форми оплати праці, де існує обмеження щодо 30% від основної заробітної плати [1]. Отже, вартість продукції, виданої працівникам у разі натуральної форми оплати праці, входить до фонду основної заробітної плати і нараховується за фактично виконану роботу (див. пп. 2.1.7 Інструкції № 5)

[4]. У цій ситуації необхідно у договорах наголосити, що надання харчування не залежить від конкретних результатів праці чи обсягів виконаної роботи і працівники мусять надати згоду на включення харчування в рахунок заробітної плати, добровільну згоду на утримання вартості харчування зі заробітної плати. Отже, харчування працівників належить до соціальних виплат, як правило, ніяк не пов'язано з кількістю і якістю виконаної ними роботи, і на неї не може накладатися обмеження щодо натуральної форми оплати праці;

3) якщо забезпечення працівників харчуванням не передбачено колективним договором або іншими документами, що підтверджують домовленість сторін (угода, трудовий договір), його вартість включається до загального місячного оподатковуваного доходу працівника як додаткове благо. Адже, згідно з пп. 14.1.47 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), додаткові блага – це кошти, матеріальні чи нематеріальні цінності, послуги, інші види доходу, що виплачуються (надаються) платнику податку податковим агентом, якщо такий дохід не є заробітною платою та не пов'язаний із виконанням обов'язків трудового найму або не є винагородою за цивільно-правовими договорами (угодами), укладеними з таким платником податку [6]. Саме таку позицію було викладено в Листі Міністерства доходів України від 06.08.2013 р. № 9531/5/99-99-17-03-03-16 [5]. Податкові фахівці обґрунтовують її положеннями пп. «а» пп. 164.2.17 ПКУ, де зазначено, що до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включається дохід, отриманий як додаткове благо, зокрема у вигляді вартості майна та харчування, безоплатно отриманого платником податку, крім випадків, коли таке надання зумовлено виконанням платником податку трудової функції відповідно до трудового договору (контракту) чи передбачено нормами колективного договору або відповідно до закону в установлених ними межах [6].

Отже, організація обліку та оподаткування операцій з оплати харчування працівників залежить від обраного способу з трьох наведених вище.

Розглянемо особливості нарахування податків з огляду на обраний спосіб харчування працівників у розрізі податку на прибуток, податку на додану вартість (ПДВ), податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та військового збору (ВЗ).

Податок на прибуток. Основний акцент віднесення витрат на харчування до витрат, які враховуються в розрахунку податку на прибуток, є їх господарська необхідність. Перші два способи, виокремлені нами щодо організації оплати харчування, передбачають, з одного боку, обов'язковість, а з іншого, є елементом фонду оплати праці.

Відповідно, їх включення до витрат – за нормами оподаткування – є безсумнівним. Виплата працівникам додаткового блага відбувається, зазвичай, за ініціативою роботодавця і не пов'язана з умовами праці, покращенням трудових якостей працівника, а є елементом соціального пакету або має стимулюючий чи заохочувальний характер. Отож правомірність його віднесення до податкових витрат викликала деякі проблеми з приводу трактування податковими органами. Але з 1 січня 2016 р. ПКУ зазнав суттєвих змін у контексті нарахування податку на прибуток, адже Розділом III «Податок на прибуток» ПКУ не передбачено коригування фінансового результату до оподаткування на різниці за витратами на організацію харчування робітників. Такі операції відображаються при формуванні фінансового результату до оподаткування згідно з правилами бухгалтерського обліку [6]. Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати», харчування, надане працівникам за рахунок підприємства, є витратами такого підприємства. Ці витрати не пов'язані з основною діяльністю підприємства, тому, згідно з П(С)БО 16, вони належать до складу «інших витрат». Ті витрати, які не можна віднести до основної діяльності, обліковуються на рахунку 94 «Інші витрати операційної діяльності». Вартість харчування, оплачувана підприємством, обліковуватиметься на рахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності». Якщо підприємство використовує для обліку витрат 8-й клас рахунків або 8-й і 9-й, то вартість оплачених підприємством обідів обліковуватиметься на рахунку 84 «Інші операційні витрати» [7].

Податок на додану вартість. Згідно з п. 185.1 ст. 185 ПКУ, об'єктом оподаткування податком на додану вартість (ПДВ) є операції платників податку з постачання товарів та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, відповідно до ст. 186 ПКУ. З метою оподаткування ПДВ постачанням товарів також вважаються операції з безоплатної передачі майна іншій особі (пп. 14.1.191 п. 14.1 ст. 14 ПКУ) [6].

Слід звернути увагу на те, що оподаткування таких операцій визначається згідно з п. 188.1 ст. 188 ПКУ виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін. Датою виникнення податкових зобов'язань у цьому випадку є дата відпуску працівникам продуктів харчування. Безоплатне забезпечення певних категорій працівників на роботах з важкими та шкідливими умовами праці лікувально-профілактичним харчуванням, зокрема молоком, лікувально-профілактичним харчуванням вважається операцією з продажу такого молока і є об'єктом оподаткування ПДВ у загальнозстановленому порядку [6].

Включення угод про надання харчування за рахунок роботодавця до колективного або трудового договору буде актуальним і з метою

обкладення ПДВ. Аналогічною є ситуація і стосовно надання працівникам товарів і послуг у формі додаткового блага.

Податковий кредит з ПДВ звітного періоду визначається виходячи з договірної (контрактної) вартості товарів/послуг та складається зі сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку за ставкою, встановленою пунктом 193.1 статті 193 ПКУ, протягом такого звітного періоду у зв'язку з: придбанням або виготовленням товарів та наданням послуг; придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів (основних засобів, зокрема інших необоротних матеріальних активів та незавершених капітальних інвестицій у необоротні капітальні активи); ввезенням товарів та/або необоротних активів на митну територію України [6].

До внесення змін право на податковий кредит мали підприємства за умови використання товарів і послуг у межах господарської діяльності. Нині така норма в ПКУ відсутня.

Податок на доходи фізичних осіб. Стосовно першого способу організації обліку харчування працівників, що має обов'язковий характер за нормами ст. 166 КЗпП, то, згідно з пп. 165.1.9 п. 165.1 ст. 165 ПКУ, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включаються вартість безоплатного лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів, газованої солоні води, якими роботодавець забезпечує платника податку відповідно до Закону про охорону праці [6].

Відповідно до пп. «г» пп. 164.2.17 п. 164.2 ст. 164 ПКУ, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включається, зокрема, дохід, отриманий платником податку як додаткове благо (крім випадків, передбачених ст. 165 цього ПКУ) у вигляді суми грошового або майнового відшкодування будь-яких витрат або витрат платника податку, крім тих, що обов'язково відшкодовуються згідно зі законом за рахунок бюджету або звільняються від оподаткування відповідно до розділу IV ПКУ. Отже, сума грошової компенсації на придбання лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів, яка виплачується працівникові у разі роз'їзного характеру роботи, також не включається до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу працівника [6].

Організація харчування за другим способом, де його вартість долучається до інших заохочувальних і компенсаційних виплат, та за другим способом, де передбачається існування додаткового блага, що входять до соціального пакету, є базою оподаткування ПДФО за засадах нарахування (надання) доходів у будь-якій не грошовій формі, і, відповідно, включення до бази оподаткування (вартості харчування)

застосовують «натуральний» коефіцієнт (п. 164.5 ПКУ), який обчислюється за визначеною формулою і у 2017 році дорівнює 1,219512 [6].

У контексті п.п. 14.1.180 ПКУ та положень ст. 168 ПКУ податковим агентом щодо нарахування, утримання і сплати ПДФО з доходу у формі додаткового блага та відповідальності за порушення цих норм виступає роботодавець. Отже, у разі визнання безоплатного харчування додатковим благом саме роботодавець змушений сплачувати податок до бюджету. У Податковому розрахунку за ф. № 1ДФ вартість харчування за першим і другим способами відображається з ознакою доходу «101» «Заробітна плата нарахована (виплачена)» у загальній сумі з рештою нарахованої зарплати працівника за податковий звітний період (квартал). Харчування у формі додаткового блага відображається у податковому розрахунку за ф. № 1ДФ з ознакою доходу «126» «Додаткове благо» [8].

Нарахування військового збору не передбачає застосування коефіцієнта для не грошових виплат, але також є обов'язковим до нарахування на суму оплати харчування працівників незалежно від способу його організації.

Щодо нарахування Єдиного внеску на соціальне страхування, то, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону про ЄВСС, базою для нарахування ЄВСС для працівників є сума нарахованої їм зарплати. Аналогічні норми стосуються і додаткового блага [9]. Адже по ЄВСС є затверджений окремий перелік виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170 [10]. У п. 3 Р. II Переліку передбачено, що не оподатковуються ЄВСС виплати не грошового характеру, до яких належать, зокрема, витрати на колективне харчування плавскладу річкового, морського та рибпромислового флоту, а також харчування льотного складу цивільної авіації під час виконання завдань польоту, що можуть бути прирівняні до добових витрат, що виплачуються у разі відрядження, витрати на харчування учасників спортивних заходів, зокрема суддів, на час перебування на спортивних змаганнях та навчально-тренувальних зборах у межах установлених норм; відшкодування працівникам витрат на придбання ними спецодягу та інших засобів індивідуального захисту в разі невидачі їх роботодавцем або вартість виданого згідно з чинними нормами спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту, мийних і знешкоджувальних засобів, молока та лікувально-профілактичного харчування. Отже, організація харчування за першим способом не передбачає нарахування ЄВСС, а от за другим і третім способами є обов'язковою умовою.

Висновки. На нашу думку, і як засвідчує практика, у більшості випадків податкові органи розглядають безоплатне харчування, яке ініціюється роботодавцем з метою мотивації, як додаткове благо для працівників. Обґрунтування такого підходу можливе пп. «а» пп. 164.2.17 ПКУ, де зазначено, що до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включається дохід, отриманий як додаткове благо, зокрема у вигляді вартості майна та харчування, безоплатно отриманого платником податку, крім випадків, коли таке надання зумовлено виконанням платником податку трудової функції відповідно до трудового договору (контракту) чи передбачено нормами колективного договору або відповідно до закону в установлених ними межах.

Зважаючи на викладене, харчування працівників за системою столу-фуршету або шведського столу не включатиметься до складу загального місячного оподатковуваного доходу цих працівників, оскільки неможливо буде їх персоніфікувати. Отже, якщо безоплатне харчування, що надається за рахунок коштів роботодавця, призначено для споживання будь-яким працівником і зазначений дохід у вигляді додаткового блага не може бути персоніфіковано, то вартість такого харчування не може розглядатись як об'єкт оподаткування податком на доходи фізичних осіб, військовим збором та ЄВСС, отож це суттєво спрощує роботу облікового персоналу і зменшує ймовірність штрафних санкцій з боку податкових органів.

1. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

2. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>

3. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

4. Інструкція зі статистики заробітної плати: Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>

5. Лист Міністерства доходів і зборів України від 06.08.2013 р. № 9531/5/99-99-17-03-03-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/4207-9531.html>

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене Наказом Мінфіну України від 31.12.1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

8. Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку (форма № 1ДФ) та Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку: Наказ Міністерства фінансів України від 13.01.2015 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z01111-15/paran10#n10>

9. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-zakoni-ukraini/62500.html>

10. Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-/postanovi-km-ukraini/62502.html>

Криль Я. Я., Марушко Н. С. Организация учета оплаты питания работников на предприятии и ее налоговые последствия

Исследованы проблемные аспекты организации учета оплаты питания работников предприятия. Определены основные способы организации питания работников и специфика налогообложения таких операций. Разъяснены особенности обязательного питания работников с учетом вредных условий труда, питания работников как составного элемента других поощрительных и компенсационных выплат фонда оплаты труда и питания работников по инициативе работодателя, которое является дополнительным благом. Освещены принципы учета оплаты питания работников в процессе расчета налога на прибыль, обязательность включения питания в базу налогового обязательства по налогу на добавленную стоимость и условия расчета единого взноса на социальное страхование, налога с доходов физических лиц и военного сбора.

Ключевые слова: *военный сбор, единый взнос на социальное страхование, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость, налог на доходы физических лиц, работники, питание.*

Krill Y. Y., Marushko N. S. Accounting Management of Payments for Employee Catering in Companies and Its Tax Consequences

Today employers make an increasing use of a social package as an instrument to acquire new employees, motivate the existing ones and reduce workforce turnover. Social package may include both basic social guarantees provided by labour and social security laws and additional benefits provided by the employer on their initiative or by agreement between both parties, among which is employee catering. This paper focuses on the challenging issues of the management of employee catering in companies. It covers the key methods of accounting management of payments for employee catering and the specifics of taxation of such trans-

actions. It further focuses on the peculiarities of mandatory provision of employee catering in connection with harmful working conditions and employee catering as an integral part of other incentive and compensation payroll payments, which are part of the social package, and the provision of employee catering on the employer's initiative, when it is considered as an additional benefit. The paper also describes the principles of accounting of payments for employee catering in the process of calculating income tax with reference to whether such catering is provided as an element of wages or as an additional benefit. A mandatory nature of the inclusion of payments for catering services in the basis for calculation and payment of tax obligations with respect to value added tax has been demonstrated without regard to whether tax credit was recognized based on its purchase or not. Additionally, conditions for calculating personal income tax and military tax are described.

Personal income tax is charged by a tax agent with reference to whether payment of catering services is included in the tax assessment basis, depending on the three methods for the accounting management of catering services, which are presented in the paper. The necessity of applying a special value as specified in the Tax Code of Ukraine with respect to income paid in non-cash form is evidenced, regardless of whether catering payment is an element of the payroll fund or an additional benefit, insofar as mandatory provision of employee catering due to harmful working conditions in compliance with the provisions of applicable legislation is not included in personal income tax assessment basis. In order to expedite tax consequences in terms of personal income tax, it is reasonable to manage catering without personalized accounting with breakdown by employees or through a specialized trade union agency.

Key words: military tax, integrated social security tax, profit tax, value added tax, personal income tax, employees, catering.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК 332.33

**О. М. Марченко,
М. Г. Оробчук**

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ТА МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Обґрунтовано необхідність поліпшення роботи з удосконалення методики проведення грошової оцінки сільськогосподарських земель. Доведено доцільність такої оцінки з урахуванням затрат на відтворення основних компонентів ґрунту, насамперед гумусу. Запропоновано раціоналізувати орендні земельні відносини, надто у сфері збереження родючості.

Констатовано, що все це уможливить підвищення рівня ресурсної безпеки сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: *ресурсна безпека, охорона сільськогосподарських земель, грошова оцінка землі, оренда, орендна плата, землеохоронні роботи.*

Постановка проблеми. Ефективність функціонування сільськогосподарства України безпосередньо узалежнена від забезпечення відповідними ресурсами: трудовими, фінансовими, матеріальними. У складі останніх особливе місце відводиться землі, просторовій основі розвитку матеріального виробництва і головному засобу сільськогосподарського виробництва. Високу цінність родючої землі свого часу підкреслив В. Докучаєв, зазначивши, що вона дорожча за золото і срібло. Отже, земля є безцінним ресурсом, життєвою основою нинішнього розвитку людства, надто, якщо взяти до уваги збільшення чисельності населення Землі: у 1830 р. – 1 млрд осіб; у 1930 р. – 2; у 1960-ому – 3; у 1975-ому – 4; у 1987-ому – 5; у 1999-ому – 6; у 2011 р. – 7 млрд осіб.

У зв'язку з цим виникла проблема ресурсної безпеки сільськогосподарського виробництва, адже зараз обсяг площі і рівень родючості землі є далекими від бажаного. Наприклад, в одному із нещодавніх документів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, зазначено, що зі всієї площі України – 60,3 млн га, що становить 6% території Європи, загальна площа сільськогосподарських угідь сягає 42,7 млн га (70% території України), а ріллі – 32,5 (78,4% від усіх сільськогосподарських угідь). Розорано землі 54% (натомість у Європі – не більше 35%). Унаслідок цього порушено екологічну збалансованість сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу. Водною ерозією охоплено 13,8 млн га, а вітровою – понад 6 млн га. Більше 1,4 млн га розпайованих земельних ділянок не використовуються. Близько 1 млн осіб не обробляють землю і не здають її в оренду, а це 12% від загальної площі сільськогосподарських угідь [1].

Також можна зазначити, що практично на всій оброблюваній площі не проводять достатньої компенсації виносу поживних речовин сільськогосподарськими культурами із ґрунту, вапнування земель (української території, понад усе в західних регіонах України) і т. д. і т. ін.

Серед багатьох завдань зі збереження родючих площ і відповідного рівня продуктивності, на наш погляд, слід окреслили два пріоритетні: грошову оцінку сільськогосподарських земель і охорону родючості за умови орендного землекористування, адже їхнє вирішення допоможе розв'язати чимало проблем.

Стан дослідження. Проблема охорони земельних ресурсів, раціонального землекористування є об'єктом розвідок багатьох вітчизняних учених, а саме П. Гайдуцького, П. Веденічева, А. Данкевича,

І. Михасюка, В. Месель-Веселюка, Л. Новаківського, Б. Пасхавера, М. Хвесика, М. Федорова, В. Шияна та ін.

Але зараз у зв'язку з неминучим введенням ринку землі, а також відповідним упорядкуванням орендних земельних відносин гостро актуальною стає необхідність об'єктивного грошового оцінювання землі, а також належної раціоналізації її оренди.

Отож **метою** нашої статті є обґрунтування сучасного рівня грошової оцінки землі сільськогосподарських земель, а також заходів раціоналізації оренди сільськогосподарського землекористування, що, безумовно, підвищить рівень ресурсної безпеки сільського господарства України.

Виклад основних положень. Грошова оцінка сільськогосподарської землі потрібна для належного (тобто не майже дармового) її продажу. Адже коли землю купують за високою ціною, то будуть її цінувати та берегти, а якщо за низькою, то найімовірніше – навпаки. «Як прийшло, так і пішло», – каже народна мудрість. Проаналізуємо напрацювання у цій сфері.

Економічна (грошова) оцінка земель у нас була задіяна на початку 60-х років ХХ ст. До того часу землі, як і інші природні ресурси, вважалися «дармовими» благами природи. Академік Т. Хачатуров у 1969 р., підводячи підсумки всесоюзної дискусії про економічну оцінку земель, говорив про тридцять шість різних підходів до її проведення. Сформувалися дві головні концепції: затратна і результативна. Затратна (автор – академік С. Струмилін) була практично відкинута, адже грошова оцінка освоєних цілих земель була дуже мізерною. У 1977 р. прийняли Методику економічної оцінки земель за трьома показниками: окупністю затрат, величиною валового доходу від вирощування сільськогосподарських культур і диференційованим доходом. Останній показник використовується і в наш час. Слід відзначити, що 23 травня 2017 р. прийнято Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. У п. 1 загальних положень, зокрема, вказано, що цей Порядок визначає процедури проведення грошової оцінки сільськогосподарських угідь: ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей [2].

У п. 1 П розділу цього Порядку роз'яснено, що нормативи грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення треба застосовувати відповідно до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831 [3].

У п. 2 цього ж розділу помічено, що нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення визначається відповідно до нормативу капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя

згідно з додатком до Методики та показників бонітування ґрунтів шляхом складання шкал нормативної грошової оцінки агропромислових груп ґрунтів природно-сільськогосподарських районів (для сільськогосподарських угідь).

У додатку до Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення від 23 травня 2017 р. наведено нормативи грошової оцінки земель регіонів України (див. табл.).

Таблиця

Нормативна грошова оцінка одиниці площі ріллі в Україні*

Найменування регіону	Нормативна грошова оцінка 1 га, грн.
Автономна Республіка Крим	25 696,74
Області:	
Вінницька	27 078,28
Волинська	21 607,36
Дніпропетровська	27 078,28
Донецька	31 167,66
Житомирська	21 165,27
Закарпатська	27 520,38
Запорізька	25 254,64
Івано-Франківська	26 194,09
Київська	26 194,09
Кіровоградська	32 107,11
Луганська	27 078,28
Львівська	22 049,46
Миколаївська	27 078,28
Одеська	31 167,66
Полтавська	30 283,47
Рівненська	22 049,46
Сумська	26 636,19
Тернопільська	28 901,92
Харківська	32 549,20
Херсонська	24 370,45
Хмельницька	29 841,37
Черкаська	33 930,75
Чернівецька	32 991,29
Чернігівська	23 873,10

* Станом на 1 січня 2016 року.

Слід відзначити, що капіталізований рентний дохід пораховано за 1980–1988 рр., коли сільськогосподарське виробництво України було стабільним.

У Методиці нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831, наведена грошова оцінка земель за природно-сільськогосподарськими районами: найнижчою є оцінка в Турківському природно-сільськогосподарському районі – 7603,26 грн (Львівська обл.), Олевському – 9406,78 грн (Рівненська обл.), а найвищою – в Жашківському – 43801,5 грн (Черкаська обл.); Теплицько-Чечельницькому (Вінницька обл.) – 41294,38 грн за гектар. Як бачимо, тут оцінки земель сільськогосподарського призначення є більш диференційованими.

Подібні цифри наводять і науковці. Як стверджують І. Огороднікова й М. Трубіна, нині середня вартість земель в Україні становить 20,6 тис. грн./га [4, с. 12].

Тимчасом слушною є й інша думка. Як пише О. Ковалів, за його розрахунками середньозважена абсолютна вартість одного га розпайованих угідь (ріллі) мала становити 158,9 тис. грн, або 6412 євро [5, с. 84].

Ці дані перегукуються з розрахунками А. Москаленка, який повідомляє, що собівартість 1 т гумусу, одержаного зі сидератів, становить 951,8 грн/т, а із гною – 1609,3 грн / т. [6, с. 176]. Якщо взяти їх до уваги, а також оцінки ґрунтознавців про запаси гумусу в межах 140–300 т/га (Полісся-Лісостеп), то тільки вартість гумусу (головного компонента родючого ґрунту) є 133–286 тис. грн. За нинішнім курсом євро (32 грн за євро) – це орієнтовно 4,2–9 тис. євро.

Ось такою є ціна головного показника родючості ґрунту. А вартість родючої землі, очевидно, буде набагато більшою.

З огляду на це виникають значні сумніви експертної оцінки ціни сільськогосподарських земель у межах кількох тис. дол. США. Наприклад, експерти з проекту «Підтримка реформи у сільському господарстві та земельних відносин в Україні» називають середню ціну в межах 3 тис. дол. США за 1 га, водночас коливання в межах 1,5–6 тис. дол. США. На думку цих фахівців, найдорожче земля коштує на Мальті та в Голландії – більше 60 тис. дол. США. У більшості західноєвропейських країн ціни коливаються в межах 15–70 тис. дол. США, а у Східній Європі – 1–5 тис. дол. США. У Стратегії удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними визначено вартість 1 га землі: в Румунії – 6 тис. дол. США, Австрії – 45, Хорватії – 7, Сербії – 13, Великобританії – 31, Швейцарії – 30 тис. дол. США [1].

Як бачимо, перед нашими вченими напередодні запровадження ринку землі (хоча зі 7 грудня 2017 р. Верховна Рада України продовжила мораторій на продаж сільськогосподарської землі) постає завдання встановити об'єктивну грошову оцінку земельних багатств.

Сподіваємося, що з появою реального власника буде запроваджена якісна охорона родючості землі. Але повчальна історія засвідчує, що це не завжди вдається.

«Батько охорони землі» Хью Хеммонд Беннет, який з 1935 по 1951 рік був керівником Служби охорони земель у Міністерстві землеробства США (до речі, ця Служба створена вперше у світі, після 12 травня 1934 р., коли сильна пилова буря знесла 300 млн т ґрунту, при цьому на площі 4 млн га родючість було сильно знижено) [7, с. 7], так описує виснаження земель американською системою землеробства: «Заселення нової країни супроводжується надзвичайно сильним виснаженням природних багатств, якими природа так щедро наділила цей край. Білі жителі цієї нової країни у своєму «завоюванні пустелі» і «підкоренні заходу» встановили вражаючий рекорд спустошення і руйнації. Мільйони гектарів схилів, колись покритих величними лісами, були оголені площинним змивом. Численні яри перетинали колись надзвичайно багаті землі. Чимало ділянок пологих рівнин, на яких колись буяли низькорослі місцеві злакові, тепер укриті бур'янами або застелені сипучими пісками, які залишилися після піщаних бур» [7, с. 27].

Відомий американський юрист, член Верховного Суду США У. Дуглас, автор книги «Трьохсотлітня війна» (1975), присвяченої екологічному лиху США через хижацьке ставлення до природних ресурсів, пише: «Наша природа заплатила жахливу данину трьохсотлітній війні. Полювання велось хижацькими методами без жодних обмежень. Спочатку природні ресурси здавались безмежними. Але невдовзі організований бізнес, прагнучи швидкого збагачення і не піклуючись про збереження одного з найкрасивіших континентів землі, почав тотальний наступ на природу. Земля – наша матір, без неї неможливе життя людини. І все ж людина піддає її безжальному спустошенню. Індієць уінті із Каліфорнії казали: «Як дух землі терпить білу людину?.. Кожен її крок залишає на тілі Землі незагоєну рану».

У президента США Т. Рузвельта були певні підстави заявити, що народ, який руйнує свою землю, знищує сам себе [8, с. 74–75].

І останнє, хоча в США з 1975 р. функціонує Служба охорони земель, заходи з охорони ґрунтів за заявами офіційних представників влади на початок 1930-х років були виконані тільки на ½ або ⅓ необхідної площі [8, с. 75]. Дуже часто приватна власність на землю не дає

змоги проводити масштабні протиерозійні заходи (не вдається об'єднати воедино зусилля фермерів, які обробляють близько розташовані землі).

Як бачимо, теперішнім і майбутнім власникам землі в Україні потрібно формувати належне ставлення до безцінного ресурсу нації – землі.

Вчені констатують, що в ринковій економіці функціонує не тільки ринок землі (загальна кількість актів купівлі-продажу – лише кілька відсотків), а головно – ринок оренди. Проявляється він як ринок орендних плат, де вона буде найдешевша – там буде орендар. Між іншим, за нашим законодавством величина орендної плати залежить від нормативної грошової оцінки землі. Це зайвий раз підкреслює важливість об'єктивної грошової оцінки оброблюваних земель.

Головними проблемами оренди, на наш погляд, залишаються сплата податків орендарем і формування коштів на відновні заходи з охорони площ і родючості земель. І це задовано.

М. Заславський у своїй розгорнутій монографії «Ерозія ґрунтів» пише, що сильному розвитку ерозії в США надто сприяв орендний характер володіння землею, який становить собою, за твердженням класиків, чи не найбільшу перепону раціональному землеробству, тому що фермер уникає всяких поліпшень і затрат, коли не можна очікувати, що вони повною мірою будуть використані до закінчення терміну оренди. Орендарі, далі пише академік, які часто змінюють ділянки, намагаються отримати зі землі якомога більше прибутку до закінчення терміну оренди, керуючись прислів'ям: «Краще сьогодні один долар у моїй кишені, ніж десять доларів завтра у кишені іншого фермера» [8, с. 74].

Сьогодні ж, як зауважує М. Хвесик, з-поміж основних недоліків агрохолдингів (за його даними, у нас є 60 великих агрохолдингів, які використовують 24% площі орних земель) вбачається допущення ними хижацької експлуатації земельних угідь з метою максимізації власного прибутку [9, с. 83].

У Вінницькій області дійшли до того, що оренду продовжують самі орендарі, не питаючи орендодавців. Нехтування правами власників набуло масового характеру. Ось лише деякі факти. Із А. Торколетом зі села Петрашівка ТОВ «АМГ Миронівське» (міське орендне підприємство) «уклало» договір оренди, у якому неозброєним оком видно, що частини документів орендодавця і орендаря заповнено одним підписом, а підпис п. Торколета – підроблено. Так виглядає, що

у ТОВ навіть не намагалися приховати фальшування договору оренди. Подібне вчинено і ТОВ «Великокісницьке» (власником якого є Г. Калетник, поплічник В. Януковича). І хоча потерпілій Т. Гоголь почерково-знавча експертиза підтвердила підробність її підпису ще у 2016 р., слідчі далі справу не розслідують [10, с. 9].

Однією з причин цього є недосконале регулювання орендних відносин. Скажімо, у Законі України «Про оренду землі» у ст. 25 прописані права і обов'язки орендаря. Але у ній чітко не визначені обов'язки орендаря проводити відповідні землеохоронні заходи. До цього зобов'язують орендодавця (ст. 24) [11]. Зрозуміло, що доволі часто (якщо не завжди) орендодавець не має ресурсів виконувати роботи з охорони ґрунтів, а вимагати це в орендаря є досить проблематично. Тому законодавець мусить покласти на орендаря обов'язки з охорони ґрунтів. До речі, цього пункту немає і в типовому договорі оренди, але сказано, що за згодою сторін охорону землі може здійснювати або перший, або другий.

Але є й відрядне: у Стратегії [1] затверджено ставки орендної плати: 8% від нормативної грошової оцінки землі; 25% землі може бути передано в оренду безоплатно; термін оренди – не менше 7 років. А це вже дає змогу впорядковувати сівозміни і проводити землеохоронні роботи.

Як правило, наукові публікації зводяться до думки про потребу підвищувати орендну плату. Зараз вона сягає 1093 грн/га. І хоча президент Украналітцентру О. Охріменко стверджує, що орендна плата має бути в межах 10–20 тис. грн/га, фермері-орендарі вважають такі цифри завищеними. Тут треба знайти компроміс, але державні службовці повинні при реєстрації договору оренди контролювати, які землеохоронні заходи і за чий кошти мають проводитися.

Зі сказаного випливає необхідність посилення домінуючої ролі державних органів у регулюванні орендних відносин, а також потреба поступового підвищення відповідальності орендодавців і орендаря за землеохоронні роботи.

Висновки. Грошова оцінка сільськогосподарських земель є надзвичайно актуальною і потрібною, адже від її рівня залежить ринкова ціна землі, яка, до речі, складається як співвідношення між попитом і пропозицією. Отже, щоби пропозиція не була явно заниженою, потрібно виявити об'єктивну основу такої ціни і на основі цього встановлювати певний рівень (мінімальну вартість), нижче якого не можуть оформлятися договори купівлі-продажу родючих земель.

Орендна плата за використання землі має бути економічно і соціально обґрунтованою, виходячи із нормативної грошової оцінки

земель сільськогосподарського призначення. Орендні відносини повинні враховувати обов'язкове проведення землеохоронних робіт, які мусять бути покладені, на наш погляд, насамперед, на орендаря, адже в нього є більше технічних і фінансових ресурсів для їх здійснення.

Все це має забезпечити головний ресурс сільськогосподарського виробництва, тобто гарантувати ресурсну безпеку не тільки для теперішніх, а й для майбутніх поколінь.

1. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>

2. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 р. № 262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0679-17>

3. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 831 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF>

4. Огороднікова І. І. До питання методичних підходів оцінки земель сільськогосподарського призначення для цілей оподаткування / І. І. Огороднікова, М. В. Трубіна // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2014. – № 4. – С. 1–14.

5. Ковалів О. І. Особливості інституціонального забезпечення звершення земельної реформи в Україні / О. І. Ковалів // Збалансоване природокористування. – 2017. – № 1. – С. 83–87.

6. Москаленко А. М. Економічна ефективність застосування соломи і сидератів для підвищення родючості ґрунту / А. М. Москаленко // Вісник Харківського аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Економіка і наука. – 2013. – № 11. – С. 172–184.

7. Беннет Х. Х. Основы охраны почвы / Х. Х. Беннет. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 412 с.

8. Заславский М. Н. Эрозия почв / М. Н. Заславский. – М.: Мысль, 1979. – 245 с.

9. Хвесик М. А. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74–86.

10. Кучер І. Ми Ваші земляки, а не раби / І. Кучер, О. Бовш // Експрес. – 2017. – 26.10–02.11. – С. 9.

11. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

Марченко О. М., Оробчук М. Г. Направления усовершенствования нормативно-правового и методического обеспечения ресурсной безопасности сельскохозяйственного производства

Обосновывается необходимость улучшения работы по усовершенствованию методики проведения денежной оценки сельскохозяйственных земель. Доказывается целесообразность такой оценки с учетом затрат на воссоздание основных компонентов почвы, в первую очередь, гумуса. Предлагается рационализировать арендные земельные отношения, особенно в сфере сохранения плодородия. Констатируется, что все это позволит повысить уровень ресурсной безопасности сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: ресурсная безопасность, охрана сельскохозяйственных земель, денежная оценка земли, аренда, арендная плата, земельноохранные работы.

Marchenko O. M., Orobchuk M. G. Directions of improvement of the normatively-legal and methodical providing of resource safety of agricultural production

Resource safety of agricultural production is investigated, as him main condition. It depends, first of all, from the state and fertility of earth. The main tasks of maintenance of fertile areas and corresponding level of the productivity there are a money estimation of agricultural earth and guard of fertility on condition of leasing land-tenure.

Analysis of normatively-legal documents, that regulate the money estimation of earth in Ukraine witnessed that her it is recommended to conduct in accordance with the norm of the capitalized rent profit. However, such estimation considerably below, in comparing to the money estimation of earth from taking into account of cost of humus. In this connection, there is a task to set the objective money estimation of the landed resources and perfect it corresponding normatively-legal and methodical providing, before the input of market of earth. An author comes to the conclusion about expedience of such estimation taking into account expenses on the recreation of basic components of soil, first of all, to the humus. In a market economy, the market of lease of earth functions mainly. However, the analysis of legislation in the field of it testifies that adjusting of leasings relations in Ukraine is imperfect. In particular, duties of leaseholder to conduct corresponding measures on the guard of earth are not clearly certain. Rent for the use of earth must be economically and socially reasonable, going out the objective money estimation of agricultural lands. Leasings relations must take into account obligatory realization of works from the guard of earth. Duty of their realization must be fixed on a leaseholder, in fact he have more technical and financial resources for this purpose. An author marks the necessity of strengthening of dominant role of public organs for adjusting of leasings relations, and also increase of responsibility of lessors and leaseholder for works from the guard of earth. All of it will allow to promote resource strength of agricultural production security.

Key words: resource safety, guard of agricultural earth, money estimation of earth, lease, rent, works on the guard of earth.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ

Наведено теоретичний аналіз загальних понять контролінгу, визначено його основні ознаки. Досліджено найважливіші чинники, що зумовлюють складність у розумінні контролінгу. Розкрито передумови формування і розвитку фінансового контролінгу, також розглянуто доцільність застосування його в Україні.

Ключові слова: фінансовий контролінг, фінансова безпека, економічна безпека держави.

Постановка проблеми. Поступовий перехід економіки України до ринкових відносин суттєво ускладнює проблему економічної безпеки держави, яка є важливою характеристикою якості життя та стану економіки. Тому до порядку денного вноситься питання забезпечення в ринкових умовах економічної безпеки держави шляхом запровадження відповідної підсистеми прийняття управлінських рішень, зокрема фінансового контролінгу.

Стан дослідження. Теоретичні основи управління економічною безпекою держави, а також широке коло інших питань, пов'язаних з цією проблемою, висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Л. Абалкін, О. Власюк, В. Геєць, Я. Жаліло, Л. Герасименко, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Ревак, В. Сенчагов, М. Флейчук, В. Франчук та інші.

Однак в Україні проблемою управління економічною безпекою держави займаються недостатньо та не комплексно, тому що основна увага приділяється економічній безпеці на рівні підприємства. Залишаються невирішеними окремі питання, насамперед, потреба в удосконаленні та адаптації концепцій управління до потреб ринку, а також чітке визначення контролінгу і самого поняття «фінансовий контролінг» з такими категоріями, як економічна безпека, сталість (стійкість), стабільність, надійність, антикризове управління, банкрутство, санація, ризик тощо.

Зважаючи на те, що в економічній літературі немає єдиного визначення поняття фінансового контролінгу, а також обмежена кількість наукових праць з цієї проблематики, у дослідженні цієї проблеми слід спиратися на праці вітчизняних науковців: Т. Калайтан, Я. Маєв-

ської, Г. Партин, О. Портної, Л. Приходько, М. Пушкар, Г. Швиданенко, Ю. Яковлева та ін. Однак доволі обмеженими є розвідки щодо передумов, особливостей і структури фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави.

Метою статті є обґрунтування передумов формування і розвитку фінансового контролінгу, його ролі та значення в процесах економічного зростання в Україні.

Виклад основних положень. Будь-яка діяльність з боку держави, попри структуру її економічних інтересів, залежить від спроможності залучення необхідного капіталу як складової економічної безпеки, правильного механізму реалізації інвестиційної політики як фактора гарантування економічної безпеки, а також стану фінансово-кредитної сфери, який забезпечує ефективне функціонування економічної системи та економічного зростання. Тому для узгодження всіх взаємопов'язаних елементів існує специфічна функція – управління, яка забезпечує планування, контроль, мотивацію та регулювання діяльності.

Поява контролінгу обумовлена розвитком ринкової економіки, де виникає потреба у створенні такої інформаційної системи, яка забезпечує своєчасне отримання якісних даних та їх трансформацію в корисну інформацію з метою ухвалення обґрунтованих управлінських рішень [1, с. 8].

Задля реалізації поступового переходу економіки України до ринкових відносин доцільно систематично застосовувати інструменти оперативного управління. Контролінг є тим елементом, який формує систему не лише оперативного, але й стратегічного управління.

Одночасно зі застосуванням контролінгу відбувається адаптація цієї підсистеми управління до національних особливостей ведення бізнесу в Україні, а також доповнення певними, характерними тільки нашій країні особливостями. Під контролінгом розуміють систематичний управлінський контроль, відстеження ходу виконання поставлених завдань з одночасним корегуванням роботи, що здійснюється на основі дотримання встановлених стандартів і нормативів, постійного регулювання і моніторингу як найважливішого завдання економічного управління [2, с. 99].

Саме поняття «контролінг» походить від англійського «to control» і в економічному сенсі означає управління, контроль, спостереження.

Деякі науковці під поняттям «контролінг» розуміють виключно контроль або управлінський облік (*managerial accounting*). Загалом таке тлумачення контролінгу є неповним, тому що і контроль, і управлінський облік виступають окремими функціями контролінгу.

М. Пушкар зазначає, що «контролінг – це окрема інформаційна підсистема підприємства для стратегічного управління на основі синтезу знань з менеджменту, маркетингу, фінансового та управлінського обліку, статистики та аналізу, контролю та прогнозування. Він дозволяє підприємству адаптуватися до постійних змін середовища та успішно виживати в умовах конкуренції» [3, с. 23].

Основною вимогою до забезпечення економічної безпеки держави є достовірність та об'єктивність інформації, а джерелом інформації для контролінгу виступає національне законодавство нашої держави. Взаємозв'язок між контролінгом і державою полягає в тому, що в них одна головна мета – забезпечення стабільного розвитку держави з урахуванням соціальної і ринкової політики.

Контролінг є складною конструкцією, що поєднує в собі розмаїті елементи, скажімо, установлення цілей, планування, облік, контроль, аналіз, керування інформаційними потоками й вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень [4, с.9].

Сьогодні служби контролінгу як системи підтримки управлінських рішень функціонують практично на всіх великих та в більшості середніх підприємств [5, с.25].

Фахівці з управління підприємством під контролінгом розуміють функціональну систему контролю, аналізу, планування, відхилень, координації, внутрішнього консалтингу та загального інформаційного забезпечення керівництва підприємством. Іншими словами, контролінг – це важлива саморегулююча система інструментів та методів, яка спрямована на функціональну підтримку управління підприємством і охоплює інформаційне забезпечення, контроль, внутрішній консалтинг, планування і координацію.

Самі служби з контролінгу безпосередньо не приймають рішення, а здійснюють їх підготовку, інформаційну підтримку і контроль за реалізацією. Відповідно, інформація спочатку обробляється, узагальнюється, аналізується і подається користувачам у формі рапортів, звітів, доповідних записок, резюме, рекомендацій, прогнозів тощо.

З огляду на це, напрямами (секторами) контролінгу визначено фінансовий контролінг, контролінг збуту, контролінг виробництва та закупівель.

Поряд з терміном «контролінг» в економічній літературі виникає нове поняття, таке як «фінансовий контролінг». Він вважається підсистемою контролінгу і його основною метою є забезпечення за допомогою фінансових інструментів стабільної та фінансової рівноваги у господарській діяльності держави. За допомогою фінансового контролінгу складають плани щодо показників ліквідності, прийняття

управлінських рішень, фінансування певних проектів і планування бюджетів, які у подальшій діяльності порівнюють з реальними показниками [6, с.94].

Зважаючи на той факт, що значущість фінансової політики у життєдіяльності держави обумовлена необхідністю уникнення фінансових шоків і перекосів у реальному секторі економіки, зниження темпів інфляції, забезпечення стабільних темпів економічного розвитку та стійкості фінансової системи у державі, саме фінансовий контролінг здатен забезпечити порядок ухвалення управлінських рішень щодо напрямів такої політики та їх реалізації.

Контролінг, враховуючи його функції і завдання, повинен бути безпосередньо включений у структуру фінансово-економічних служб підприємства, які підпорядковуються фінансовому директору.

Фінансовий контролінг має орієнтуватись на функціональну підтримку фінансового менеджменту, що визначає його зміст та основні завдання. Основною метою фінансового контролінгу мусить бути орієнтація управлінського процесу на максимізацію прибутку та вартості капіталу власників за умови мінімізації ризику і збереження ліквідності та платоспроможності підприємства.

Фінансові проблеми, які виникають у суб'єктів господарювання, доволі часто зумовлені відсутністю чітких стратегічних цілей розвитку з боку держави. Як наслідок, на підприємствах виникають труднощі з визначенням потреби в капіталі та інших видах ресурсів, кошти заморожуються в неліквідних запасах, дебіторській заборгованості, окремі сектори діяльності виявляються збитковими тощо.

Отже, фінансовий контролінг існує для забезпечення життєздатності підприємства в довгостроковому періоді. Основними факторами для розвитку суб'єктів господарювання на державному рівні виступають: фінансове забезпечення та можливості залучення додаткового капіталу; наявність кваліфікованого персоналу; наявність надійних і дешевих джерел постачання сировини та матеріалів; наявність ринків збуту продукції; виробничий потенціал; ефективна організаційна структура; висока якість менеджменту тощо.

Практика засвідчує, що успішне фінансове становище держави залежить від стратегічної спрямованості й ефективності оперативного управління на підприємствах. Для цього потрібно спрямувати курс на визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємств з боку держави, прийняти курс дій і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей.

Фінансовий контролінг є контролюючою системою, яка забезпечує концентрацію контрольних дій за основними напрямками фінан-

сів у діяльності суб'єктів господарювання, своєчасно виявляє відхилення фактичних показників від прогностичних (планових) та чинників, що зумовили ці відхилення, і приймає управлінські рішення щодо нормалізації процесу управління фінансами підприємств.

Система фінансового контролінгу на рівні держави повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- 1) опосередкована спрямованість системи фінансового контролінгу на досягнення фінансової стратегії держави;
- 2) багатофункціональність фінансового контролінгу;
- 3) орієнтованість фінансового контролінгу на кількісні показники;
- 4) взаємозв'язок методів фінансового контролінгу з методами фінансового аналізу і фінансового планування;
- 5) простота, гнучкість і своєчасність побудови системи фінансового контролінгу;
- 6) економічна ефективність впровадження фінансового контролінгу з боку держави.

Використання системи фінансового контролінгу на рівні держави дасть змогу значно підвищити ефективність усього процесу управління фінансовою діяльністю підприємств.

З уваги на перелічені принципи фінансовий контролінг у суб'єктів господарювання можна побудувати за такими етапами:

1. Визначення об'єкта контролінгу. Цей принцип розрахований на цільову орієнтацію фінансового стану підприємства. Об'єктом фінансового контролінгу виступають управлінські рішення за основними аспектами фінансової діяльності підприємств.

2. Виділення видів і сфери контролінгу. Згідно з концепцією побудови системи контролінгу, його можна поділити на такі основні види: стратегічний контролінг; поточний контролінг; оперативний контролінг. Кожен із цих видів контролінгу повинен відповідати його сферам і періодичності здійснення його функцій.

3. Контроль за формуванням системи показників, що контролюються у вигляді факторного зв'язку, де визначається певний вид контролінгу з показниками першого рівня; аналогічно формується система пріоритетів третього і наступних рівнів.

4. Розроблення системи кількісних стандартів контролю. Після визначення і ранжування переліку фінансових показників, які контролюються, виникає необхідність встановлення кількісних стандартів за кожним із них. Такі стандарти можуть встановлюватись як в абсолютних, так і у відносних показниках. Крім того, такі кількісні стандарти можуть мати стабільний чи рухомий характер. Стандартами виступають цільові стратегічні нормативи, показники поточних планів

і бюджетів, система державних або розроблених підприємством норм і нормативів та ін.

5. Побудова системи моніторингу показників, які включаються у фінансовий контролінг. Система моніторингу складається з активного механізму фінансового контролінгу, який становить собою розроблений на підприємстві механізм постійного спостереження за показниками фінансової діяльності, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від передбачених і виявлення причин цих відхилень.

Упровадження деяких аспектів системи фінансового контролінгу з боку держави уможливить суттєве підвищення ефективності всього процесу управління фінансовою діяльністю.

Комплексний підхід фінансового контролінгу до економічної безпеки держави передбачає поєднання принципів, функцій, методів, стратегій і технологій управління економічною безпекою на всіх рівнях. Він спрямований на своєчасне вирішення соціально-економічних проблем, оптимальний розподіл повноважень у процесі ухвалення рішень, вибір стратегії й тактики держави, адекватних сучасним ринковим умовам щодо забезпечення економічної безпеки держави.

Ефективність прийняття управлінських рішень щодо економічної безпеки держави залежить від активності підприємців та їх залученості в процеси розробки державної політики і ухвалення рішень, а також від якості роботи системи державного управління. Призначення фінансового контролінгу полягає в одержанні об'єктивної інформації про стан економічної безпеки держави, проведенні кваліфікованих консультацій представників регіональної і місцевої влади, врахуванні результатів наукової експертизи на всіх етапах формування і реалізації державної регіональної політики щодо економічної безпеки.

Роль фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки охоплює два блоки проблем: 1) дослідження адаптації і становлення держави як основного інституту ринкової економіки та її діяльності щодо забезпечення економічної безпеки на макрорівні; 2) дослідження форм взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій і мас-медіа з метою забезпечення економічної безпеки держави як соціально-економічної групи населення країни.

В основі застосування фінансового контролінгу лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення як самоорганізованої системи, яка забезпечує інтеграцію, організацію і координацію всіх фаз управління економічною безпекою держави.

За словами О. Користіна, «економічна безпека держави набуває першочергового значення, оскільки вона визначає напрями для прийняття основних соціально-економічних рішень» [7, с. 7].

Висновки. Таким чином, однією з основних задач підсистеми фінансового контролінгу на рівні держави можуть виступати різного роду рекомендації щодо прийняття і ухвалення управлінських рішень. Оскільки фінансовий контролінг – це нове явище в економічній літературі, його застосування може викликати суттєвий опір, а особливо його інструменти впливу в державному секторі. Недосконалість цієї системи полягає в невизначеності самих науковців з приводу застосування такого економічного поняття, як фінансовий контролінг.

Забезпечення економічної безпеки держави відбуватиметься, насамперед, завдяки втіленню ефективної технології управління, яка передбачатиме розробку управлінських рішень загалом по державі і в її структурних підрозділах зокрема. Результатом фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави стає так званий фінансовий план («Концепція», «Стратегія» тощо), в якому визначено необхідні для реалізації управлінські рішення. Застосування такої системи управлінських рішень забезпечуватиме належний рівень економічної безпеки держави.

1. Калайтан Т. В. Контролінг: навч. посібник / Т. В. Калайтан. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 252 с.
2. Михайличенко Н. М. Становлення банківського контролінгу в Україні та світі як приклад успішної експансії контролінгу «вшир» / Н. М. Михайличенко // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – Вип. 3 (45). – С. 99–104.
3. Пушкар М. С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту / М. С. Пушкар, Р. М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2012. – 370 с.
4. Яковлев Ю. П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Ю. П. Яковлев. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 318 с.
5. Наконечна Н. В. Фінансовий контролінг як компонента економічної безпеки держави: навч. посібник / Н. В. Наконечна, У. В. Щурко, М. І. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 266 с.
6. Івахненко С. В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології / С. В. Івахненко, О. В. Мелих. – К.: Знання, 2009. – 319 с.
7. Користін О. Є. Економічна безпека: навч. посібник / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. – К.: Алеута; КНТ; Центр навчальної літератури, 2010. – 368 с.

Наконечная Н. В., Мельник С. И. Предпосылки формирования и развития финансового контроллинга

Приведен теоретический анализ общих понятий контроллинга, определены его основные признаки. Исследованы важнейшие факторы, вызываю-

щие сложность в понимании контроллинга. Раскрыты предпосылки формирования и развития финансового контроллинга, также рассмотрена целесообразность применения его в Украине.

Ключевые слова: финансовый контроллинг, финансовая безопасность, экономическая безопасность государства.

Nakonechna N. V., Melnik S. I. Prerequisites for the formation and development of financial controlling

The purpose of the article is to substantiate the preconditions for the formation and development of financial controlling, its role and importance in the processes of economic growth in Ukraine. In order to achieve a gradual transition of Ukraine's economy to market relations, it is necessary to systematically apply operational management tools. Controlling acts as an element that forms the system of not only operational but also strategic management.

Simultaneously with the use of controlling, the adaptation of this subsystem of management to the national peculiarities of doing business in Ukraine is being adapted, as well as the addition of some specific characteristics specific to our country. Controlling means systematic managerial control, tracking the progress of the tasks performed, with the simultaneous correction of work carried out on the basis of compliance with established standards and standards, continuous regulation and monitoring as the most important task of economic management

The basic requirement for ensuring the country's economic security is the reliability and objectivity of information, and the source of information for controlling is the national legislation of our state. The relationship between control and the state lies in the fact that they have one main goal – to ensure the stable development of the state, taking into account social and market policy.

Controlling services themselves do not directly take decisions, but carry out their training, information support and controlling over the implementation. Accordingly, the information is initially processed, summarized, analyzed and provided to users in the form of reports, reports, notes, summaries, recommendations, forecasts, etc. In view of this, the controlling directions (sectors) are: financial controlling, sales controlling, production and procurement controlling, etc.

Given the fact that the importance of financial policy in the life of the state is determined by the necessity of avoiding financial shocks and distortions in the real sector of the economy, reducing inflation, ensuring stable rates of economic development and the stability of the financial system in the state, it is precisely with the help of financial controlling that the order of adoption managerial decisions on the directions of such a policy and their implementation.

Financial controlling should focus on the functional support of financial management, which determines its content and main tasks. The main objective of financial controlling is the orientation of the managerial process to maximize the profit and value of the owners' capital in minimizing the risk and preserving the liquidity and solvency of the enterprise.

Key words: financial controlling, financial security, economic security of the state.

Стаття надійшла 30 жовтня 2017 року

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ВІТЧИЗНЯНИХ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Досліджено сучасний інструментарій оцінювання фінансового стану вітчизняних страхових компаній, проаналізовано наукові підходи до визначення їх фінансового стану. Розкрито сутність методики рейтингової системи оцінки страхових компаній, з'ясовано особливості проведення аналітичної та фінансової діагностики. Систематизовано понятійно-категоріальну базу дослідження фінансового стану страхової компанії шляхом розмежування системи понять і категорій, таких як «діагностика», «діагностичний аналіз», «фінансова стійкість», «фінансова надійність» та «фінансова безпека». Застосовано комплексний підхід до розробки й апробації системи діагностики фінансового стану вітчизняних страхових компаній, узагальнено умови забезпечення платоспроможності страховиків.

Ключові слова: страхова компанія, фінансовий стан, діагностика, діагностичний аналіз, фінансова стійкість, фінансова надійність, платоспроможність, ліквідність, фінансова безпека.

Постановка проблеми. В умовах постійно змінюваного макроекономічного середовища, загострення конкурентної боротьби, зростання і концентрації ризиків страхової діяльності актуалізується проблема забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страхових компаній. Важлива роль страхових компаній як стабілізаторів ринку фінансових послуг пов'язана з концентрацією значних фінансових ресурсів та перетворення їх на потужні фінансово-кредитні інститути. Найважливішою характеристикою фінансового стану страхової компанії є її фінансова надійність, а метою діяльності – досягнення та підтримка стійкого фінансового стану. Водночас особливої гостроти набувають питання ефективного управління фінансовими потоками, підвищення рівня капіталізації, зміцнення фінансової безпеки страховика, протидії шахрайству на ринку страхування тощо.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики забезпечення фінансової стійкості страхових компаній зробили відомі вітчизняні дослідники, зокрема О. Барановський, О. Гаманкова, С. Ілляшенко, С. Луконіна, Л. Орланюк-Маліцька, Н. Ткаченко, Л. Шірінян та ін. Методичні підходи до аналізу й оцінки фінансової безпеки страхових компаній вивчали А. Єрмошенко, О. Жабинець, В. Кравченко, О. Папка, О. Пластун. Незважаючи на ґрунтовне висвітлення

у науковій літературі проблем, пов'язаних з організацією страхової діяльності, тенденціями розвитку страхового ринку, питання аналізу та оцінки фінансової платоспроможності та надійності, діагностики фінансового стану вітчизняних страхових компаній потребують додаткового дослідження та систематизації.

Мета статті – проаналізувати наукові підходи до визначення фінансового стану страхових компаній та обґрунтувати систему (набір) показників, за допомогою яких можна діагностувати фінансовий стан вітчизняних страхових компаній.

Виклад основних положень. Із розвитком страхового ринку в Україні дедалі більшу увагу вітчизняні теоретики і практики приділяють дослідженню умов забезпечення надійного фінансового стану, підтримання фінансової стійкості та платоспроможності, дотримання вимог щодо достатності капіталу. Систематичний моніторинг фінансового стану страхових компаній, розгорнуте висвітлення у медіа-джерелах, професійний підхід до побудови системи оцінювання та діагностики ключових фінансових показників дали би змогу застерегти клієнтів страхового ринку від проблемних фінансово нестійких компаній, перевірити рівень їх фінансової стійкості та оцінити стан фінансової безпеки.

У науковій літературі погляди дослідників стосовно тлумачення сутності та параметрів, за допомогою яких можна визначити й оцінити фінансовий стан суб'єкта господарювання і страхової компанії зокрема, істотно різняться. Скажімо, В. Кравченко вважає, що страхові компанії є специфічними суб'єктами, які концентрують на собі майнові інтереси страхувальників і здійснюють свою діяльність з метою досягнення та підтримки стійкого фінансового стану. При цьому фінансовий стан характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання капіталу страховика [1, с. 85]. Автор пропонує аналіз фінансового стану здійснювати на основі всебічного аналізу загальних та спеціалізованих груп звітів. До першої групи входять загальноприйняті п'ять форм фінансової звітності, а до другої – форми, передбачені Порядком складання звітних даних страховика, зокрема Звіт про доходи та витрати страховика, Звіт про страхові платежі та виплати за структурними підрозділами страховика, Пояснювальна записка до звітних даних страховика, Актуарний звіт [2].

Відома дослідниця страхового ринку Л. Шірінян розробила власну методику рейтингової системи оцінки страхових компаній України, в основу якої покладено шкалу оцінок, яка охоплює чотири групи показників: 1) абсолютні показники діяльності; 2) показники платоспроможності; 3) показники ділової активності; 4) показники фінансо-

вої стійкості. Водночас авторка акцентує увагу на відносних фінансових показниках (тобто групах 2–4), які незалежно від абсолютних дають можливість простежити і порівняти тенденції розвитку й потенціал страховиків. Тимчасом важливо не лише розрахувати, а й правильно оцінити досліджувані показники та порівняти їх з нормативними значеннями, орієнтуючись на вітчизняну і світову практику. Для рейтингу було використано два найпоширеніші методи – метод суми місць і метод оцінювання відстані від точки-еталону, тобто від максимального значення показника в заданій сукупності. Назагал запропонована методика рейтингової системи оцінки страхових компаній України дає можливість оптимізувати механізми функціонування і регуляції ринку страхових послуг та підвищити фінансову надійність страхування. На основі проведеного аналізу власники чи керівники страхових компаній можуть скоригувати страхову, маркетингову, інвестиційну політику, а саме: ідентифікувати й оцінити страхові ризики; зменшити дебіторську та кредиторську заборгованість; переглянути структуру активів; скоректувати тарифні ставки; удосконалити методи інвестування резервів; провести консолідацію фінансових можливостей шляхом злиття з іншими страховими компаніями; використовувати додаткові можливості реалізації страхових договорів тощо [3].

Заслуговує на увагу запропоноване Т. Ковальчук та А. Вергун дослідження теоретико-методологічних засад діагностичного аналізу фінансового стану, що зумовлене неоднозначністю наукових позицій учених стосовно визначення поняття «діагностика», а відтак «діагностичний аналіз». Серед науковців не існує усталених підходів до тлумачення цих питань. Приміром, на думку Б. Коласа, діагностика – це пошук, аналіз, виявлення можливої помилки та вироблення шляхів удосконалення управління системою; як вважає А. Міщенко, діагностика – це відокремлений етап прийняття рішення на основі причинно-наслідкових зв'язків, а на думку В. Рапоппорта – це дослідницька діяльність, спрямована на встановлення, аналіз та оцінку проблем підвищення ефективності системи менеджменту організації та встановлення головних напрямів їх розв'язання [4; 5; 6].

Д. Ендовицький та М. Щербаков під діагностичним аналізом розуміють вид економічного аналізу, за допомогою якого можна виявити ознаки банкрутства і вивчати фактори, що суттєво впливають на фінансовий стан підприємства в певний період часу, а також передбачити можливі наслідки розгорнутого дослідження спостережуваних тенденцій [7, с. 13].

Поділяємо позицію науковців, що діагностичний аналіз є одним із видів аналізу, який вирізняється цілями, завданнями та охоплює

собою систему способів діагностики, які на основі системного підходу дають можливість встановити причинно-наслідкові зміни економічної системи завдяки кількісному та якісному виміру впливу факторів на цю зміну і розвиток [8, с. 130].

Запропонована авторами методика формування системи показників діагностичного аналізу фінансового стану підприємства повинна бути гнучкою, відповідати визначеній стратегії, здатною ідентифікувати потенційні і реальні ризики та діагностувати кожну стадію розвитку підприємства. Систематизовані фінансово-економічні показники залежно від стадій розвитку підприємства наведено в табл. 1.

Науковці наголошують, що за цими показниками можна зробити висновок про ступінь стійкості досліджуваного підприємства, якщо знати, на якому етапі життєвого циклу воно перебуває.

Доречно наголосити, що ефективність діагностики фінансового стану значною мірою залежить від якості, достовірності та повноти інформації, яка використовується в наукових та аналітичних розвідках. Більшість дослідників оперують даними бухгалтерського обліку та фінансової звітності, натомість поза увагою залишаються чинники галузевої специфіки, як-от: ринку фінансових послуг, ймовірні зміни зовнішнього середовища, особливості конкурентного клімату, вимоги вітчизняних та іноземних інвесторів, загальна кон'юнктура фінансового ринку тощо.

На наш погляд, важливим є комплексний підхід до розробки та апробації системи діагностики фінансового стану вітчизняних страхових компаній, що передбачає збір, обробку й аналіз інформації внутрішнього та зовнішнього характеру. При цьому критеріями якісної інформації виступають її репрезентативність, достовірність, своєчасність, доступність, повнота та істинність.

У спеціалізованих наукових розробках окремі дослідники аналізують фінансовий стан суб'єкта господарювання, зокрема і страхової компанії крізь призму етимології понять «фінансова стійкість», «фінансова надійність» і «фінансова безпека». Скажімо, фінансова стійкість страхової компанії багатьма науковцями трактується як здатність страхової компанії виконувати взяті на себе зобов'язання перед страхувальниками [9; 3]; деякі дослідники ототожнюють фінансову стійкість із фінансовою платоспроможністю; на думку В. Олійник, фінансова стійкість – це такий стан і якість фінансових ресурсів, за яких компанія здатна протистояти негативному впливу екзогенних й ендогенних факторів та залишатись платоспроможною, а за потреби – відновлювати фінансові показники до належного рівня [10, с. 18].

Система показників діагностичного аналізу фінансового стану підприємства залежно від стадій його розвитку*

Стадії розвитку підприємства	Назви показників
Стадія створення (зародження)	– показники забезпеченості ресурсним потенціалом; – показники приросту майна; – прогнозний показник обсягу реалізації; – показники попиту та стану ринку; – показники витрат, якості продукції; – показники забезпеченості джерелами формування виробничих засобів; – порівняльні показники виробництва, збуту, якості та цін підприємств-конкурентів
Стадія зростання (молодість)	– показники динаміки обсягів виробництва, збуту та прибутку, беззбиткового обсягу виробництва; – показники якості; – платоспроможність; – показники ефективності використання активів; – показники руху працівників; – показники ефективності витрат; – показники фінансової стійкості (показники забезпеченості оборотних засобів власними джерелами, коефіцієнт маневреності власного капіталу, коефіцієнт фінансової незалежності); – показники організаційно-технічного рівня підприємства
Стадія зрілості	– показники приросту майна, виробництва і збуту, виконання планів з прибутку; – показники асортиментності; – показники технічного рівня виробництва; – показники фінансового та операційного ризику; – показники оборотності засобів; – показники фінансової стійкості (коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт фінансової незалежності)
Стадія спаду (старіння)	– показники резервів (економії ресурсів, зниження витрат, збільшення обсягів виробництва та реалізації, збільшення прибутку, зниження збитку); – коефіцієнти ліквідності; – показники структури та оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, баланс заборгованостей; – показники оборотності активів; – показники рентабельності продажів, зокрема окремих видів продукції
Стадія відродження	– показники асортиментності, номенклатурності; – коефіцієнт структури довгострокових зобов'язань; – склад і структура грошових потоків; – рентабельність капіталу (за видами)

* Систематизовано за [8, с. 132].

Фінансовій стійкості, як правило, притаманні високі платоспроможність, ліквідність і рентабельність. Фінансова надійність передбачає здатність страховика виконувати прийняті страхові зобов'язання за договорами страхування та перестрахування, а її характерними ознаками є наявність фінансових ресурсів для прогресивного розвитку і достатня платоспроможність. Серед чинників, що впливають на фінансову надійність, автори виокремлюють: обсяг власних коштів, збалансований страховий портфель, страхові тарифні ставки, величину страхових резервів, адекватних сумі взятих на себе зобов'язань, розміщення страхових резервів, перестрахування [11, с. 118]. Фінансова безпека страхової компанії є інтегральним виразником фінансового стану страхової компанії, що відображається у здатності своєчасно та в повному обсязі виконувати усі фінансові зобов'язання, забезпечувати оптимальну структуру страхового портфеля в умовах ескалації деструктивних елементів і чинників, а також здійснювати ефективне управління інвестиційною діяльністю.

Систематизація наукових підходів до тлумачення понять «фінансова стійкість», «фінансова надійність» і «фінансова безпека» відображена на рисунку.

З огляду на багатоаспектність досліджуваної проблематики, доцільно наголосити, що в основу діагностики фінансового стану страхової компанії закладено загальнонаукові та методологічні принципи, системний і комплексний підходи, відповідно до яких страхова компанія розглядається як кібернетична система, сформована з кількох підсистем і тісно пов'язана зі зовнішнім середовищем; діагностика повинна охоплювати всі підсистеми та складові елементи організації, органічно поєднувати кількісні та якісні параметри, враховувати галузеву й регіональну специфіку, охоплювати логічну послідовність дослідження стану об'єкта з використанням специфічних методів і прийомів. Загалом розрізняють аналітичну та фінансову діагностику; як стверджує Л. Руденко, сутність аналітичної діагностики полягає в децентралізованій аналітичній обробці економічної інформації на основі використання ПЕОМ з метою розроблення ефективної фінансової стратегії корпорації [12], натомість фінансова діагностика є засадничою для управління фінансами підприємства (страхової компанії) та охоплює такі головні елементи: оцінку фінансових потреб підприємства, розподіл потоків грошових коштів залежно від конкретних планів, визначення додаткових обсягів залучення фінансових ресурсів, пошук внутрішніх резервів, забезпечення фінансової звітності, яка б об'єктивно відображала процеси та забезпечувала контроль за фінансовим станом суб'єкта господарювання [13].

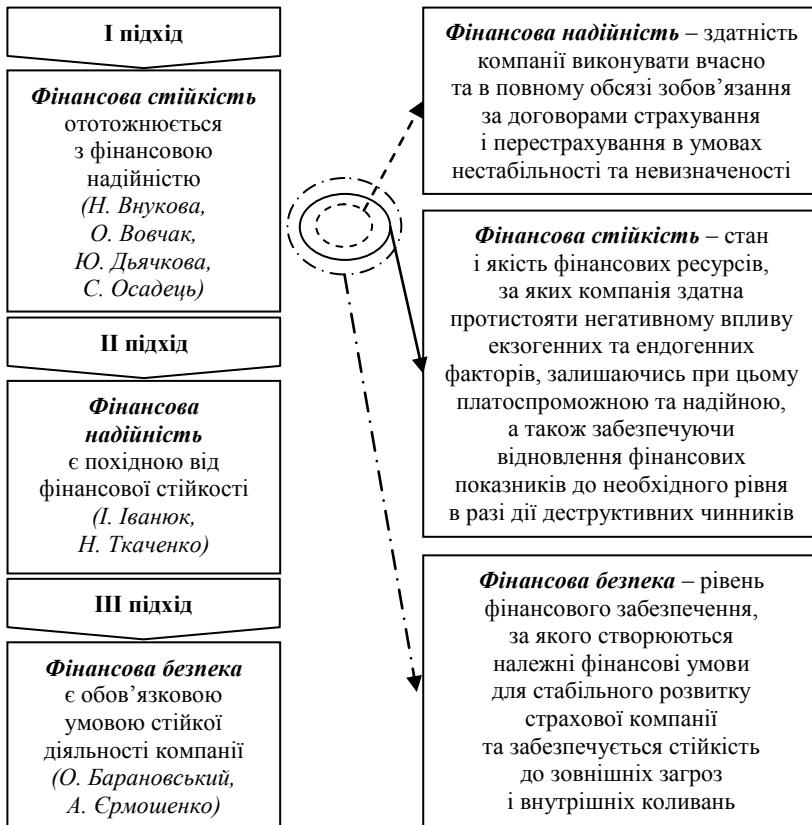

Рис. Систематизація наукових підходів до тлумачення понять «фінансова стійкість», «фінансова надійність» та «фінансова безпека»

Узагальнено за [10].

Назагал під діагностикою фінансового стану страхової компанії розуміємо ґрунтовний аналіз поточного стану об'єкта дослідження, у нашому випадку – параметрів фінансового стану, що охоплюють показники ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості з метою виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником, державним бюджетом та іншими бюджетними і фінансовими інституціями у повному обсязі, а також виявлення проблемних позицій і резервів задля перспективного розвитку водночас. Під час

діагностики потрібно встановити характер і перебіг поточних економічних та фінансових процесів, ідентифікувати системні ризики й загрози, виявити внутрішні можливості та зміцнити власні фінансові позиції на ринку.

З-поміж спеціалізованої літератури варто виокремити колективну монографію, автори якої зробили спробу ґрунтовно проаналізувати інструментарій оцінювання фінансового стану страхових компаній. На їхню думку, до показників, що характеризують фінансовий стан страховика, доцільно віднести: розмір і якість активів (основний індикатор рівня і ліквідності страховика); структуру страхового портфеля страховика (адже переважання одного типу страхових ризиків значно підвищує ймовірність здійснення значних виплат і може спричинити фінансову нестійкість страховика); розмір статутного фонду і власного капіталу страховика і перспективи їх зростання; прибутковість діяльності страховика, що дає можливість оцінити ефективність його роботи; поточні балансові показники та темпи їх росту; співвідношення страхових платежів і страхових виплат; фінансові показники страховика, які суттєво впливають на його діяльність [11, с. 117–118].

Стрижневою характеристикою фінансової надійності страхової компанії є платоспроможність, що означає здатність страховика за будь-яких обставин своєчасно виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання. З цієї метою на законодавчому рівні визначено головні умови забезпечення платоспроможності страховиків (табл. 2).

До речі, В. Кравченко акцентує на тому, що з метою поглиблено-го аналізу фінансової надійності доцільно проаналізувати відносні показники платоспроможності страхової компанії, зокрема: коефіцієнт фінансової спроможності, що визначає платоспроможність страховика стосовно виконання своїх зобов'язань за страховими виплатами; коефіцієнт ліквідності страхових резервів – характеризує достатність страхових резервів компанії, які можуть бути використані для погашення поточних зобов'язань; коефіцієнт страхового покриття, який засвідчує достатність страхових резервів страхової компанії для здійснення страхових виплат [1, с. 88].

Поділяємо наукову позицію О. Землячової з приводу того, що універсальним можна вважати підхід, за яким фінансова стійкість страховика характеризується такими ознаками фінансового стану: 1) високою платоспроможністю, тобто здатністю вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями; 2) високою ліквідністю балансу, тобто достатнім рівнем покриття залучених пасивів активами; 3) високою рентабельністю, тобто такою прибутковістю, яка забезпечує належний розвиток підприємства.

Умови забезпечення платоспроможності страховиків*

Показники	Характеристика основних умов забезпечення платоспроможності страховиків
Наявність сплаченого статутного фонду для страховиків-резидентів або гарантійного депозиту для філій страховиків-нерезидентів	Мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.
Наявність гарантійного фонду страховика	До гарантійного фонду страховика належить додатковий та резервний капітал, а також сума нерозподіленого прибутку. Страховики за рахунок нерозподіленого прибутку можуть створювати вільні резерви. Вільні резерви – це частка власних коштів страховика, яка резервується з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності.
Створення страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань	Страхові резерви утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестрахування). Страхові резерви поділяються на технічні резерви і резерви зі страхування життя (математичні резерви).
Перевищення фактичного запасу платоспроможності страховика над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності	Фактичний запас платоспроможності (нетто-активи) страховика визначається вирахуванням із вартості майна (загальної суми активів) страховика суми нематеріальних активів і загальної суми зобов'язань, зокрема страхових. Страхові зобов'язання приймаються рівними обсягам страхових резервів, які страховик зобов'язаний формувати у порядку, передбаченому Законом України «Про страхування». На будь-яку дату фактичний запас платоспроможності страховика повинен перевищувати розрахунковий нормативний запас платоспроможності.

Систематизовано за [14].

Загалом фінансовий стан є результатом фінансової політики страховика і визначається всією сукупністю фінансово-господарських факторів страхової організації. При цьому прослідковується така черговість: Фінансовий стан = Фінансова (не) стійкість $\rightarrow$ (Не)Платоспроможність $\rightarrow$ (Не)Ліквідність $\rightarrow$ Фінансовий результат (прибуток/збиток) $\rightarrow$ (Не)Рентабельність $\rightarrow$ Фінансова (не) стійкість = Фінансовий стан [15, с. 55].

Як вважає Н. Ткаченко, з метою пруденційного регулювання необхідно визначати індикатори фінансової стійкості, які б дозволяли оцінювати: стан страховиків та здійснювати моніторинг їхніх сильних і слабких сторін, поточний рівень фінансової стійкості та потенційну уразливість до ризиків. Множину показників, які характеризують фінансову стійкість страхової компанії, автор пропонує поділити на три групи:

- I група «Показники, які характеризують поточну фінансову стійкість» містить показники достатності капіталу, надійності фінансового потенціалу, платоспроможності, поточної ліквідності;

- II група «Показники, які характеризують дохідність та прибутковість діяльності страховика» охоплює рівень виплат, рівень витрат, загальний рівень виплат і витрат, рентабельність інвестицій, рентабельність капіталу;

- III група «Показники, які відображають потенційну уразливість до ризиків» містить показники якості активів, показники якості андеррайтингової політики та політики перестрахування, показники якості управління страховою компанією, показники чутливості до ринкового ризику [9, с. 168–170].

З метою своєчасного виявлення ризиків у діяльності страховиків Нацкомфінпослуг 2005 року затвердила рекомендації щодо аналізу їх діяльності у формі тестів раннього попередження. Запропонована система порівняння фактичних фінансових показників діяльності страховиків із визначеними комісією є основою для здійснення аналізу капіталу, активів, страхових резервів, дохідності, ліквідності, перестрахування. Методика має рекомендаційний характер, охоплює одинадцять показників та алгоритм їх розрахунку, а також слугує підґрунтям стандартизації процедур здійснення аналізу діяльності страховиків. Водночас результати тестів раннього попередження є інформацією з обмеженим доступом, яка не підлягає розголошенню та опублікуванню у ЗМІ [16]. Чинну методику доволі часто застосовують для визначення рівня фінансової надійності страховика і самі страхові компанії, і фінансові аналітики та експерти страхового ринку.

Висновки. Безумовно, безпечний фінансовий стан є найважливішою характеристикою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання та визначає його спроможність безперебійно фінансувати свою

діяльність. Однак варто зауважити, що на фінансовий стан підприємства впливають рівень ділової активності, збалансованість окремих структурних елементів активу і пасиву балансу, ефективність використання фінансових ресурсів тощо. Діагностика ж фінансового стану є неодмінною умовою для нормального функціонування страхової компанії, пошуку резервів поліпшення фінансового стану, прийняття рішень і вжиття заходів із підвищення платоспроможності, ліквідності, фінансової надійності та стійкості. Своєчасно проведена діагностика дає змогу за потреби розробити план фінансового оздоровлення, налагодити співпрацю з контрагентами, потенційними інвесторами, кредиторами, органами державного управління, працівниками компанії, а також забезпечити соціально-економічний розвиток за рахунок виявлених у результаті аналізу резервів. Перспективи подальших наукових досліджень торкатимуться розробки власної методики діагностики фінансового стану та її практичної апробації в діяльності вітчизняних страхових компаній.

1. Кравченко В. О. Розвиток методів аналізу платоспроможності страховика як складової фінансової безпеки страхової компанії / В. О. Кравченко // Вісник Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 1. – С. 85–89.
2. Порядок складання звітних даних страховиків: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 03.02.2004 р. № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0517-04>
3. Шірінян Л. В. Рейтингова система і рейтинг-оцінка фінансової стійкості страхових компаній України / Л. В. Шірінян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14329/1/3.pdf>
4. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: Проблемы, концепции и методы: учебное пособие для вузов по экономическим специальностям / Б. Коласс; пер. с фр. – М.: Юнити, 1997. – 576 с.
5. Міщенко А. П. Стратегічне управління: навч. посібник / А. П. Міщенко. – К.: ЦУЛ, 2004. – 336 с.
6. Рапопорт В. Ш. Диагностика управления: практический опыт и рекомендации / В. Ш. Рапопорт. – М.: Экономика, 1988. – 127 с.
7. Ендовицький Д. А. Зміст попереднього діагностичного аналізу фінансової неспроможності організацій / Д. А. Ендовицький, М. В. Щербаков // Економічний аналіз: теорія і практика. – 2005. – № 12.
8. Ковальчук Т. М. Діагностичний аналіз фінансового стану: теорія та методологія / Т. М. Ковальчук, А. І. Вергун // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 5 (1). – С. 129–134.
9. Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика: монографія / Н. В. Ткаченко. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2009. – 570 с.

10. Олійник В. М. Фінансова стійкість страхових компаній: монографія / В. М. Олійник. – Суми: Університетська книга, 2015. – 287 с.

11. Оцінювання фінансово-економічної діяльності страхових компаній: адаптивність зарубіжного та вітчизняного досвіду / О. М. Гончаренко та ін.; за ред. І. М. Ненно. – Одеса: Астропринт, 2015. – 204 с.

12. Руденко Л. В. Прогностична оцінка і аналіз діяльності транснаціональної корпорації у векторі глобального стратегічного управління / Л. В. Руденко // Регіональні перспективи. – 2000. – № 4 (11). – С. 87–91.

13. Жукевич С. М. Діагностика фінансового стану в системі управління підприємством / С. М. Жукевич, Н. В. Кудлаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18044/1/Жукевич_С.М._Кудлаєва_Н.В..PDF

14. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>

15. Землячова О. А. Оцінка фінансового стану страховика та шляхи його поліпшення / О. А. Землячова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2014. – № 2. – С. 54–66.

16. Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.03.2005 р. № 3755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expert-rating.com/data/upload/PI-ratings/rk_gosfinuslug_3755_strah.pdf

Омельчук Л. В. Научные подходы к пониманию диагностики финансового состояния отечественных страховых компаний

Исследован современный инструментарий оценивания финансового состояния отечественных страховых компаний, проанализированы научные подходы к определению их финансового состояния. Раскрыта сущность методики рейтинговой системы оценки страховых компаний, выявлены особенности проведения аналитической и финансовой диагностики. Систематизирован понятийно-категориальный базис исследования финансового состояния страховой компании путем разграничения системы понятий и категорий, таких как «диагностика», «диагностический анализ», «финансовая устойчивость», «финансовая надежность» и «финансовая безопасность». Применен комплексный подход к разработке и апробации системы диагностики финансового состояния отечественных страховых компаний, обобщены условия обеспечения платежеспособности страховщиков.

Ключевые слова: страховая компания, финансовое состояние, диагностика, диагностический анализ, финансовая устойчивость, финансовая надежность, платежеспособность, ликвидность, финансовая безопасность.

Omelchuk L. B. Scientific approaches for diagnosing financial condition of domestic insurance companies

The modern tools for assessing the financial condition of domestic insurance companies, the scientific approaches to determining the financial status of insurance companies are analyzed. It is noted that the basis of the diagnosis of the financial condition of the insurance company is the general scientific and methodological principles, system and complex approaches, according to which the insurance com-

pany is considered as a cybernetic system, formed from several subsystems and is closely connected with the external environment. Diagnostics should cover all subsystems and constituent elements of the company, organically combine quantitative and qualitative parameters, take into account sectoral and regional specifics, cover the logical sequence of studying the condition of the object using specific methods and techniques. The essence of the methodology of the rating system of the insurance companies is revealed, peculiarities of analytical and financial diagnostics are determined. It is substantiated that under the diagnostics of the financial condition of the insurance company we understand the detailed analysis of the current state of the researched object, in our case - the parameters of the financial state, covering the indicators of liquidity, solvency, financial stability, profitability in order to fulfill the obligations of the insurer to the insured, the state budget and other budget and financial institutions in full range, as well as identifying problem issues and reserves for long-term development at the same time. During the diagnostics, it is necessary to establish the nature and the condition of the current economic and financial processes, identify systemic risks and threats, identify internal opportunities and strengthen own financial position in the market. The scientific approaches to substantiating the differences between the concepts of «financial stability», «financial reliability» and «financial security» are systematized.

Key words: insurance company, financial condition, diagnostics, diagnostic analysis, financial stability, financial reliability, solvency, liquidity, financial security.

Стаття надійшла 21 грудня 2017 р.

УДК 658.155:519.218.82

**І. О. Ревак,
Н. І. Власюк, О. В. Мицак**

ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ МЕТОДУ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ

Наголошено, що за умов фінансової нестабільності в Україні гостро постають питання, пов'язані зі забезпеченням високих фінансових результатів діяльності підприємств. Описано один із інструментів такого забезпечення – фінансове прогнозування прибутку. Узагальнено методи прогнозування фінансових результатів суб'єктів господарювання, а також з'ясовано їхні переваги та недоліки. Прогнозування прибутку підприємства репрезентовано на прикладі методу екстраполяції.

Ключові слова: *прибуток, планування, прогнозування, метод екстраполяції, блок-схема планування прибутку.*

Постановка проблеми. В управлінні доходами, витратами та прибутком суб'єктів господарювання чільне місце посідає економічно обґрунтоване фінансове планування, яке дає змогу отримати науково вмотивований висновок про можливі фінансові результати та терміни

їх досягнення чи, навпаки, застерегти від небажаних змін і необхідності прийняття відповідних коригуючих управлінських рішень.

Правильне планування обсягу прибутку на підприємствах має ключове значення для розвитку бізнесу.

Нині в літературі виділяється низка методів планування фінансових результатів підприємств, проте особливості їх застосування (зокрема, методу екстраполяції) потребують поглибленого вивчення.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та висвітлення питань, пов'язаних зі сутністю прибутку, здійснили Ф. Найт, Е. Сайкс, Д. Гелбрейт, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, Р. Харрод, І. Шумпетер та ін. З-поміж вітчизняних учених-економістів, що досліджували формування та використання прибутку підприємств, варто назвати І. О. Бланка, А. М. Поддєрьогіна, О. О. Гетьмана, Г. Г. Кірейцева, С. Ф. Покропівного, Н. Г. Пігуль тощо.

В умовах швидкозмінної економічної ситуації в Україні зростають ризики господарської діяльності, що вимагає негайного реагування управлінського апарату підприємства. Для підтримки стабільного фінансового стану суб'єкта господарювання та забезпечення високого фінансового результату в конкурентному середовищі важливо вдаватися до фінансового планування, зокрема за допомогою методу екстраполяції. У статті висвітлюються переваги та недоліки цього методу, а також можливості його застосування у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Метою статті є узагальнення та аналіз переваг і недоліків методів планування прибутку, зокрема методу екстраполяції, а також висвітлення можливостей застосування цього методу планування прибутку на прикладі досліджуваного підприємства.

Виклад основних положень. Отримання інформації про майбутнє, передбачення можливих або бажаних змін фінансових результатів сучасних підприємств становить важливий елемент формування стратегії їхньої діяльності. Прогнозування виступає основою розробки довготермінових та середньотермінових прогнозів щодо економіки підприємства загалом та його структурних підрозділів зокрема.

Нині, коли система галузевого планування втратила своє значення і повністю зруйнована, на більшості підприємств не приділяють належної уваги що фінансовому плануванню, щ плануванню прибутку. Це відбувається через нестабільність фінансової системи, взаємні неплатежі, високі темпи інфляції тощо. Тимчасом відмова від фінансового планування рівнозначна відмові від розробки засобів фінансового забезпечення розвитку підприємства.

Прогнозування прибутку – це процес розробки системи заходів для забезпечення його формування в необхідному обсязі і ефективного використання відповідно до завдань розвитку підприємства у майбут-

ньому періоді. Прогнозувати прибуток окремо за доходами і витратами неможливо, оскільки вони безпосередньо беруть участь у його формуванні. Залежно від характеру діяльності підприємства кількість показників плану може бути змінена. Під час складання прогнозу важливо забезпечити належний рівень обґрунтування показників і створити передумови їх виконання [1, с. 272].

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що прогнозування прибутку як абсолютного кінцевого показника діяльності підприємства дає можливість уникати значних прорахунків та пов'язаних із ними витрат. З метою нейтралізації ризику неприбутковості та поліпшення фінансової діяльності прибуток доцільно піддавати постійному аналізу та прогнозуванню. Тому надважливим постає питання щодо визначення і застосування прогнозної моделі на рівні підприємства.

Блок-схему алгоритму планування прибутку підприємства зображено на рисунку [2, с. 49]. З нього випливає, що планування прибутку підприємства розпочинається із перетворення постійної та змінної вихідної інформації у похідну (розрахункову), на базі якої визначаються головні показники діяльності підприємства, також і прибуток. Аналіз отриманої інформації проводиться за окремими видами продукції та по підприємству загалом. На завершальному етапі розроблений план приводиться в дію.

Рис. Блок-схема алгоритму планування прибутку підприємства

У процесі планування прибутку підприємства можуть використовувати різні методи прогнозування. Основні з них наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні методи прогнозування прибутку підприємства

Назва методу	Зміст	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Метод екстраполяції	Поширення висновків, отриманих зі спостережень за однією частиною явища, на іншу його частину	Є порівняно простим у використанні та дає змогу спрогнозувати обсяг маржинального, валового, чистого та операційного прибутків	Не враховує зміну факторів, що впливають на прибуток; виконується на короткостроковий період
Метод прямого рахунку	Плановий прибуток на продукцію, що підлягає реалізації у майбутньому періоді, обчислюється як різниця між плановим виторгом від реалізації продукції в діючих цінах і повною собівартістю продукції, реалізованої в майбутньому періоді	Є досить надійним методом планування формування операційного прибутку	Може бути використаний, якщо на початковій стадії вже сформовані плани операційного доходу; ефективний за умови випуску невеликого асортименту продукції
Нормативний метод	Прогнозування суми операційного прибутку відбувається на основі відповідної нормативної бази	Є надійним та ефективним способом прогнозування операційного прибутку для новостворених підприємств	Не пов'язаний з іншими показниками операційної діяльності, тому не може бути використаний у різноманітних розрахунках суми прибутку

Продовження таблиці 1			
1	2	3	4
Метод «CVP»	Визначається точка безбитковості реалізації продукції у плановому періоді, планова сума валового операційного прибутку, планова сума маржинального операційного прибутку та планова сума чистого операційного прибутку. На основі отриманих планових значень будується графічне зображення методу «CVP»	Можуть бути розглянуті всі прогнозні варіанти операційної діяльності підприємства – від надоптимістичних до вкрай песимістичних	Ефективний за умови випуску невеликого асортименту продукції
Метод цільового формування прибутку	На основі цільової суми чистого операційного прибутку визначаються цільові суми валового та маржинального операційного прибутку	Дає змогу забезпечити тісний взаємозв'язок планових показників зі стратегічними цілями управління прибутком в плановому періоді	Може бути застосований, якщо на початковій стадії вже сформовано планові показники прибутку
Метод факторного моделювання прибутку	На основі факторів, що мають найбільший вплив на суму чистого операційного прибутку, будується багатфакторна модель регресії та прогнозується зміна факторів, включених у модель регресії, у плановому періоді. Шляхом підстановки прогнозованих значень факторів у модель регресії одержують прогнозований показник чистого операційного прибутку	Дає можливість здійснювати різноманітні планові розрахунки суми операційного прибутку шляхом послідовної зміни заданих значень окремих факторів	Є найбільш складним, тому що вимагає здійснення значних аналітичних і прогнозних розрахунків

Проаналізувавши основні методи прогнозування прибутку, бачимо, що найефективнішим для короткострокового прогнозування фінансових результатів підприємства є метод екстраполяції.

Метод екстраполяції полягає у застосуванні такої функції, для побудови якої всім спостереженням певного часового періоду надасть-

ся однакова вагомість. Мета прогнозу за методом екстраполяції – показати, до яких результатів можна дійти в майбутньому, якщо рухатися до нього з тією самою швидкістю або прискоренням, що й у минулому. Прогноз визначає очікувані варіанти прогнозного розвитку, виходячи з гіпотези, що основні фактори і тенденції минулого періоду збережуться на період прогнозу або що можна обґрунтувати і врахувати напрямки їхніх змін у розглянутій перспективі [3, с. 51].

Аналізуючи рівень прибутку, треба особливу увагу приділяти динаміці його змін. Оскільки динаміка характеризує розвиток явища в часі, аналіз динаміки уможливорює прогнозування майбутнього рівня прибутку і на цій основі – перспективні напрями розвитку підприємства. Одним із головних завдань аналізу динаміки зміни прибутку підприємства є встановлення закономірностей зміни рівнів явища, що вивчається. Крім постійної дії систематичних і випадкових факторів, рівень ряду динаміки прибутку перебуває також під впливом обставин, зумовлених періодичністю економічних коливань.

У рядах динаміки прибутку можна виділити протягом року три найголовніші періодичні складові – тренд, сезонну компоненту, випадкову компоненту.

У разі аналітичного вирівнювання ряду динаміки прибутку закономірна зміна рівня показника, що вивчається, оцінюється як функція часу:

$$Y_i = F(i), \quad (1.1)$$

де Y_i – рівні динамічного ряду, що їх розраховано за відповідним аналітичним рівнянням на момент часу i .

Вибір форми кривої значною мірою обумовлює результати екстраполяції тренду (прогнозування), а базою для вибору форми кривої мають бути результати аналізу сутності розвитку явища.

Використовуючи дані фінансової звітності ТзОВ «Лабрадор Україна» за минулі п'ять років, спробуємо спрогнозувати основні показники доходів, витрат та фінансових результатів підприємства на 2017 рік із застосуванням методу екстраполяції.

Прогнозні показники «Звіту про фінансові результати» на 2017 р. розрахуємо, використавши середні коефіцієнти їх зміни (зростання чи зниження), розраховані на базі кількох попередніх років:

$$K_{сер} = (K_1 + K_2 + K_3 + K_4) : 4, \quad (1.2)$$

де $K_{сер}$ – середні коефіцієнти зміни показників; K_1, K_2, K_3, K_4 – відхилення показника звітного періоду порівняно з попереднім.

Для розрахунку середніх коефіцієнтів зміни показників побудуємо таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок середніх коефіцієнтів зміни показників доходів, витрат та фінансових результатів ТзОВ «Лабрадор Україна» для здійснення фінансового планування методом екстраполяції

Показники	K ₁ (2013– 2012)	K ₂ (2014– 2013)	K ₃ (2015– 2014)	K ₄ (2016– 2015)	K _{ср}
1	2	3	4	5	6
Чистий дохід від реалізації продукції	1,58	0,98	1,73	1,29	1,39
Собівартість реалізованої продукції	1,18	1,40	1,77	1,32	1,42
Валовий прибуток (збиток)	0,92	1,45	1,59	1,21	1,29
Операційні доходи	1,67	7,76	0,39	1,84	2,92
Адміністративні витрати	1,01	1,33	1,09	1,14	1,14
Витрати на збут	1,39	2,07	1,22	1,01	1,42
Інші операційні витрати	0,20	1,47	1,11	1,04	0,96
Фінансовий результат від операційної діяльності	0,93	1,59	1,58	1,24	1,34
Інші фінансові доходи	0,36	2,50	0,54	4,19	1,89
Інші доходи	0,09	32,75	0,33	5,49	9,66
Фінансові витрати	-	-	0,94	0,52	0,73
Інші витрати	0,99	0,50	4,94	0,43	1,72
Фінансовий результат до оподаткування	0,92	1,61	1,55	1,29	1,34
Податок на прибуток	0,77	1,45	1,61	1,29	1,28
Чистий прибуток (збиток)	0,97	1,64	1,54	1,30	1,36

Як засвідчують розрахунки, у 2017 р. мають зрости такі показники, як чистий дохід, собівартість продукції, операційні доходи, незначно зрости адміністративні витрати та витрати на збут, натомість інші операційні витрати та фінансові витрати зменшитися.

З використанням середніх коефіцієнтів побудуємо таблицю (табл. 3) і порівняємо зміну показників доходів, витрат та фінансових результатів ТзОВ «Лабрадор Україна» у 2016 та 2017 рр.

Отож проведені розрахунки демонструють: якщо збережуться тенденції попередніх років і не вплинуть випадкові фактори, то у 2017 р. підприємству вдасться наростити суму чистого доходу на 143 313 тис. грн і довести показник до 510 783 тис. грн.

Таблиця 3

**Доходи, витрати та фінансові результати
ТзОВ «Лабрадор Україна» у 2016 (факт) та 2017 (прогноз) роках**

Показники	2016 р.		2017 р.		Відхилення 2017 від 2016	
	сума, тис. грн	% до доходу	сума, тис. грн	% до доходу	у сумі, тис. грн	%
Чистий дохід від реалізації продукції	367470	100,0	510783	100,0	143313	0,0
Собівартість реалізованої продукції	292282	79,5	415040	81,3	122758	1,8
Валовий прибуток (збиток)	75188	20,5	95743	18,7	20555	-1,8
Операційні доходи	3514	0,9	10260	2,0	6746	1,1
Адміністративні витрати	7368	2,0	8399	1,6	1031	-0,4
Витрати на збут	7124	1,9	10116	1,9	2992	0,0
Інші операційні витрати	580	0,1	557	0,1	-23	0,0
Фінансовий результат від операційної діяльності	61630	16,8	86931	17,0	25301	0,2
Інші фінансові доходи	448	0,1	847	0,2	399	0,1
Інші доходи	236	0,0	2280	0,4	2044	0,4
Фінансові витрати	15	0,0	11	0,0	-4	0,0
Інші витрати	214	0,0	368	0,1	154	0,1
Фінансовий результат до оподаткування	64085	17,4	89679	17,6	25594	0,2
Податок на прибуток	11535	3,1	16142	3,2	4607	0,1
Чистий прибуток (збиток)	52550	14,3	73537	14,4	20987	0,1

При цьому собівартість зросте на 122 758 тис. грн., а приріст валового прибутку становитиме 20555 тис. грн., що є позитивним. На 7 746 тис. грн зростуть інші операційні доходи, а їхня частка у доході – на 1,1%. Частка адміністративних витрат у доході знизиться на 0,4%. На 23 тис. грн зменшаться інші операційні витрати. Як результат, прибуток від операційної діяльності у 2017 р. зросте на 25 301 тис. грн і складе 86 931 тис. грн, а його частка у доході зросте

на 0,2%. Збільшення інших фінансових доходів та інших доходів (на 399 тис. грн та 2 044 тис. грн відповідно), а також скорочення фінансових витрат (на 4 тис. грн) забезпечить підприємству приріст чистого прибутку у розмірі 20 987 тис. грн. У 2017 р. за прогнозами його величина сягатиме 73 537 тис. грн, а частка показника у доході зросте на 0,1%.

Висновки. Отже, основна перевага методу екстраполяції тренду полягає в тому, що він базується на цифрових даних, а не на думці експерта. Він характеризується високим ступенем розробленості методичного апарату, відносно нескладним інструментарієм дослідження, швидкістю розрахунків в оперативному режимі часу. Вказаний метод може бути ефективно застосований у прогнозуванні фінансових результатів підприємства, особливо на короткий період. Для складання прогнозу на довгостроковій основі потрібно володіти великою історією даних.

Однак головним недоліком слід вважати те, що припущення, яке приймається при застосуванні рядів динаміки, може бути помилковим – майбутнє насправді може бути не схоже на минуле. Тобто фінансові прогнози не можуть бути виконані з достатньою точністю, бо може відбутися чимало подій, які спричинюють невідповідність між дійсністю і прогнозом. Тому очікувані прогнозні показники можуть вважатися доцільними в разі сталих умов функціонування підприємства.

1. Бабяк Н. Д. CVP-аналіз: традиційний та управлінський підходи / Н. Д. Бабяк, К. Б. Іванюк // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 272–276.

2. Мацола С. М. Модель планування і управління прибутком підприємства / С. М. Мацола // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – С. 48–51.

3. Кірсанова Т. О. Проблеми та перспективи фінансового планування на підприємстві / Т. О. Кірсанова, Н. А. Дьяченко // Вісник СумДУ (Серія «Економіка»). – 2011. – № 4. – С. 48–57.

Ревак І. А., Власюк Н. І., Мыщак О. В. Прогнозирование прибыли предприятия на основании метода экстраполяции

Отмечено, что в условиях финансовой нестабильности в Украине остро встают вопросы обеспечения высоких финансовых результатов деятельности предприятий. Рассмотрен один из инструментов такого обеспечения – финансовое прогнозирование прибыли. Обобщены методы прогнозирования финансовых результатов субъектов хозяйствования, а также разъяснены их преимущества и недостатки. Прогнозирование прибыли предприятия представлено на примере метода экстраполяции.

Ключевые слова: *прибыль, планирование, прогнозирование, метод экстраполяции, блок-схема планирования прибыли.*

Revak I. O., Vlasyuk N. I., Mitsak O. V. Enterprise profit forecasting using extraction method

Due to the financial instability in Ukraine the high company results providing is crucial. The financial forecasting of profit is one of the tools used to provide the results. The article summarizes the methods of financial results forecasting of business entities, as well as their advantages and disadvantages. The company profit forecasting is realized using the extrapolation method.

The company revenue planning is key to business development.

The literature provides a number of methods for financial results planning of enterprises, but the peculiarities of their application (in particular the method of extrapolation) require further in-depth study. In a rapidly changing economic situation in Ukraine the risks of economic activity are increasing which requires a rapid response from the company management. In order to maintain a stable financial position of a business entity and ensure a high financial performance in a competitive environment, the use of financial planning is important, in particular, through the method of extrapolation.

The article highlights the advantages and disadvantages of this method as well as the possibilities of its application in the practical activity of business entities.

The method of extrapolation consists in the application of such a function for the construction of which all observation of a certain time period is given a one-dimensional weight. The purpose of the forecast by extrapolation method is to show what results can be achieved in the future if you move to it at the same speed or acceleration as in the past. The forecast determines the expected options for forecast development based on the hypothesis that the main factors and trends of the past period will remain for the forecast period or can be substantiated and take into account the direction of their changes in the considered perspective.

The main advantage of the method of trend extrapolation consists in the fact that it is based on digital data and not on the expert's opinion. It is characterized by a high degree of development of the methodical apparatus, relatively simple tooling research, the speed of calculations in the operational mode of time. The indicated method can be effectively applied in financial results forecasting of the enterprise, especially for a short period.

Long-term forecasting requires a great deal of data history. However, the main disadvantage can be that the assumption that is adopted when applying dynamics rows may be false – the future may in fact be unlike the past. That is why financial forecasts can not be performed with great accuracy as there may be many events causing a discrepancy between the reality and the forecast. Therefore expected forecast indicators can be considered expedient under the constant conditions of operation of the enterprise.

Key words: *profit, planning, forecasting, extrapolation method, block diagram of profit planning.*

Стаття надійшла 24 грудня 2017 р.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ФОНДОВОГО РИНКУ ЯК УМОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Розглянуто питання інфраструктури та правового регулювання українського фондового ринку. Роз'яснено, що сучасна біржова структура характеризується високим рівнем фрагментарності, складністю систематизації процесів обліку та контролю дій над операціями в цінних паперах. Досліджено взаємозв'язок суб'єктів та учасників фондового ринку.

Представлено фондовий ринок як інституціональну основу економічної безпеки акціонерних товариств. Доведено, що кардинальні економічні реформи не є завершеними на етапі модернізації фінансового ринку.

Ключові слова: фондовий ринок, фондова біржа, цінні папери, акціонерні товариства, економічна безпека.

Постановка проблеми. Головною причиною економічної кризи в Україні є надмірно високі відсоткові кредитні ставки, які базуються на таких же непомірних депозитних ставках, неузгодженому рефінансуванні НБУ. Зумовлено це відсутністю державної макроекономічної політики щодо поглинання та/або злиття корпорацій. Кожна спроба створити нову систему регулювання ринку цінних паперів переплітається із конфліктами інтересів учасників та судовою тяганиною.

Істотне значення для економічної безпеки акціонерних товариств має складність процедур реструктуризації та, як наслідок, обмеженість інструментів ринку цінних паперів. Для учасників фондового ринку реорганізовано депозитарну модель у країні, однак немає зрозумілого механізму захисту прав інвестиційних учасників серед великої кількості фондових бірж. Частковим структурним недоліком ринку цінних паперів є неузгодження правових взаємозв'язків між НДУ, біржами та іншими учасниками.

Стан дослідження. Регулювання та контроль на ринку цінних паперів визначено нормативно-законодавчими актами [6; 8; 9; 12], що адекватно реагують на зміну зовнішнього середовища. Також окреслену проблему досліджували: С. Баліна, А. Іванів, К. Калинець, В. Конорев, О. Кузьмін, М. Козоріз, О. Сохацька, Г. Стеблій, В. Сущенко, О. Сахарова, Ю. Сколотяний [1, 2, 3, 4, 7, 10].

Метою статті є обґрунтування взаємозв'язку суб'єктів та учасників фондового ринку в Україні задля економічної безпеки акціонерних товариств, також аргументування того, що кардинальні економічні реформи не можуть вважатися завершеними, доки не сформовано ефективний фінансовий ринок, який уможливило залучення інвестиційних ресурсів.

Виклад основних положень. Економіка України залежить від *етапу модернізації фондового ринку* після фінансової кризи та стагнації фондового ринку. Трансформації попередніх форм і методів менеджменту призвели до зміни технологій функціонування товарних і фінансових ринків, ІТ-модернізації усіх сфер економіки. Ці перетворення потребують фінансових витрат, які не забезпечує державний бюджет, а тим більше внутрішні джерела фінансування корпорацій.

Фондовий ринок у вигляді акціонерного товариства, тобто фондової біржі, є основним та організованим місцем залучення фінансових ресурсів до інвестиційної діяльності [1].

Для України властивою є *змішана модель організації фінансового ринку* [2]. Це характеризується створенням у державі значної кількості фондових бірж, а також розвитком позабіржового ринку цінних паперів у вигляді торговельно-інформаційних систем [3]. Унаслідок змін із травня 2009 року в Україні припинили свою діяльність торговельно-інформаційні системи і єдиними організаторами торгівлі стали фондові біржі [4].

Фондовий ринок (або *ринок цінних паперів*) – це сегмент ринку капіталів, де здійснюються емісія, розміщення, купівля та продаж цінних паперів. Саме тому проблема розвитку ринкової економіки пов'язана з функціонуванням фондового ринку. Регульований (організаційно оформлений) фондовий ринок – фондова біржа, що функціонує постійно на підставі відповідної ліцензії, виданої НКЦПФР, в установленому нею порядку і забезпечує проведення регулярних торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами за встановленими правилами, а також організовує централізоване укладання і виконання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів [8].

Відповідно до економічної природи цінних паперів, фондовий ринок поділяється на ринки: *боргових, пайових цінних паперів та похідних* від них. На ринку цінних паперів органів влади обертаються облігації державних (центральної влади) і муніципальних (місцевої влади) позик, на фондовому ринку підприємств (резидентів і нерезидентів) – цінні папери приватного сектора. Залежно від терміну, на який залучаються фінансові ресурси, фондовий ринок поділяється на ринки

цінних паперів з *установленим строком обігу* і без такого, а за механізмом виплати доходів – на ринки цінних паперів з *фіксованим і змінним доходом*. З урахуванням територій, на яких розміщуються цінні папери, ринки поділяються також на *місцеві, національні, міжнародні*.

Формування ринку цінних паперів України вимагає врахування знаних загальносвітових принципів і стандартів функціонування для того, аби він став ефективним механізмом обігу цінних паперів, сприяв економічному розвитку і забезпечував належні умови для інвестицій та надійний захист інтересів його учасників. Модернізація фондового ринку має відбуватися на таких загальних принципах, як-от:

- Упорядкованість – як наявність «правил гри», контроль за їх виконанням;
- прозорість, позаяк ринок має відповідати умовам відкритості інформації про емітентів, угоди, стан попиту та пропозиції тощо;
- відкритість, оскільки на ринку не мають існувати штучні бар'єри для входу й виходу;
- рівність можливостей, адже недопустимі переваги будь-якого суб'єкта ринку над іншими;
- спокій, тому що ринок не може бути «бурхливим», бо інакше дрібні інвестори, котрі є його опорою, покинуть ринок;
- збалансованість – як відповідність масштабів оптового ринку роздрібному.

У стратегії формування фондового ринку України Верховна Рада визначила такі принципи створення і функціонування національного ринку цінних паперів:

- соціальна справедливість – забезпечення рівних можливостей та спрощення умов доступу інвесторів і позичальників на ринок фінансових ресурсів, недопущення монопольних проявів дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;
- надійність захисту інвесторів – створення необхідних умов (соціально-політичних, економічних, правових) для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку та забезпечення захисту їхніх майнових прав;
- урегульованість – формування гнучкої та ефективної системи регулювання фондового ринку;
- контрольованість – створення надійного механізму обліку і контролю, запобігання і профілактики зловживань та злочинності на ринку цінних паперів;
- ефективність – максимальна реалізація потенційних можливостей фондового ринку щодо мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективній сфері національної економіки, що сприятиме забезпеченню її прогресу та задоволенню життєвих потреб населення;

- правова упорядкованість – створення розвиненої правової інфраструктури забезпечення діяльності фондового ринку, яка чітко регламентує правила поведінки і взаємовідносини його суб'єктів;

- прозорість, відкритість – надання інвесторам повної й доступної інформації, що стосується умов випуску та обігу на ринку цінних паперів, гласності фінансово-господарської діяльності емітентів, усунення проявів дискримінації суб'єктів фондового ринку;

- конкурентоздатність – забезпечення необхідної свободи підприємницької діяльності інвесторів, емітентів і ринкових посередників, створення умов для змагання за найбільш вигідне залучення вільних фінансових ресурсів і встановлення немонопольних цін на послуги фінансових посередників за умов контролю правил добросовісної конкуренції учасниками фондового ринку.

Можна схематично зобразити сучасну інфраструктуру фондового ринку, що характеризується взаємозв'язками між суб'єктами та учасниками (рис. 1).

У депозитарній системі діють прямі учасники це НБУ, ЦД, депозитарні установи, депозитарії-кореспонденти, фондові біржі, клірингові установи, емітенти, торговці цінними паперами, Розрахунковий центр, компанії із управління активами, депоненти тощо.

Назагал депозитарна діяльність – це надання послуг зі зберігання ЦП незалежно від форми їхньої емісії, відкривання, проведення розрахунків у цінних паперах, обслуговування певних операцій із ними (кліринг, розрахунки за договорами, послуги щодо операцій емітента відповідно до документів). Вагомим структурним недоліком національної депозитарної системи є часткова, неузгоджена правова взаємопов'язана діяльність між НДУ й іншими учасниками.

Державне регулювання фондового ринку здійснюється шляхом прийняття законодавчих та інших нормативних актів, ліцензування і контролю за діяльністю фондового ринку.

У межах своїх повноважень державне регулювання фондового ринку здійснюють НКЦПФР, ФМФУ, НБУ, АКУ, Нацкомфінпослуг та інші уповноважені органи.

Учасниками фондового ринку є:

- емітенти цінних паперів – юридичні особи, які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов їхнього випуску (це, зокрема, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, держава в особі уповноважених нею органів державної влади чи міжнародна фінансова організація, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їхніми власниками);

– інвестиційні учасники в цінні папери – це фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання прибутку з інвестованих коштів або набуття відповідних прав, які надаються їм як власникам цінних паперів чинним законодавством. Зокрема, це Інститут спільного інвестування (ICI), інституційні інвестори, банки та небанківські кредитні установи, торговці, компанії з управління активами, індивідуальні інвестори; суб’єкти ЗЕД, нерезиденти (портфельні іноземні інвестори).

	Депозитарна інфраструктура:		
	<i>1) вищий рівень</i> Депозитарій Національного банку України (НБУ) та ПАТ «Центральний депозитарій»;		
	<i>2) середній рівень депозитарних установ, наприклад, Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках (на основі ПрАТ «ВДЦП»), що забезпечує здійснення грошових розрахунків у ЦП, клірингову діяльність;</i>		
	<i>3) нижній рівень депонентів – юридичних осіб, які користуються послугами депозитарних установ (середнього рівня) на підставі договору про відкриття рахунку в цінних паперах (ЦП).</i>		
Б І Р Ж О В І П О С Е Р Е Д Н И К И	Регулювання та контроль на ринку цінних паперів здійснюють:	Інвестиційні учасники	Е М І Т Е Н Т И
	1) законодавчо-нормативні акти, ліцензування та органи спеціальної компетенції: Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР); Фонд державного майна України (ФДМУ); Антимонопольний комітет України (АКУ); Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг); інші уповноважені органи;	• Інститут спільного інвестування (ІСІ); • інституційні інвестори; • банки та небанківські кредитні установи; • торговці; • компанії з управління активами (куа); • індивідуальні інвестори; • суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД); • нерезиденти (портфельні іноземні інвестори).	
	2) механізм ринкового контролю за управлінням АТ: фінансові ринки, товарні ринки продукції;		
	3) інституційні інвестори (не власники корпоративних прав): громадські організації, саморегульовані організації (Асоціація «Українські фондові торговці» (АУФТ), Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ), Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв (ПАРД), засоби масової інформації (ЗМІ).	Фондові біржі та їх структура	
	Обслуговуюча інфраструктура		
	• IT-корпорації, як розробники ПО та з обслуговування; • аудиторські компанії; • рейтингові агентства; • інформаційні агентства.	• Виконавчі органи фондової біржі (біржовий комітет): рада директорів, президент, віцепрезидент; • робочі органи фондової біржі: розрахункова палата, біржовий арбітраж, реєстраційний комітет, комітет правил біржової торгівлі, групи брокерів; • контролюючі органи – контролююча комісія.	

Рис. 1. Суб’єкти та учасники фондового ринку в Україні

Складено авторами.

Інститут спільного інвестування (ICI) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд. ICI залежно від порядку здійснення його діяльності може бути відкритого, інтервального, закритого типу [9].

Взаємні фонди інвестиційної корпорації акумулюють кошти інвестора для спільного інвестування в цінні папери, діючи за рахунок і в інтересах осіб, які придбають їхні цінні папери. Інвестиційні корпорації виступають для інших інституційних інвесторів інвестиційними менеджерами і консультантами, формують їхні активи в цінних паперах, організовують нарахування та сплату доходів за цінними паперами. Для здійснення своєї діяльності посередники можуть гуртуватися в добровільні об'єднання.

З метою створення ефективної системи регулювання та контролю на ринку цінних паперів з ініціативи НКЦПФР були утворені *саморегульні організації ринку (СРО) цінних паперів*, які об'єднують професійних учасників ринку цінних паперів за видами діяльності, а саме: реєстраторів, торговців, зберігачів та депозитаріїв, а також інвестиційних керуючих. Основними завданнями СРО є встановлення правил, стандартів та вимог до здійснення операцій з цінними паперами, норм і правил поведінки, вимог до професійної кваліфікації фахівців – членів СРО та контроль за дотриманням їх членами організації; сприяння професійному зростанню членів СРО; розробка та здійснення заходів зі захисту прав членів СРО.

НКЦПФР на своєму черговому засіданні, що відбулося 28 лютого 2013 року, підвела до вимог законодавства діяльність вітчизняних саморегульних організацій на фондовому ринку. Так, регулятор зареєстрував низку інституцій як об'єднання професійних учасників фондового ринку та підтвердив їхній статус як СРО, а саме: Українську асоціацію інвестиційного бізнесу (УАІБ) – як таке об'єднання професійних учасників, котре провадить діяльність з управління активами інституційних інвесторів, та підтвердив статус УАІБ як саморегульної організації, що об'єднує таких учасників; Асоціацію «Українські фондові торговці» (АУФТ) як об'єднання професійних учасників фондового ринку, які провадять діяльність з торгівлі цінними паперами, та підтвердив даній Асоціації статус СРО, що об'єднує цих учасників фондового ринку; Професійну асоціацію реєстраторів і депозитаріїв (ПАРД) як об'єднання професійних учасників фондового ринку, які провадять депозитарну діяльність, та підтвердив ПАРД відповідний статус СРО. Зазначимо також, що, відповідно до пункту 6 розділу II «Прикінцевих та перехідних положень» Закону України від 04 липня 2012 року № 5042–VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про цінні папери»,

у термін до 1 березня 2013 року СРО професійних учасників фондового ринку, зареєстрованих НКЦПФР у встановленому порядку, у двомісячний строк з дня набрання чинності цим Законом були зобов'язані підвести свою діяльність відповідно до вимог законодавства.

Фінансові посередники, як інституційні учасники фінансового ринку, можуть структурувати спектр фінансових послуг згідно з рівнем розвитку цієї ж системи держави (торговці цінними паперами, реєстратори, брокери, дилери, інвестиційні фонди та корпорації, які мають дозволи на відповідну діяльність на фондовому ринку).

Наприклад, на ринку присутні фінансові компанії Forex Club з 1997 року та АртКапітал з 2002 року. З метою залучення нових учасників ринку вони проводять семінари щодо повного доступу до торговельної платформи та інструментів, котирування ЦП, навчання на віртуальних демо-рахунках (розміром \$5 000) і можливість спробувати себе у ролі трейдера. Ці компанії працюють із сотнею бірж та мають офіційний доступ до торгів у 24 країнах світу. АртКапітал обслуговує 5 тис. клієнтів на суму 260 млн. грн. під управління. У США фінансова компанія Interactive Brokers (IB) працює з 1977 року та обслуговує через зручний он-лайн прикладний програмний інтерфейс (API) 335 активних рахунків клієнтів із сумою 64,8 млрд. дол. власного капіталу клієнтів на рахунках брокера.

Учасники фондового ринку надають послуги щодо організаційно-технічного обслуговування операцій з цінними паперами (рис. 2).

Рис. 2. Види діяльності учасників фондового ринку

Для динамічного розвитку фондового ринку вагомою є посередницька діяльність з цінними паперами з метою отримання прибутку. Прибутковість є необхідною для залучення на фондовий ринок інтелектуальних та фінансових ресурсів, а також для здійснювання консультацій та вивчення фінансів, покриття ризиків у процесі первинного розміщення та обігу цінних паперів. Посередницька практика з випуску та обігу цінних паперів ліцензується згідно з чинним законодавством.

Посередниками на фондовому ринку є:

- *підприємства, що спеціалізуються на роботі з цінними паперами*, здійснюють посередницьку діяльність з випуску та обігу цінних паперів, виконуючи операції на фондовому ринку за дорученням та за рахунок своїх клієнтів (комісійна (брокерська) діяльність), за власний рахунок (комерційна (дилерська) діяльність), за дорученням емітента в процесі первинного розміщення цінних паперів та надаючи інші послуги щодо рахунків у цінних паперах (інвестиційне консультування, управління портфелями цінних паперів, довірчі операції з цінними паперами, реєстраційні функції тощо). Ці товариства повинні мати власний капітал, еквівалентний обсягу їхніх операцій на фондовому ринку;

- *банківські установи*, які поряд з іншими фінансово-кредитними функціями реалізують посередницьку діяльність з випуску та обігу цінних паперів, виконуючи операції на фондовому ринку за власний рахунок, за дорученням і за рахунок своїх клієнтів, здійснюючи реєстраційні функції, довірчі операції з цінними паперами та віділяючи позики, що пов'язані з цінними паперами;

- *інвестиційні корпорації*, які поєднують функції фінансового посередника на ринку цінних паперів та інституційного інвестора, іншими словами – інвестора, для якого інвестиції в цінні папери є основним джерелом доходу та невід'ємною частиною діяльності.

За даними НКЦПФР, в Україні діють фондові біржі, які здебільшого розташовані у Києві, Дніпропетровську, Миколаєві: ПАТ Фондова біржа «Перспектива», ПАТ Фондова Біржа ПФТС, ПАТ «Українська Біржа», ПАТ Східноєвропейська фондова біржа (СЄФБ), ПрАТ «Українська Міжбанківська Валютна Біржа» (УМВБ), ПАТ «Київська Міжнародна Фондова Біржа» (КМФБ), ПАТ «Українська міжнародна Фондова Біржа» (УМФБ), ПрАТ «Українська фондова біржа» (УФБ), ПрАТ «Фондова біржа «ІННЕКС», Українська Біржа (УБ), ПрАТ «Придніпровська фондова біржа» (ПФБ). Їхня кількість призводить до децентралізації попиту та пропозиції на цінні папери, маніпулювання цінами на ринку, встановлення різних правил на укладання і виконан-

ня біржових угод, що не гарантує високої якості надання послуг. Така біржова структура характеризується високим рівнем фрагментарності, складністю систематизації дій та контролю дій над операціями з цінними паперами.

Сучасний стан фондового ринку має розподільчий, накопичувальний та спекулятивний характер замість інвестиційного.

Значні за обсягом випуски акцій, що суттєво вплинули на загальну структуру, зареєстровано такими банківськими установами з метою збільшення статутного капіталу, зокрема: ПАТ Комерційний банк «ПриватБанк», ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України», ПАТ «УКРСОЦБАНК», ПАТ «ВТБ БАНК», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «Альфа Банк», ПАТ «СБЕРБАНК», ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» та ПАТ «БМ Банк».

Проблемним питанням залишаються зареєстровані акції, які через політичні обставини належать акціонерним товариствам, котрі розміщені в Криму.

Серйозною структурною зміною правового регулювання було створення на основі ПрАТ «ВДЦП» потужного учасника – Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках [5]. Останній забезпечує здійснення грошових розрахунків у ЦП, клірингову діяльність (визначення зобов'язань; облік прав і зобов'язань учасників клірингу, їхніх клієнтів, контрагентів, центрального контрагента; підготовку документації для проведення розрахунків; виконання функцій центрального контрагента; формування системи гарантій стосовно виконання зобов'язань за правочинами щодо ЦП). Певні повноваження Розрахункового центру обмежуються правочинами, що укладені на фондових біржах та поза ними, якщо розрахунки проводяться за принципом системи DVP.

Основні зміни торкнулися таких процесів: передачі усіх глобальних сертифікатів на збереження в ЦД; забезпечення емітентами функціонування іменних цінних паперів у бездокументарній формі до 12 жовтня 2013 року; зміни та переукладання договорів про обслуговування рахунків у ЦП в іншій депозитарній установі до 12 жовтня 2014 року та ін. [6].

Економічна діяльність фондового ринку в багатьох країнах забезпечує ефективне використання вільних фінансових ресурсів та стійкі темпи зростання економіки цих держав [7].

Групами факторів, які впливають на стан фондового ринку, вважаються: *розмір попиту і пропозиції; характер попиту і пропозиції; ситуація на суміжних ринках; технічні фактори; суб'єктивні фактори.*

Розмір попиту визначається загальною економічною і політичною ситуацією в країні, станом галузі й конкретного емітента. Розмір пропозиції залежить від: соціальної структури суспільства; розміру і структури доходів і потреб людей; наявності гарантій безпечності інвестування і захисту прав інвесторів.

Базовим у *характері пропозиції* є те, що більша частка заощаджень населення акумулюється у короткостроковій ліквідній формі. *Характер попиту* – для споживачів, що потребують довгострокових низьколіквідних фінансових ресурсів. Ця суперечність вирішується створенням умов для власників заощаджень щодо збільшення строку накопичення і відмовлення від високої ліквідності; спонуканням споживачів до переорієнтації на короткострокові позикові кошти; створенням системи перерозподілу і комбінації фінансових ресурсів, що максимально задовольняє попит за наявної структури пропозиції. Ці питання залишаються неузгодженими при надмірно високих ставках за кредити.

Суб'єктивні фактори – це, власне, є: психологія інвесторів і особливості цілей кожного з них; вплив заяв чи поведінки окремих авторитетних осіб на поведінку інших суб'єктів ринку; обсяг спекуляцій, який зміщує ринкові ціни від поточної вартості фондових цінностей до очікуваної.

Оскільки ринок цінних паперів є складовою фінансового ринку, то він не спроможний гарантувати економічну безпеку в країні через політичні та військові дії. Суміжні ринки вказують на кращі умови інвестування в інші складові, тому капітал залишає фондовий ринок. Тобто ринок цінних паперів завжди конкурує зі суміжними ринками.

До *технічних факторів* належить усе, що пов'язано з технічною стороною обігу цінних паперів, що визначає нові технології дії товарних і фінансових ринків, ІТ-модернізації національної економіки.

Нині інструментами для *отримання прибутку злочинним шляхом* є *фондові ринки*. Це пов'язано з тим, що глобальний розвиток ринків і розробка нових похідних фінансових інструментів призводить до переходу класичних функцій фондового ринку у функцію трансформації інформаційних переваг у грошові кошти [10]. То є потенційно привабливим механізмом для відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом. Це обумовлено фондовим ринком, який характеризується різноманітністю, простотою умов торгівлі й можливістю здійснювати операції попри національні кордони. Нелегальні кошти, які відмиваються через ринок цінних паперів, за оцінками експертів FATF, можуть бути сформовані як поза сектором ринку, так і в його середині [11].

Для кримінальних фондів, сформованих поза сектором, рух цінних паперів чи створення юридичних осіб використовується як механізм приховування або утаювання джерел цих фондів. У процесі злочинних дій усередині сектора, таких як маніпуляції з акціями, привласнення, використання конфіденційної інформації у своїх цілях, кошти, отримані злочинцями, у подальшому повинні бути легалізовані. В обох випадках ринок цінних паперів надає злочинцю подвійну можливість: відмити злочинний капітал і отримати від його використання додатковий прибуток.

Із прийняттям проекту Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів» (реєстраційний № 11285) ситуація змінилася. У «гру» включилися податківці, які прагнуть, аби фондовий ринок не слугував інструментом для зменшення податкових зобов'язань, а виконував свої функції як джерело прямого фінансування економіки, тобто працював у правовому полі. Угоди, які укладаються поза біржею, оподатковуються акцизним податком за ставкою 3% [12]. Натомість до операцій на фондовому ринку застосовується нульова ставка податку. Торговцю цінними паперами потрібно буде лише сплатити податок на прибуток підприємств, та й той для цього ринку обіцяють зменшити – з 19 (ставка податку набирала чинності з 01.01.2013 р.) до 10%. Найважливішою нормою, ініційованою ДПС України, є залучення до оподаткування операцій з цінними паперами з метою виключення схемних операцій на фондовому ринку.

Висновки. Отож, фондова біржа є місцем, де знаходять один одного продавець і покупець цінних паперів, а ціни на останні визначаються попитом і пропозицією. Сам процес купівлі-продажу регламентується правилами і нормами. Біржа виступає як організований певним чином ринок цінних паперів. Вона сприяє придбанню на певних умовах і на визначений строк вільних грошей, залученню коштів за рахунок випуску і продажу акцій, облігацій, спрямуванню їх на технічне оновлення підприємств, переорієнтацію коштів на випуск продукції з найвищим попитом. Біржа може допомагати переливу капіталу з однієї галузі в іншу. За допомогою державного регулювання цих процесів капітал здатен спрямовуватися у ті економічно важливі сфери, котрі найбільше його потребують.

За минулі роки ПАТ «ЦД» дещо вдалося модернізувати технології з обслуговування в ПАТ «Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках». ЦД достатньо чітко проводить облік випущених фінансових інструментів та забезпечує діяльність системи обліку прав інвесторів (як власників своїх фінансових інструментів).

Вітчизняний ринок цінних паперів потребує змін за такими напрямами:

- скорочення кількості фондових бірж шляхом злиття та/або поглинання;
- висока фрагментарність діяльності бірж та депозитаріїв, мізерна їхня взаємодія щодо норм і правил проведення розрахунків та клірингу;
- недостатність фінансових інструментів із високим інвестиційним потенціалом, зокрема, відсутність ліквідних цінних паперів ПАТ;
- відзначається низька капіталізація, ліквідність ринку;
- недостатня прозорість інформації (загальний обсяг торгів на ринку, позалістингових цінних паперів);
- низький рівень залучення інвесторів та гарантії повернення інвестицій, права інвесторів недостатньо захищені;
- нестабільною є соціально-політична та економічна безпека ПАТ.

Фондовий ринок України потребує удосконалення інфраструктури та механізмів функціонування. Незважаючи на динаміку розвитку, він досі перебуває на етапі модернізації.

Подальшою перспективою розвитку фондового ринку залишаються інвестиції в ІТ-систему і технічні нововведення DVP (постачання проти платежу).

1. Стеблій Г. Я. Розвиток фондового ринку України на основі світового досвіду / Г. Я. Стеблій, О. Р. Святюк, Н. В. Тувакова // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2017. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський, 2017.

2. Калинець К. С. Аналіз світового досвіду організації фондової біржі в контексті можливостей його використання в Україні / К. С. Калинець // Регіональна економіка. – 2015. – № 3. – С. 182–191.

3. Руда О. Л. Функціонування фондового ринку України, проблеми та перспективи розвитку / О. Л. Руда // Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. 6. – 2015. – С. 794–798.

4. Котова М. В. Трансформація фондового ринку України в умовах світової глобалізації / М. В. Котова, В. С. Задорожнюк // Економіка: реалії часу: науковий журнал. – 2015. – № 1 (6). – С. 153–157.

5. НКЦПФР врахувала пропозиції ЦД щодо удосконалення процедури припинення діяльності ДУ. 20 квітня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csd.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=11420%3A2017-04-20-09-52-50&catid=51%3Ahot-news&Itemid=18&lang=ua

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення вимог до професійних учасників фондового ринку: Закон України № 2393-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2393vi-11722>

7. Штанько О. Д. Сучасні тенденції функціонування світових фондових ринків / О. Д. Штанько // Академічний огляд. – 2015. – № 2 (39). – С. 170–176.

8. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

9. Про інститути спільного інвестування: Закон України № 5080-VI від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>

10. Правопорушення в сфері функціонування ринку цінних паперів в Україні / С. Н. Баліна, В. Д. Сущенко, В. М. Конорев, О. Б. Сахарова та ін.; за ред. С. Н. Баліної. – К.: Фенікс, 2000. – С. 79–123.

11. Отмывание денег и финансирование терроризма в секторе ценных бумаг: Типологический отчет ФАТФ. – Б. м., 2009. – С. 48.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків: Закон України № 5519-VI від 06.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5519-17>

Сватюк О. Р., Скоропад І. С., Сватюк Д. Р. Модернизация инфраструктуры фондового рынка как условие экономической безопасности акционерных обществ

Рассматриваются вопросы инфраструктуры и правового регулирования украинского фондового рынка. Разъясняется, что современная биржевая структура характеризуется высоким уровнем фрагментарности, сложностью систематизации процессов учета и контроля действий над операциями в ценных бумагах. Исследуется взаимосвязь субъектов и участников фондового рынка. Представлен фондовый рынок как институциональная основа экономической безопасности акционерных обществ. Доказано, что кардинальные экономические реформы не являются завершенными на этапе модернизации фондового рынка.

Ключевые слова: *фондовый рынок, фондовая биржа, ценные бумаги, акционерные общества, экономическая безопасность.*

Swatyuk O. R., Skoropad I. S., Swatyuk D. R. Modernization of stock market infrastructure as a requirement for economical security for private joint stock companies

Ukraine typically has a mixed model of financial markets organization. Current state of the stock market has a distributional, accumulative and speculative functions but not a function of investment. The purpose of the article is to describe interconnections between subjects and participants of the stock market in Ukraine.

The stock market (or securities market) is a segment of capitals market where issuance, placement, purchase and sale of securities are carried out. The stock exchange (in a form of a joint-stock company) is main organized place for investment activity. Stock exchange allows to find financing in a form of IPO, attraction of funds due to issuance of shares and bonds. Stock exchange is an

intermediary for funds flow between branches of economy. Modernization of stock market must be based on social justice, protection of investors, regulation, controllability, efficiency, transparency, competitiveness. Participants in the stock markets are securities issuers and investors. Intermediaries in the stock market are enterprises specializing in dealing with securities, banking institutions, investment corporations. PJSC «Settlement Center for Servicing Contracts in Financial Markets» managed to modernize its servicing technologies (to ensure the implementation of cash settlements in securities, conduct clearing activities, perform functions of central counterparty, to form a system that guarantees the fulfillment of obligations etc).

Ukrainian securities market requires changes in the following areas:

- Reduction of excessive number of stock exchanges through merges and acquisitions.
- High fragmentation of the activities of stock exchanges and depositaries; their low interaction.
- Insufficiency of financial instruments with high investment potential.
- Low capitalization and liquidity.
- insufficient transparency of information.
- Low level of investors engagement. Investor's right are not protected sufficiently.

– Socio-political situation and economical security are unstable.

Ukrainian stock market needs to improve the infrastructure and functioning mechanisms. Major economic reforms are not completed at the stage of financialmarket modernization. Future prospects of the stock market development are investments into IT and technical innovations. In many countries economic activity of the stock market ensures the efficient use of the financial resources and economic growth.

Key words: stock market, stock exchange, securities, joint-stock companies, economic security.

Стаття надійшла 19 грудня 2017 р.

УДК 33.656.07

В. І. Фостяк

БЕЗПЕКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: АНАЛІТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Шляхом узагальнення та аналізу статистичних даних охарактеризовано головні параметри фінансово-господарської діяльності промислових підприємств. На основі вивчення напрацювань вітчизняних і закордонних науковців та за результатами проведеного експертного опитування визначено перелік ключових зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної безпеки промисло-

вих підприємств. Окреслено сферу реалізації безпекової діяльності промислових підприємств, яка передбачає: збереження бізнесу, інформаційний супровід ухвалення всіх управлінських рішень у межах підприємства, ефективне використання наявних ресурсів, взаємодію зі зовнішніми суб'єктами безпеки, тобто з правоохоронними органами та недержавними організаціями, агентствами й установами, а також узгодження та досягнення пріоритетних інтересів усіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: безпекова діяльність, економічна безпека підприємства, безпека, загроза, інтерес.

Постановка проблеми. Вітчизняні промислові підприємства здійснюють свою фінансово-господарську діяльність під впливом значної кількості ризиків і загроз, виникнення яких спричинено політичною, економічною та соціальною напруженістю. Здатність протистояти впливам дестабілізуючих чинників зовнішнього та внутрішнього середовища та досягати пріоритетних інтересів значною мірою залежить від організації безпекової діяльності. Теоретичні розробки у цій сфері, спираючись на практичний досвід і запозичення та адаптацію іноземних розробок, сьогодні не є сформовані на належному рівні. Окрім цього, існують труднощі у процесі реалізації теоретичних напрацювань на практиці через швидку зміну фактичних умов ведення бізнесу.

Стан дослідження. На розробці питань стосовно підтримки достатнього рівня економічної безпеки підприємства зосередили увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, В. Андрійчук, О. Білорус, І. Білько, З. Варналій, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Горбулін, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, В. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Є. Олейников, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, Я. Пушак, Н. Реверчук, О. Терещенко, В. Франчук, О. Черняк, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, В. Ярочкін та інші.

Відаючи належне науковій і практичній значущості праць провідних учених, слід зазначити, що у сучасній науковій літературі й практиці господарювання підприємств недостатньо досліджено важливі питання здійснення безпекової діяльності в умовах промислових підприємств України.

Метою статті є розгляд основних аспектів фінансово-господарської діяльності промислових підприємств задля формування аналітичного підґрунтя поглиблення теоретико-методичних засад здійснення безпекової діяльності на підприємствах промислового сектора України.

Виклад основних положень. Важливість поглиблення наукового пізнання проблеми безпекової діяльності обумовлюється фактичними результатами діяльності промислових підприємств, експрес-аналіз яких нами здійснено на основі даних Державної служби статистики за 2010–2016 рр. [2; 4].

Найпершої уваги потребує такий аспект, як динаміка кількості підприємств (рис. 1). Важливість цього параметра визначається і наявністю сприятливого клімату для розвитку бізнесу, і, з погляду безпекової діяльності, – ступенем агресивності середовища функціонування. Фактичні дані вказують, що загальна кількість промислових підприємств у 2016 р. порівняно із 2010-им зменшилась із 47827 до 38555, тобто на 19,39%, що, безперечно, є негативним явищем. Аналіз відносних показників динаміки у розрізі виділених груп, згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД-2010), засвідчив, що найбільшими темпами скорочувалася кількість підприємств добувної промисловості і розроблення кар'єрів (-25,78%), далі переробної промисловості (-21,31%) та водопостачання, каналізації, поводження з відходами (-11,9%). Суттєво відмінною була динаміка кількості підприємств, які здійснюють діяльність у сфері постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, – їх кількість зросла на 29,77%.

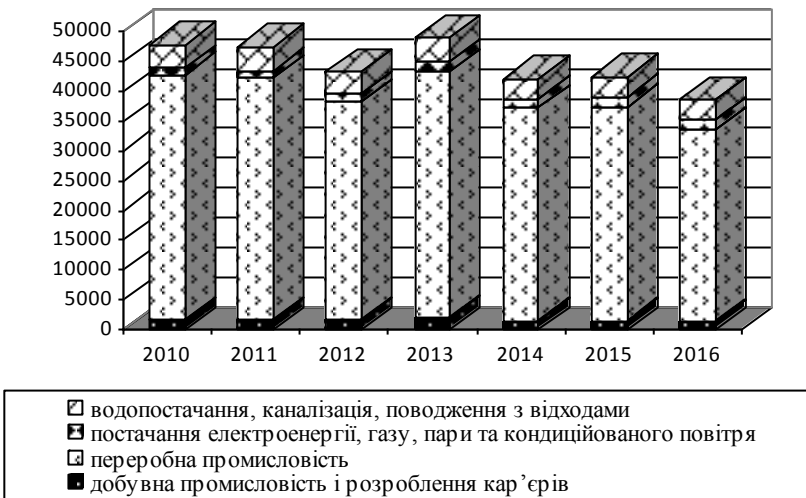

Рис. 1. Динаміка кількості промислових підприємств

Інший важливий параметр, який визначає тенденції розвитку промислових підприємств, – зміна кількості зайнятих працівників (рис. 2).

Загалом у промисловості чисельність працівників зменшилась із 3091,8 тис. осіб у 2010 році до 2176,9 тис. осіб у 2016 р., тобто на 29,59%. Якщо взяти до уваги динаміку кількості промислових підприємств та працівників, то можна дійти висновку про скорочення кадрового потенціалу, адже оптимізація чисельності трудових колективів відбулася переважно вже у 2008–2010 рр. Дослідження динаміки цього параметра розвитку промисловості у розрізі основних груп дало можливість виявити, що найістотніше скорочення в абсолютному виразі відбулося в переробній промисловості – 551,1 тис. осіб, а у відносному – в добувній промисловості і розробленні кар’єрів – 43,24%.

Рис. 2. Динаміка кількості зайнятих працівників

Відобразити всі аспекти господарської діяльності промислових підприємств у межах наукової статті складно, тож сконцентруємо увагу лише на двох найсуттєвіших, які характеризують величину отриманого чистого прибутку (збитку) та рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності.

Якщо до уваги взяти кінцевий фінансовий результат діяльності промислових підприємств (рис. 3), то помітні дві доволі відмінні тенденції: зростання частки суб’єктів господарювання, які одержали

прибуток, зокрема, у 2010 р. таких було 57,0%, а у 2015 р. – 72,6%, і одночасне збільшення величини сумарного чистого збитку – у 2015-му до 188 267,9 млн грн. У 2016-му ситуація дещо змінилась, адже частка прибуткових підприємств склала 72,5%, а кінцеве сальдо зросло до (-24724,7) млн грн. Безперечно, це поліпшення відносно, тут радше йдеться про зменшення величини сумарних збитків.

Рис. 3. Динаміка чистого прибутку (збитку) промислових підприємств

Отримані результати спонукали до більш ретельного розгляду збитковості промислових підприємств (рис. 4).

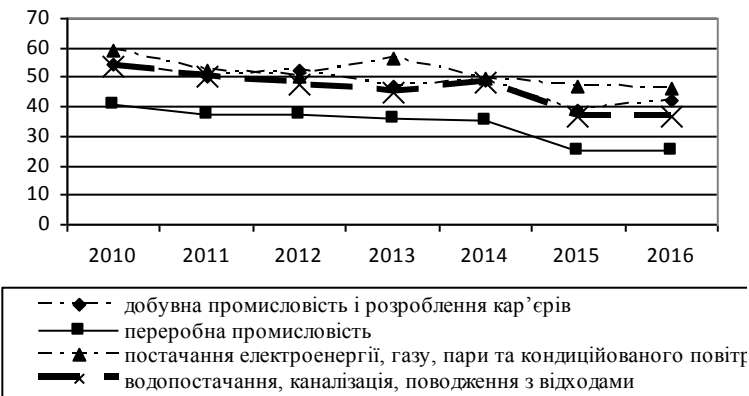

Рис. 4. Частка підприємств, які зазнали збитків, %

Загалом у промисловому секторі частка збиткових підприємств має позитивну тенденцію до зменшення: 2010 р. – 43,0%; 2011 р. – 39,2%; 2012 р. – 39,3%; 2013 р. – 37,7%; 2014 р. – 37,6%; 2015 р. – 27,4%; 2016 р. – 27,5%. Водночас, якщо до уваги взяти дві крайні часові точки досліджуваного періоду, то у 2010 р. найбільша частка збиткових підприємств була серед тих, які здійснювали постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, – 59,4%, натомість у переробній промисловості – 41,0%. У 2016 р. ситуація докорінно змінилась, тобто було зафіксовано зменшення частки збиткових підприємств, зокрема стосовно визначених груп, відповідно, до 46,0% та 25,1%.

Інший аспект діяльності промислових підприємств – фінансове сальдо серед груп, динаміку якого продемонстровано на рис. 5. У 2010–2016 рр. найбільшого чистого збитку зазнали підприємства переробної промисловості, що можна вважати вкрай негативним фактом не лише стосовно результатів їх безпекової діяльності, але й у масштабах економічної безпеки України, адже саме переробний комплекс визначає конкурентну позицію країни на світових ринках, уможливорює отримання валюти від зовнішньоекономічної діяльності товарами, де частка доданої вартості є найбільшою.

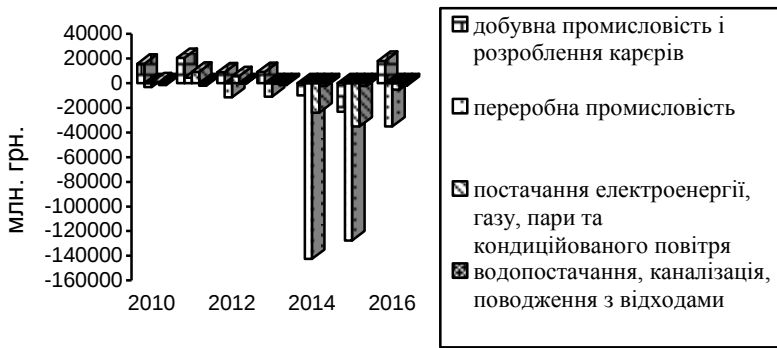

Рис. 5. Фінансовий результат (сальдо) промислових підприємств

За офіційною статистикою, поруч зі зменшенням частки збиткових підприємств відбувається зниження рівня рентабельності, який стосовно більшості виділених груп підприємств із 2014 р. переходить у збитковість (рис. 6). Зазначене знаходить підтвердження і в динаміці цього показника загалом по промисловості: 2010 р. – 0,8%; 2011 р. –

1,7%; 2012 р. – 0,2%; 2013 р. – (-0,3%); 2014 р. – (-9,4%), 2015 р. – (-7,7%), 2016 – (-1,0).

Рис. 6. Рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності промислових підприємств, %

Якщо ж визначити динаміку розглянутого показника у розрізі основних груп, то доречним буде висновок, що у 2016 р., тобто на кінець досліджуваного періоду, збитковим є вітчизняне промислове виробництво. Попри зазначене, 2016-ий можна назвати переломним, адже наявним є зниження рівня збитковості, а стосовно добувної промисловості – рентабельність сягнула 6,1%. Водночас, зважаючи на те що за кількістю підприємств та чисельністю задіяних на них працівників переробна промисловість посідає чільне місце, нами було додатково розглянуто динаміку рентабельності (збитковості) всієї діяльності у розрізі її окремих галузей (рис. 7).

Збитковим у 2010–2016 рр. було виробництво хімічних речовин і хімічної продукції та металургійне виробництво, що свідчить про глибоку фінансову кризу в цих галузях, недостатню увагу забезпеченню фінансової безпеки та необхідність удосконалення безпекової діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Узагальнюючи результати аналітичного дослідження, доцільно підкреслити, що зменшення кількості підприємств, вагома частка серед них збиткових та низький рівень рентабельності усієї діяльності

вказують на недостатню увагу представників підприємницьких кіл до забезпечення безпеки власного бізнесу.

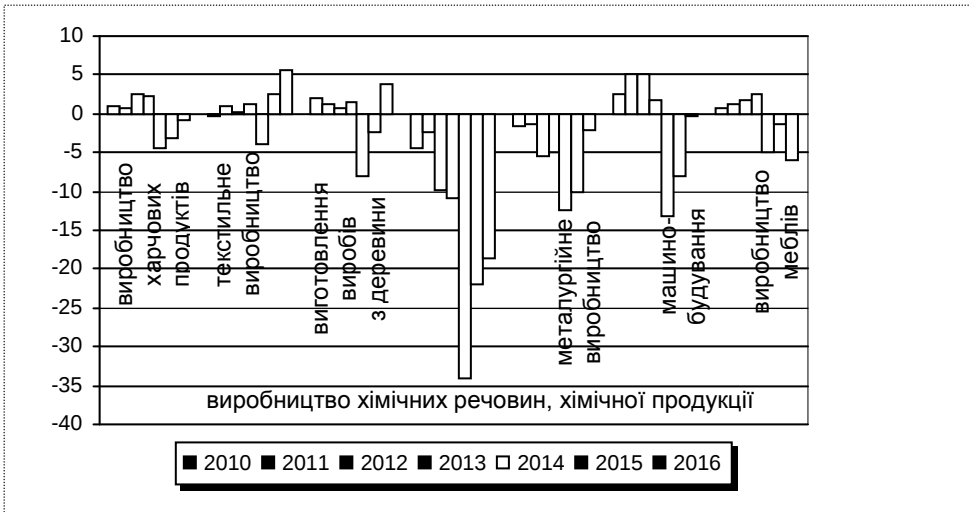

Рис. 7. Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств переробної промисловості (вирірково), %

Проведене експертне опитування, респондентами якого стали власники, директори та керівники основних підрозділів промислових підприємств, виявило, що фактично процес забезпечення економічної безпеки обмежується окремими доповненнями до посадових обов'язків керівного складу та діяльністю внутрішньої охорони, тобто силовим захистом майна, яке перебуває на території.

За результатами узагальнення наукового доробку [1; 3; 5] та проведеного опитування визначено перелік найсуттєвіших внутрішніх і зовнішніх загроз для економічної безпеки промислових підприємств. Отже, до основних внутрішніх загроз належать:

- висока плинність кваліфікованих кадрів;
- морально та фізично зношене устаткування;
- дефіцит власних оборотних коштів;
- низька ліквідність активів;
- залежність від зовнішніх джерел фінансування;
- невідповідність продукції потребам ринку;
- збитковість операційної діяльності.

Перелік зовнішніх загроз охоплює:

- низьку купівельну спроможність населення;
- високий рівень конкуренції з боку іноземних товаровиробників;
- відсоткові ставки за кредитами комерційних банків;
- протиправну діяльність представників органів влади;
- злочинну діяльність кримінальних структур та конкурентів;
- складнопрогнозовані зміни в економічній політиці держави;
- стан грошової та фінансово-кредитної системи.

Доречно зазначити, що цим переліком не можна обмежити негативний вплив зовнішнього та внутрішнього середовища. Тимчасом його зміст доводить, що поточні пріоритети, які домінують у безпековій політиці більшості вітчизняних промислових підприємств, є хибними, а результати виражаються у зниженні рівня економічної безпеки та появі ознак кризового стану.

На наш погляд, в такому разі доцільно говорити не лише про необхідність врахування безпекового аспекту в ухваленні кожного управлінського рішення, що неможливе без відповідного інформаційного підґрунтя, яке має бути результатом роботи суб'єкта безпеки, але й про зростання пріоритетності безпекової діяльності загалом. Окрім цього, якщо виходити з позиції, що результативність бізнесу за ринкових умов господарювання залежить не лише від ефективності операційної діяльності, але й здатності вберегти підприємство від негативної дії зовнішнього та внутрішнього середовища, то безпекову діяльність (як засвідчує сьогодні практика) не можна вважати другорядною. Ба більше, і результати операційної діяльності значно можуть залежати від ефективності дій суб'єктів безпеки, адже одне із провідних завдань економічної безпеки передбачає здійснення заходів із виявлення резервів для ефективнішого використання усіх наявних ресурсів.

Окрім збереження бізнесу, інформаційного супроводу прийняття усіх управлінських рішень у межах підприємства та ефективного використання наявних ресурсів, до сфери безпекової діяльності доцільно віднести реалізацію заходів із взаємодії зі зовнішніми суб'єктами безпеки, тобто правоохоронними органами та недержавними організаціями, агентствами й установами, а також узгодження та досягнення інтересів. Останнє є особливо складним, адже інтереси власників, керівництва та персоналу підприємства, а також громади, місцевих органів влади та бізнес-середовища суттєво різняться, а такі відмінності спричиняють виникнення викликів, ризиків і загроз.

Вважаємо за доцільне наголосити, що проблема безпекової діяльності вітчизняних підприємств, зокрема промислових, недостатньо мірою розглянута як засаднича при започаткуванні, розвитку та збереженні бізнесу. Тож це вимагає активізації наукового пошуку у сфері розроблення теоретико-методичних засад реалізації безпекової діяльності підприємств у промисловому секторі національної економіки.

Висновки. Фінансово-господарська діяльність промислових підприємств у 2010–2016 роках характеризується скороченням кількості суб'єктів господарювання, зменшенням їх кадрового потенціалу, незадовільним рівнем фінансових результатів унаслідок вагомої частки збиткових підприємств і сумарної величини збитків, що можна вважати негативним результатом впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Доведено, що не лише протидія загрозам, але й започаткування та розвиток бізнесу повинні здійснюватися із врахуванням безпекового аспекту. Безпекова діяльність за своєю пріоритетністю для промислових підприємств не повинна поступатися операційній.

Стан теоретичних розробок стосовно безпекової діяльності та фактичне їх застосування на промислових підприємствах вимагає подальшого поглибленого дослідження в напрямі розроблення концепції управління безпековою діяльністю підприємств промислового сектора національної економіки.

1. Антикризисні технології в управлінні економічною безпекою підприємства: монографія / М. М. Караїм, В. В. Мартинів, А. М. Штангрет та ін.; за заг. ред. А. М. Штангрета. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2016. – 250 с.

2. Діяльність суб'єктів господарювання: зб. стат. / за ред. М. С. Кузнецової. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2017. – 588 с.

3. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія / З. Б. Живко. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 256 с.

4. Статистичний щорічник України за 2016 рік: за ред. І. М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 574 с.

5. Франчук В. І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження / В. І. Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 148–156.

Фостяк В. И. Безопасностная деятельность промышленных предприятий: аналитические основы и методические принципы реализации

Путем обобщения и анализа статистических данных охарактеризованы ключевые параметры финансово-хозяйственной деятельности промышленных предприятий. На основании изучения наработок отечественных и зарубежных ученых и по результатам проведенного экспертного опроса

определен перечень важнейших внешних и внутренних угроз экономической безопасности промышленных предприятий.

Определена сфера реализации безопасностной деятельности промышленных предприятий, включающая сохранение бизнеса, информационное сопровождение принятия всех управленческих решений в пределах предприятия, эффективное использование имеющихся ресурсов, взаимодействие с внешними субъектами безопасности, в частности с правоохранительными органами и негосударственными организациями, агентствами и учреждениями, а также согласование и достижение приоритетных интересов всех задействованных сторон.

Ключевые слова: *безопасностная деятельность, экономическая безопасность предприятия, безопасность, угроза, интерес.*

Fostiak V. I. Safe activity of industrial enterprises: analytical and methodological basis for implementation

Domestic industrial enterprises carry out their financial and economic activities under the influence of a significant number of risks and threats, the emergence of which is caused by political, economic and social tensions.

The importance of deepening scientific knowledge of the problem of safety of activities is determined by the actual results of the activities of industrial enterprises, the rapid analysis of which we carried out based on the data of the State Statistics Service for 2010–2016.

The results of the analytical study indicate a reduction in the number of enterprises, a significant proportion of them are loss-making and a decrease in the level of profitability of all activities, indicates insufficient attention of representatives of the business community to the security of their own business. An expert poll was carried out, the respondents of which were owners, directors of enterprises and heads of the main subdivisions of industrial enterprises made it possible to find out that in fact the process of ensuring economic security is limited to certain additions to the duties of the executive staff and internal security activities, that is, the power protection of property located on the territory.

The results of the generalization of the scientific heritage and the survey conducted allowed us to determine the list of the most significant internal and external threats to the economic security of industrial enterprises. Thus, the key threats are: high turnover of qualified personnel; mentally and physically worn out equipment; shortage of own working capital; low liquidity of assets; dependence on external sources of funding; non-compliance of products with market requirements; unprofitableness of operational activity.

External threats can be determined by such a combination: low purchasing power of the population; high level of competition from foreign producers; interest rates on loans from commercial banks; illegal activity of representatives of government bodies; criminal activity of criminal structures and competitors; difficultly predicted changes in the economic policy of the state; the state of the monetary and financial-credit system.

The sphere of realization of safety of activity of industrial enterprises is defined, which includes: preservation of business, information support of taking all

managerial decisions within the enterprise, effective use of available resources, interaction with external security subjects, that is law enforcement agencies and non-governmental organizations, agencies and institutions, and achieving the priority interests of all stakeholders.

We consider it expedient to emphasize that the problem of the security activities of domestic enterprises, in particular industrial ones, has not been adequately considered as key in the establishment, development and preservation of business, it requires the intensification of scientific research in the development of theoretical and methodological foundations for the implementation the safety of enterprises in the industrial sector of the national economy.

Key words: *safety activity, economic security of the enterprise, security, threat, interests.*

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

НАШІ АВТОРИ

- Аніловська Г. Я.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Васильчак С. В.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Верескля М. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцька І. Б.** кандидат економічних наук, доцент, т.в.о. завідувача кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Вінічук М. В.** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та обліку факультету № 8 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Власюк Н. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.
- Галайко Н. В.** викладач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гнилицька Л. В.** доктор економічних наук, професор кафедри бухгалтерського обліку ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана».
- Гобела В. В.** викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горалько О. В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дудюк В. С.** кандидат економічних наук, доцент НЛТУУ.
- Живко З. Б.** кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жидяк О. Р.** кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник ННЦ «Інститут аграрної економіки».

- Кавун С. В.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій та вищої математики Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи».
- Панченко В. А.** кандидат економічних наук, доцент, Кіровоградський кооперативний коледж економіки і права імені М. П. Сая.
- Козій І. С.** старший викладач кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Копитко М. І.** доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кріль Я. Я.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Кук Єжи** доктор військових наук, доцент кафедри управління безпекою Вищої школи маркетингового управління та іноземних мов в Катовіцах.
- Левків Г. Я.** доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Леськів Г. З.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лихолат С. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лупак Р. Л.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.
- Марушко Н. С.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Марченко О. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Медвідь М. М.** доктор економічних наук, старший науковий співробітник, заступник начальника навчально-методичного центру – начальник відділу методичного

- забезпечення навчального процесу Національної академії Національної гвардії України.
- Мельник С. І.** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету № 2 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Михаліцька Н. Я.** кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мицак О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.
- Мойсеєнко І. П.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Омельчук Л. В.** аспірант кафедри соціальних дисциплін факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Оробчук М. Г.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ревак І. О.** доктор економічних наук, доцент, в.о. декана Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сватулюк Д. Р.** здобувач вищої освіти ІПМФМ Національного університету «Львівська політехніка».
- Сватулюк О. Р.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Скоропад І. С.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка».
- Сорока Р. С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Токарський Т. Б.** кандидат економічних наук, радник першого рангу (м. Варшава, Республіка Польща).

- Фостяк В. І.** аспірант кафедри менеджменту факультету № 8 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Фурсіна О. В.** кандидат економічних наук, старший викладач Львівського інституту економіки і туризму.
- Цвайг Х. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чернобай Д. А.** ст. гр. БЛБ-34 Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Чернобай Л. І.** кандидат економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка».

ЗМІСТ

Розділ I **АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Аніловська Г. Я., Козій І. С. Мораль в економіці і корупція.....	3
Висоцька І. Б. Теоретичні підходи до поняття «стійкість системи».....	13
Галайко Н. В. Сутність і значення боргової безпеки в системі економічної безпеки держави.....	24
Горалько О. В., Висоцька І. Б. Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі.....	33
Дудюк В. С., Леськів Г. З., Гобела В. В. Формування критеріїв економічного стимулювання екологічної безпеки.....	43
Копитко М. І., Левків Г. Я. Проблеми забезпечення безпеки освітньої сфери в Україні.....	51
Кук Єжи Сучасні інформаційні рішення у сфері оборони і безпеки, які сприяють запобіганню корупції.....	58
Лупак Р. Л., Лихолат С. М. Ідентифікація концептуальних характеристик і взаємозв'язків процесів імпортозаміщення та забезпечення економічної безпеки держави.....	66
Медвідь М. М. Державна та національна безпека: понятійно-категоріальний апарат.....	74
Михаліцька Н. Я., Цвайг Х. І. Сучасний стан розрахунків інтегрального індексу економічної безпеки....	84
Михаліцька Н. Я. Проблема удосконалення методики розрахунку рівня економічної безпеки в державному управлінні.....	92
Мойсеєнко І. П., Кук Єжи Особливості вдосконалення системи управління в діяльності ОВС України.....	102
Сорока Р. С. Аналіз стану та шляхи вдосконалення бюджетного фінансування культури в Україні.....	113
Токарський Т. Б. Сучасні завдання соціальної політики в Україні.....	124

Розділ II
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Васильчак С. В., Жидяк О. Р., Фурсіна О. В. Ризики при формуванні міжбюджетних відносин в умовах децентралізації.....	133
Верескля М. Р. Формування професійних якостей менеджера як умова забезпечення економічної безпеки підприємства.....	142
Вінічук М. В. Обліково-аналітичне забезпечення лізингових операцій у контексті зміцнення економічної безпеки підприємства.....	151
Гнилицька Л. В. Сучасні пріоритети в оцінюванні стану економічної безпеки суб'єктів господарювання: системно- цільовий підхід.....	162
Живко З. Б., Чернобай Л. І., Чернобай Д. А. Ідентифікація ризиків при мотивуванні персоналу підприємства.....	179
Кавун С. В., Панченко В. А. Модель інтелектуального управління системою кадрової безпеки підприємства.....	190
Кріль Я. Я., Марушко Н. С. Організація обліку оплати харчування працівників на підприємстві та її податкові наслідки.....	198
Марченко О. М., Орбчук М. Г. Напрями вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення ресурсної безпеки сільськогосподарського виробництва.....	208
Наконечна Н. В., Мельник С. І. Передумови формування і розвитку фінансового контролінгу.....	218
Омельчук Л. В. Наукові підходи до розуміння діагностики фінансового стану вітчизняних страхових компаній.....	226
Ревак І. О., Власюк Н. І., Мицак О. В. Прогнозування прибутку підприємства на основі методу екстраполяції.....	238
Сватюк О. Р., Скоропад І. С., Сватюк Д. Р. Модернізація інфраструктури фондового ринку як умова економічної безпеки акціонерних товариств.....	248
Фостяк В. І. Безпекова діяльність промислових підприємств: аналітичне підґрунтя та методичні засади реалізації.....	261
НАШІ АВТОРИ.....	273

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел I

АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УКРЕПЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аниловская А. Я., Козий И. С.	
Мораль в экономике и коррупция.....	3
Высоцкая И. Б.	
Теоретические подходы к понятию «устойчивость системы».....	13
Галайко Н. В.	
Сущность и значение долговой безопасности в системе экономической безопасности государства.....	24
Горалько О. В., Высоцкая И. Б.	
Особенности функционирования банковской системы Украины на современном этапе.....	33
Дудюк В. С., Леськив Г. З., Гобела В. В.	
Формирование критериев экономического стимулирования экологической безопасности.....	43
Копытко М. И., Левкив Г. Я.	
Проблемы обеспечения безопасности образовательной сферы в Украине.....	51
Кук Ежи	
Современные информационные решения в сфере обороны и безопасности, способствующие предотвращению коррупции.....	58
Лупак Р. Л., Лихолат С. М.	
Идентификация концептуальных характеристик и взаимосвязей процессов импортозамещения и обеспечение экономической безопасности государства.....	66
Медвидь М. М.	
Государственная и национальная безопасность: понятийно- категориальный аппарат.....	74
Михалицкая Н. Я., Цвайг К. И.	
Современное состояние расчетов интегрального индекса экономической безопасности.....	84
Михалицкая Н. Я.	
Проблема усовершенствования методики расчета уровня экономической безопасности в государственном управлении.....	92
Монсеенко И. П., Кук Ежи	
Особенности усовершенствования системы управления в деятельности ОВД Украины.....	102

Сорока Р. С.

Анализ состояния и пути усовершенствования бюджетного
финансирования культуры в Украине.....113

Токарский Т. Б.

Современные задачи социальной политики в Украине.....124

Раздел II

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И ПУТИ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Васильчак С. В., Жидяк А. Р., Фурсина А. В.

Риски при формировании межбюджетных отношений
в условиях децентрализации.....133

Верескля М. Р.

Формирование профессиональных качеств менеджера
как условие обеспечения экономической безопасности
предприятия.....142

Виничук М. В.

Учетно-аналитическое обеспечение лизинговых операций
в контексте укрепления экономической безопасности
предприятия.....151

Гнилицкая Л. В.

Современные приоритеты в оценке состояния экономической
безопасности субъектов хозяйствования: системно-целевой
подход.....162

Живко З. Б., Чернобай Л. И., Чернобай Д. А.

Идентификация рисков при мотивации персонала
предприятия.....179

Кавун С. В., Панченко В. А.

Модель интеллектуального управления системой кадровой
безопасности предприятия.....190

Криль Я. Я., Марушко Н. С.

Организация учета оплаты питания работников на предприятии
и ее налоговые последствия.....198

Марченко О. М., Орбчук М. Г.

Направления усовершенствования нормативно-правового
и методического обеспечения ресурсной безопасности
сельскохозяйственного производства.....208

Наконечная Н. В., Мельник С. И.

Предпосылки формирования и развития финансового
контроллинга.....218

Омельчук Л. В.

Научные подходы к пониманию диагностики финансового
состояния отечественных страховых компаний.....226

Ревак И. А., Власюк Н. И., Мыцак О. В.	
Прогнозирование прибыли предприятия на основании метода экстраполяции.....	238
Святюк О. Р., Скоропад И. С., Святюк Д. Р.	
Модернизация инфраструктуры фондового рынка как условие экономической безопасности акционерных обществ.....	248
Фостяк В. И.	
Безопасностная деятельность промышленных предприятий: аналитические основы и методические принципы реализации.....	261
НАШИ АВТОРЫ.....	273

CONTENTS

Section I

ACTUAL DIRECTIONS OF STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Anilovskaya A. Ya., Koziy I. S. Morality in the economy and corruption.....	3
Vysotska I. B. Theoretical approaches to the concept «system satisfaction».....	13
Halaiko N. V. Essence and significance of debt security in the system of economic security of the state.....	24
Goralko O. V., Vysotska I. B. Features of functioning of the banking system of Ukraine at the present stage.....	33
Dudyuk V. S, Leskiv G. Z, Gabela V. V. Formation of criteria of economic stimulation environmental safety.....	43
Kopytko M. I., Levkiv G. J. Issues safety of education in Ukraine.....	51
Kuck Jerzy Modern it solutions in defense and security for corruption prevention.....	58
Lupak R. L., Lykholat S. M. Identification of conceptual characteristics and interconnections of import substitution processes and ensuring economic security of the state.....	66
Medvid M. M. State and national security: concept-categorical apparatus.....	74
Mykhalitska N. Ya., Tsvaig Kh. I. The current state of calculating the integral index of economic security.....	84
Mykhalitska N. Ya. Problem of improving the methodology for calculating the level of economic security in public administration.....	92
Moiseenko I. P., Kuck Jerzy Features of the improvement of the management system in the activity of the ATS of Ukraine.....	102
Soroka R. S. Analysis of the state and ways of improving the budget financing of culture in Ukraine.....	113

Tokarskyi T. B.

Modern social policy objectives in Ukraine.....124

Section II**ECONOMIC SECURITY
SUBJECTS OF BUSINESS
AND WAYS OF ITS SUPPLY****Vasylchak S. V., Zhydyak O. R., Fursina O. V.**

Risks in formation of budget relations in decentralization conditions.....133

Vereskiya M. R.Formation of professional qualities of manager as a precondition
for assurance of economic security of a company.....142**Vinichuk M. V.**Accounting and analytical support to the leasing transactions
in the context of strengthening the economic security of enterprises.....151**Gnilitska L. V.**Modern priorities in evaluation of the state of economic security
of business entities: system-target approach.....162**Zhyvko Z. B., Chernobay L. I., Chernobay D. A.**

Identification of risks when motivating the personnel of an enterprise.....179

Kavun S. V., Panchenko V. A.The intellectual management model of the enterprise personnel
security system.....190**Krill Y. Y., Marushko N. S.**Accounting Management of Payments for Employee Catering
in Companies and Its Tax Consequences.....198**Marchenko O. M., Orobchuk M. G.**Directions of improvement of the normatively-legal and methodical
providing of resource safety of agricultural production.....208**Nakonechna N. V., Melnik S. I.**

Prerequisites for the formation and development of financial controlling.....218

Omelchuk L. B.Scientific approaches for diagnosing financial condition
of domestic insurance companies.....226**Revak I. O., Vlasjuk N. I., Mitsak O. V.**

Enterprise profit forecasting using extraction method.....238

Svatyuk O. R., Skoropad I. S., Swatyuk D. R.Modernization of stock market infrastructure as a requirement
for economical security for private joint stock companies.....248**Fostiak V. I.**Safe activity of industrial enterprises: analytical and methodological
basis for implementation.....261

OUR AUTHORS.....273

Вимоги до оформлення та подання статей у Науковий вісник

**Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про збірник «Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ»
(серія юридична, економічна, психологічна, спецвипуск),
затвердженим наказом ЛьвДУВС від 28 лютого 2017 р. № 44**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30 рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належно завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

- для авторів без наукового ступеня – зі завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;
- довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;
- електронним варіантом статті;
- для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 43,18 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі потреби, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, професор **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат психологічних наук, доцент **Борисенко О. М.**;

серія економічна –

доктор економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Борисенко Оксана Михайлівна 097-461 83 84

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 2

Редагування *О. Я. Шмиговська*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 28.12.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 16,74.
Тираж 100 прим. Зам. № 158-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.